

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ
СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІНОСТІ:

**СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ
СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК**

Київ - 2018

Дослідницька робота та публікація цього звіту здійснені за кошти Фонду ООН в галузі народонаселення (UNFPA) та Уряду Великої Британії, у співпраці з Міністерством соціальної політики України. Матеріали, висновки та рекомендації звіту не є відображенням офіційної позиції UNFPA та Уряду Великої Британії в Україні.

ЗМІСТ

Резюме дослідження	7
1. Сучасні концепції маскулінності крізь призму ґендерних норм та насильства	16
2. Методологія та дизайн дослідження	25
3. Відображення маскулінності: соціальне благополуччя чоловіків	28
3.1. Соціально-демографічний портрет сучасного чоловіка	28
3.2. Зайнятість та відносини на ринку праці	32
3.3. Здоров'я та якість життя	34
4. Досвід дитинства та стосунки чоловіків із власними дітьми	40
4.1. Моделі стосунків у батьківській родині	40
4.2. Батьківство та ставлення до власних дітей	48
5. Сучасне сімейне життя та подружні стосунки	57
5.1. Стосунки у подружжі	57
5.2. Розподіл повноважень та обов'язків у родині	61
6. Ставлення до ґендерних норм і стереотипів у суспільстві	68
6.1. Сприйняття ідей ґендерної рівності	68
6.2. Обізнаність щодо ґендерно-чутливого законодавства та політики	74
7. Ставлення до ґендерно зумовленого насильства	79
7.1. Сприйняття до ґендерно зумовленого насильства	79
7.2. Особистий досвід вчинення насильства щодо жінок	86
8. Домашнє насильство: портрет кривдника та можливості корекційного впливу	91
8.1. Причини та обставини конфліктів у сім'ї	92
8.2. Емоційний стан кривдників	100
8.3. Шляхи вирішення конфліктів у родині та настанови на пошук допомоги	103
Висновки	108
Додатки	116

РЕЗЮМЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

- 1. Гендерна нерівність залишається одним з базових порушень прав людини,** що в переважній більшості випадків проявляється в обмеженні прав, можливостей та інтересів жінок, зокрема щодо доступу до ресурсів та ухвалення рішень. У значній мірі ці відносини нерівності зумовлені впливом стереотипів, що визначають різні суспільні очікування щодо ролей, функцій та повноважень жінок і чоловіків. Одним з наслідків нерівного розподілу владних відносин виступає гендерно зумовлене насильство, причини якого безпосередньо пов'язані з підпорядкованим становищем жінок у ієрархії сімейних відносин та в суспільстві загалом. Тому подолання гендерної нерівності уможливується лише за умови поступової трансформації світоглядних настанов усіх громадян, залучення чоловіків, на рівні із жінками, до участі в просуванні ідей гендерної рівності, реалізації заходів із протидії та попередження насильства щодо жінок.
- 2. Дослідження маскулінності як концепції чоловічої культури** зумовлені потребою в дослідницьких даних, які сприятимуть розумінню процесів становлення чоловічої ідентичності та формування сучасних культурних практик чоловіків, а отже – виробленню ефективних комунікаційних підходів до адвокаційних зусиль із трансформації суспільних стереотипів. У рамках сучасних концепцій маскулінності визнається, що формування чоловічої ідентичності зазнає постійного тиску з боку суспільства, яке висуває певні вимоги щодо норм та стандартів поведінки чоловіків. Невідповідність між цими очікуваннями та їх втіленням у реальному житті може призводити до негативних наслідків, що концептуалізуються в рамках теорії «кризи маскулінності». Зокрема, через відчуття нереалізованості чоловіки можуть шукати інших шляхів підтвердження власної маскулінності, в тому числі через зловживання алкоголем, поширення ризикованих форм поведінки або вияви агресії. Тому дослідження культурних практик чоловіків мають очевидні прикладні результати не лише в контексті просування гендерної рівності, а й для вирішення інших соціальних проблем, серед яких – створення прогресивної системи освіти, розвиток сектору охорони здоров'я та покращання медико-демографічної ситуації, вдосконалення політики ринку праці та посилення соціального захисту працівників із сімейними зобов'язаннями, підвищення рівня громадської безпеки тощо.

3. **Спеціальне соціологічне дослідження** було ініційоване UNFPA задля заповнення інформаційних прогалів у розумінні формування поведінкових настанов та ставлення чоловіків до ґендерної рівності та насильства. Методологія опитування ґрунтувалася на підходах Міжнародного обстеження чоловіків з питань ґендерної рівності (IMAGES), що були адаптовані до місцевого соціально-культурного контексту. Тематика опитування охоплювала особливості дитячого досвіду та сучасних подружніх стосунків чоловіків, розподіл повноважень у домогосподарствах та ставлення до батьківства, сприйняття ґендерних норм, обізнаність щодо законодавства з питань ґендерної рівності, ставлення до ґендерно зумовленого насильства. Питання насильства щодо жінок перебували в центрі дослідження, оскільки глибинні причини цієї соціальної проблеми пов'язуються саме з суспільними очікуваннями щодо нерівного розподілу ґендерних ролей та повноважень, що можуть визначати залежне становище жінок. Тому цільові аудиторії дослідження були представлені двома категоріями населення: випадково обраними чоловіками віком 18-59 років, які репрезентували все населення країни, та чоловіками, які вчинили насильство в сім'ї та були направлені на проходження корекційних програм, як група респондентів, що стикаються з специфічною кризою маскулінності.
4. **Соціалізація чоловіків розпочинається в ранньому дитинстві та зазнає різних впливів**, серед яких – виховання та досвід стосунків у батьківській родині, шкільне середовище, стосунки з однолітками та способи подання інформації в ЗМІ. Дослідження дитячого досвіду чоловіків показує, що несприятливі події дитинства можуть впливати на вибір моделей поведінки в дорослому житті. Зокрема, агресія та насильство часто присутні в житті чоловіків з раннього віку (фізичні покарання з боку батьків або шкільних наставників, цькування з боку однолітків або старших дітей), а сприятливе для формування насильницької культури середовище формується під час отримання чоловіками військової підготовки. Майже половина респондентів проходили строкову службу в армії або отримували підготовку в військових навчальних закладах, при цьому 54% з них особисто стикалися з жорстким поводженням з боку керівництва, а 60% ставали свідками таких дій по відношенню до товаришів по службі. Кожен четвертий респондент був свідком виявів фізичного насильства з боку власного батька або вітчима по відношенню до матері, кожен сьомий стикався

з недбальством батьків, які зловживали алкоголем. Відповідно, агресивний стиль поведінки може засвоюватися чоловіками як культурна норма, а фізичне насильство сприйматися як універсальний інструмент вирішення конфліктів або відстоювання власних інтересів.

- 5. Сім'я виступає головним осередком, де формуються та закріплюються уявлення щодо прийнятних у суспільстві ролей, обов'язків та повноважень жінок і чоловіків.** Як показали результати дослідження, в українському суспільстві зберігаються стійкі очікування щодо моделей подружніх стосунків, відповідно до яких за чоловіками закріплюється роль годувальника родини, а на жінок покладаються зобов'язання щодо ведення господарства, піклування про родину та догляду за дітьми. Зокрема, майже 70% опитаних чоловіків погодилися з твердженням, що найважливіша роль жінки – піклуватися про власну оселю та готувати їжу для родини. Внаслідок нерівного поділу сімейних обов'язків, середній час, який жінки витрачають на хатню роботу, практично вдвічі перевищує середні часові витрати чоловіків (відповідно 29 проти 15 годин на тиждень). Аналогічний дисбаланс характеризує й розподіл часу, що проводять батьки разом із власними дітьми (жінки в середньому 49 год. на тиждень, чоловіки – відповідно 22 год. на тиждень). У кінцевому підсумку, відмінності в сприйнятті соціальних функцій жінок і чоловіків зумовлюють нерівне ставлення та підпорядковане становище жінок, а невідповідність між очікуваннями та реальними обставинами сімейного життя може призводити до розчарувань та конфліктів у родині.
- 6. Ставлення чоловіків до ґендерно зумовленого насильства** виступає ключовою темою цього дослідження, оскільки масштаби цієї соціальної проблеми залишаються в Україні значними. Результати дослідження засвідчили досить високу толерантність чоловіків до домашнього насильства (зокрема, 18% респондентів виправдовують фізичне насильство у випадку подружньої зради) та їх упередженість у ставленні до жертв сексуального насильства, які часто обвинувачуються в провокуванні злочинів власною поведінкою або способом життя (близько половини респондентів ставлять під сумнів можливість зґвалтування, якщо жінка перебувала під впливом алкоголю або наркотиків або мала погану репутацію). Майже третина чоловіків визнають, що впродовж життя їм доводилося вчиняти емоційне насильство в подружніх стосунках, кожен сьомий із них застосував

економічне насильство, а 13% чоловіків мали досвід фізичного насильства щодо постійної партнерки. Декілька відсотків чоловіків визнали, що їм доводилося примушувати своїх партнерок або інших жінок до інтимних стосунків всупереч бажанню жінки. Поширені прояви контролюючої поведінки з боку чоловіків також тісно пов'язуються з прагненням зберегти домінуючу роль у стосунках.

- 7. Домашнє насильство залишається гендерно зумовленою проблемою,** що має системний характер. Більше, ніж в половині випадків, агресивна поведінка чоловіків, які мають досвід вчинення насильства в сім'ї, спрямовувалася на дружин або співмешканок, а частка повторних конфліктів із потерпілими перевищувала 80%. Причини домашнього насильства в однаковій мірі пов'язуються кривдниками з соціально-економічними факторами (скрутне матеріальне становище або прояви асоціальної поведінки в родині – алкоголізм, наркоманія, ігрова залежність) та проблемами в міжособистісних стосунках (надмірний контроль або прискіпливість, втручання родичів у подружні стосунки тощо). Більше половини кривдників визнають провокуючий вплив алкоголю та інших стимуляторів на розгортання конфліктів у власній родині. На жаль, суспільні настанови щодо звернення по допомогу у випадку домашнього насильства залишаються малопоширеними, оскільки більше половини чоловіків, які вчиняли насильство в родині, вважали такі конфлікти приватними справами, що не мають виноситися за межі родини. Разом із тим, чверть опитаних кривдників погодилися з ефективністю звернення до психологів або соціальних працівників для запобігання повторення насильства в сім'ї, наголошуючи на необхідності залучення до терапії всіх членів родини, 13% із них припускають ефективність корекційної роботи виключно з кривдниками. У переважній більшості випадків чоловіки, які мають схильність до агресії, були готові дослухатися лише до найближчого оточення – власних батьків і друзів. Незважаючи на проходження корекційних програм та запобіжні заходи правоохоронців, лише 7% кривдників твердо переконані, що конфлікти в їхніх сім'ях більше не повторяться.
- 8. Трансформація суспільних стереотипів, що визначають поведінкові моделі, настанови та ставлення дорослих чоловіків,** є складним завданням, що потребує комплексного підходу. Тому принципово важливо зосередити адвокаційні зусилля та інформаційні

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

кампанії на молодих чоловіках, які мають значний потенціал для просування ґендерної рівності. Як показали результати опитування, молоді чоловіки демонструють більш прогресивні погляди щодо ґендерного поділу соціальних ролей, підтримують партисипативний підхід до ухвалення рішень у родині та настанови відповідального батьківства. В світовій практиці існують приклади успішних стратегій розширення участі чоловіків у протидії насильству та дискримінації за ознакою статі (наприклад, Кампанія «Білої Стрічки», інші шкільні, спортивні та громадські програми, що розробляються на засадах доказової політики), тому важливою є підтримка громадських активістів та рухів молодих чоловіків, які усвідомлюють неприйнятність насильства та дискримінації за ознакою статі. Окрім цього, існує потреба в спеціальних інтервенціях та програмах соціально-психологічної підтримки для чоловіків, жінок та дітей, які стали свідками насильства у власних сім'ях, оскільки цей негативний досвід може стати поштовхом до вчинення домашнього насильства в майбутньому. Іншим шляхом залучення чоловіків є популяризація відповідального батьківства та рівного розподілу домашніх обов'язків між жінками та чоловіками, що здатна забезпечити ефективні результати за умови залучення «лідерів думок», які користуються довірою чоловіків. Паралельні зусилля мають спрямовуватися на викорінення ґендерних стереотипів щодо ролей, повноважень та обов'язків жінок і чоловіків, які досі відтворюються в системі шкільної освіти, нав'язуються засобами масової інформації та рекламою. Не менш вагомим значення має розширення діяльності із залучення чоловіків до збереження здоров'я, в тому числі репродуктивного, питань планування сім'ї, безпечного способу життя, попередженню ризикованих форм поведінки. Проблеми стресової зайнятості чоловіків можуть вирішуватися за допомогою активної політики ринку праці, переоснащення шкідливих виробництв, вдосконалення системи соціального захисту працівників, у тому числі чоловіків, які мають сімейні зобов'язання. Всі ці заходи сприятимуть посиленню соціального добробуту та покращенню якості життя сучасних чоловіків.

ВСТУП

Ґендерна нерівність виступає одним із головних порушень прав людини, що виявляється в нерівних можливостях жінок і чоловіків у різних сферах суспільного життя, включаючи політичне представництво та участь у прийнятті рішень, економічні можливості та доступ до ресурсів, повноваження на рівні сім'ї та вразливість до дискримінації й насильства. Причини нерівного розподілу повноважень жінок і чоловіків слід шукати в патріархальних нормах, які закріплюють за представниками різних статей певні соціальні ролі та моделі поведінки, прийнятні для суспільства. У минулому визнання цих проблем та просування ґендерної рівності сприймалося переважно як «жіноче питання», а ґендерні програми зосереджувалися на покращанні становища жінок. Разом із тим, просування ґендерної нерівності уможлиблюється лише за умови зміни світоглядних настанов усіх громадян, тому протягом останніх десятиліть все ширше визнається необхідність залучення чоловіків до просування ґендерної рівності, зокрема активної участі в заходах політики подолання та попередження ґендерно зумовленого насильства.

Одним із шляхів започаткування дискусії щодо ролі чоловіків, їх обов'язків та потенціалу в просуванні ґендерної рівності є дослідження культури маскулінності, в рамках якої визначаються та закріплюються пануючі ролі, моделі поведінки та ставлення чоловіків. Застосування такого підходу означає визнання, що процес формування чоловічої ідентичності перебуває під постійним тиском суспільства, яке вимагає відповідності поведінки певним настановам та очікуванням. Соціалізація чоловіків розпочинається в ранньому дитинстві та зазнає численних впливів, серед яких – особливості виховання та успадкований досвід подружніх стосунків у батьківській родині, шкільне середовище та стосунки з однолітками, відносини на ринку праці, інформаційне середовище та засоби масової інформації. Загальноприйнятні норми чоловічої поведінки визначають й певні соціальні очікування щодо рис характеру, настанов та способу життя сучасних чоловіків, які не завжди є сприятливими для їхнього соціального добробуту та якості життя. Зокрема, агресія та схильність до насильства часто сприймаються більшістю людей як негативні сторони чоловічої маскулінної ідентичності.

Тому **мета цього дослідження** – проаналізувати процес соціалізації сучасних чоловіків, дослідивши особливості їх поведінкових моделей, ставлень та культурних практик, що пов'язані з впливом ґендерних норм і стереотипів. Потреба в цих дослідницьких даних визначається

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

прагненням кращого розуміння процесів становлення чоловічої ідентичності, що дозволить віднайти ефективні канали адвокаційних зусиль, покликаних забезпечити суспільні зміни. В окремому фокусі дослідження перебуває сприйняття чоловіками ґендерно зумовленого насильства, оскільки причини цієї соціальної проблеми в значній мірі зумовлені відношеннями нерівності між чоловіками та жінками. Відповідно, серед завдань дослідження:

- огляд концепцій маскулінності крізь призму ґендерних норм та ставлення чоловіків до насильства;
- аналіз факторів, які визначають сучасні культурні практики чоловіків, з точки зору їх дитячого досвіду та моделей стосунків у батьківській родині;
- дослідження особливостей подружніх стосунків, розподілу повноважень та обов'язків між жінками і чоловіками у домогосподарствах;
- дослідження ставлення чоловіків до батьківства та стосунків із власними дітьми;
- оцінка ставлення чоловіків до ґендерних норм і стереотипів, що поширені в суспільстві, а також рівня їхньої обізнаності щодо чинного законодавства з питань ґендерної рівності;
- дослідження ставлення чоловіків до ґендерно зумовленого насильства, у тому числі бачення причин, наслідків та шляхів попередження насильства щодо жінок.

Відповідно до поставлених завдань, у **першому розділі** дослідження представлено огляд сучасних концепцій маскулінності крізь призму ставлення чоловіків до ґендерних норм та насильства. Визначено основні риси та культурні практики, що пов'язуються з атрибутами «справжніх чоловіків», обґрунтовано негативні наслідки надмірного соціального тиску з боку суспільства, що призводять до сучасної «кризи маскулінності», окреслено зв'язок між ґендерно зумовленим насильством та нормами маскулінності.

У **другому розділі** наведено стислий опис методології та дизайну дослідження, що ґрунтувалося на кількісних та якісних методах соціології, а також представлено характеристики цільових груп населення, технології рекрутингу респондентів та учасників фокус-груп.

Третій розділ звіту присвячено аналізу впливу соціальних очікувань та поведінкових моделей, що асоціюються з настановами маскулін-

ності, на соціальний добробут чоловіків у контексті трудових відносин, стану здоров'я та емоційного благополуччя.

У **четвертому розділі** розглядається досвід дитинства чоловіків крізь призму розподілу повноважень та домашніх обов'язків між батьками, сприйняття моделі подружніх стосунків, яка може відтворюватися у власному дорослому житті. У цьому ж розділі детально розглянуто ставлення чоловіків до батьківства, оцінено рівень їхнього залучення до піклування про власних дітей, у тому числі настанови на користування відпусткою по догляду за дитиною.

У **п'ятому розділі** представлено результати дослідження особливостей подружніх стосунків у сучасних сім'ях, у тому числі розподіл повноважень щодо ухвалення рішень у домогосподарстві та залучення чоловіків до виконання хатньої роботи.

У **шостому розділі** аналізується ставлення чоловіків до поширених ґендерних норм і стереотипів, що визначають розподіл пріоритетів між сімейними та професійними зобов'язаннями, особливості планування сім'ї та сприйняття окремих складових маскуліної культури. Оцінюється рівень обізнаності чоловіків щодо вітчизняного законодавства та державної політики з питань ґендерної рівності, ставлення до сімейного законодавства та законодавства з питань домашнього насильства.

Сьомий розділ присвячений дослідженню ставлення чоловіків до проблеми ґендерно зумовленого насильства, зокрема толерування його проявів у суспільстві, ставлення до постраждалих від насильства, бачення причин та наслідків домашнього насильства. В окремому підрозділі розглядається настанови чоловіків на прояви контролюючої поведінки в шлюбі, а також особистий досвід вчинення насильницьких дій по відношенню до жінок.

У **восьмому розділі** представлено результати опитування чоловіків, які проходили корекційні програми або перебували на обліку з приводу вчинення насильства в сім'ї. Узагальнені дані дають змогу проаналізувати обставини домашнього насильства з точки зору кривдників, з'ясувати особливості бачення ними шляхів вирішення конфліктних ситуацій у родині, оцінити потреби в психологічній підтримці для всіх учасників конфлікту та визначити ефективні канали корекційного впливу.

Результати дослідження можуть бути використані при розробці ґендерно-чутливих програм, спрямованих на трансформацію ґендерних норм і стереотипів у суспільстві, стануть в нагоді для посилення адвока-

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

ційних зусиль та інформаційних кампаній, покликаних забезпечити розширення участі чоловіків у просуванні гендерної рівності та в протидії гендерно зумовленому насильству.

Дослідження здійснено фахівцями ГО «Український центр соціальних реформ» за ініціативи, а також фінансової, технічної та організаційної підтримки Представництва Фонду ООН в галузі народонаселення (UNFPA) в Україні. Фінансову підтримку дослідження також забезпечив Уряд Великої Британії.

До складу авторського колективу входили Ганна Герасименко, Ірина Майданік, Світлана Полякова та Тетяна Бачек, які працювали під загальною науковою координацією проф. Елли Лібанової. Польовий етап робіт було виконано Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка.

Авторський колектив виловлює особливу подяку Гарі Баркеру, президенту та виконавчому директору *Promundo-US*, за змістовні коментарі та пропозиції щодо головних висновків дослідження.

1. СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ МАСКУЛІННОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ГЕНДЕРНИХ НОРМ ТА НАСИЛЬСТВА

Розвиток гендерних досліджень протягом останніх десятиліть відображає зростання суспільного інтересу до проблем гендерної ідентичності та гендерних норм, що зміцнюють соціальні ролі жінок і чоловіків, пов'язуючи певні риси та характеристики з однією статтю. За визначенням ЮНЕСКО, поняття «гендер» стосується соціально та культурно сконструйованих значень і ролей, що властиві представникам різних біологічних статей – чоловікам і жінкам¹. На концептуальному рівні це визначення також охоплює очікування щодо характеристик, настанов і моделей поведінки жінок і чоловіків у суспільстві, одночасно наголошуючи, що прояви нерівного ставлення до них зумовлені стереотипними уявленнями, жорстко визначеними ролями та упередженнями.

В продовження глобальних дискусій щодо становища жінок, що покликані просувати засадничі принципи гендерної рівності в правах, можливостях та відповідальності громадян, зростає зацікавленість у вивченні гендерних питань із позицій чоловіків. Дослідження маскулінності мають очевидні прикладні результати для вирішення важливих соціальних проблем, включаючи виховання хлопців, розвиток системи охорони здоров'я чоловіків та просування гендерної рівності². Протягом останніх років все більше уваги зосереджується на позитивній ролі чоловіків і хлопців, які можуть і повинні сприяти розширенню можливостей жінок у родині, в громаді, на ринку праці та на управлінських посадах.

Починаючи з Пекінської декларації, що була прийнята на Четвертій всесвітній конференції зі становища жінок (1995 рік), ці питання розглядалися в роботі численних міжнародних платформ, серед яких Всесвітній саміт в інтересах соціального розвитку (1995 рік), його оглядова сесія (2000 рік) та спеціальна сесія Генеральної Асамблеї з питань ВІЛ/СНІДу (2001 рік). Відповідно, основні міжнародні документи з питань гендерної рівності наголошують на критично важливій ролі чоловіків та хлопців у зміні нерівних владних відносин за ознакою статі:

«У Платформі дій підкреслюється, що жінки поділяють спільні проблеми, які можуть бути вирішені лише за рахунок співпраці та

1 UNESCO (2004). *Role of Men and Boys in Promoting Gender Equality* – Advocacy Brief, Asia-Pacific Programme of Education for All (APPEAL), Bangkok: 15.
2 Connell, R.W. (2001). *The Men and the Boys*. Sydney, Allen & Unwin; Cambridge: 268.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

партнерства з чоловіками в досягненні загальної мети забезпечення гендерної рівності у всьому світі» (Пекінська платформа дій, 1995 рік ³).

У березні 2004 року 48-ме засідання Комісії Організації Об'єднаних Націй зі становища жінок було присвячено спеціальній темі: «Роль чоловіків та хлопців у досягненні рівності між чоловіками та жінками» ⁴. Комісія визнала

«спроможність чоловіків та хлопців призводити до змін у ставленнях, відносинах та доступі до ресурсів і прийняття рішень, що є критично важливими у просуванні гендерної рівності та задля повної реалізації всіх прав людини жінок», та закликала «забезпечити, щоб чоловіки та хлопці, які відіграють важливу роль у досягненні рівності між чоловіками та жінками, брали активну участь у політиці та програмах, спрямованих на покращення рівного розподілу обов'язків» ⁵.

Дослідження маскулінності або чоловічі студії активно розвиваються вже понад 20 років; численні наукові напрями цих досліджень представлені в книжкових циклах, індивідуальних монографіях та документах, що розробляються для формування політики в різних країнах ^{6, 7, 8}. Концептуальні засади трактування маскулінності розробляються психологами, антропологами, філософами, істориками та іншими соціальними дослідниками. Більшість із цих досліджень формуються на перетині з іншими вимірами соціальних відносин, структур та міждисциплінарних концепцій, таких як соціальне конструювання гендерних відмінностей.

Визначаючи концептуальні засади маскулінності, відома австралійська соціологиня Р. Коннелл наголошує, що важливо зосередити увагу на процесі, за допомогою якого чоловіки та жінки ведуть власні ґендеровані життя:

3 Beijing Declaration, adopted by the Fourth World Conference on Women (1995), Par. 35, *“Men’s role in promoting gender equality.”*

4 Commission on the Status of Women 48th Session, *“The role of men and boys in achieving gender equality,”* 1-12 March 2004. Discussion papers prepared can be found at <http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/men-boys2003/index.html>, and agreed conclusions: <http://www.un.org/womenwatch/daw/csw/csw48/ac-men-auv.pdf>.

5 Commission on the Status of Women Report, 53rd Session. 2009. New York: UN Women.

6 Reeser, T.W. (2010). *Masculinities in Theory: an Introduction*. Malden, Massachusetts: Wiley-Blackwell

7 Connell, R.W. (2005). *Masculinities* (2nd ed.). Cambridge: Polity: 360.

8 Kimmel, M. S. (1994). *Theorizing Masculinities*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.: 119-141

«Маскулінність – наскільки цей термін взагалі може бути стисло визначений – одночасно є складовою системи гендерних відносин, практикою, за допомогою якої чоловіки та жінки обіймають власні місця в цій системі, та наслідком такої практики в тілесному досвіді, особистості та культурі»⁹.

На думку авторки, існують численні докази того, що маскулінності є багатогранними, характеризуються внутрішньою комплексністю та навіть протиріччями. Важливо, що значну роль у формуванні маскулінності відіграють жінки, взаємодіючи з хлопцями та чоловіками в приватному та громадському житті. Зокрема, матері можуть сприяти зміцненню традиційних уявлень щодо чоловічих моделей поведінки, показуючи синам, що вони не очікують від них залучення до виконання домашніх справ або висловлювання власних емоцій.

Інакше кажучи, саме суспільство, а не біологічні відмінності, обмежує чоловіків і жінок певними маскулінними та фемінними характеристиками, що пов'язані з індивідуальними рисами особистості¹⁰. М. Кіммель наголошує, що атрибути маскулінності пов'язані з гендерованими соціальними ролями, наслідування яких очікується від чоловіків¹¹. Зокрема, у більшості різних суспільств і культур характеристики маскулінності, що стереотипно відносяться до чоловічих рис, пов'язані з іміджем сильного, сміливого, амбітного, самодостатнього та авторитетного лідера, який може раціонально контролювати власні емоції¹². На противагу цьому, риси характеру, що стереотипно відносяться до жіночності, пов'язуються з емпатією, чутливістю, пасивністю, вірністю, ірраціональністю та турботливістю¹³. Поширеними залишаються також припущення, що чоловіки та жінки не лише відрізняються, але й схильні діяти як полярні протилежності; при цьому жінкам бракує якостей, які найбільше поширені серед чоловіків, і навпаки¹⁴. Наприклад, прагнення до панування вважається припустимим моделлю поведінки для чоловіків, але менш соціально прийнятним для

9 Connell, R.W. (1995). *Masculinities*. Cambridge, Polity Press: 360.

10 Drydakis, N., Sidiropoulou, K. and others (2017). *Masculine vs Feminine Personality Traits and Women's Employment Outcomes in Britain: A Field Experiment*, Discussion Paper Series, IZA, November 2017: 23.

11 Kimmel, M., Hearn J., Connell R. (2005). *Handbook of Studies on Men and Masculinities*, SAGE: 505.

12 Connell, R.W. (1987). *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*. Cambridge: Polity Press

13 Kolb, J.A. (1999). The Effect of Gender Role, Attitude Toward Leadership, and Self-Confidence on Leader Emergence: Implications for Leadership Development. *Human Resource Development Quarterly*, Vol.10, No.4: 305-320.

14 Heilman, M.E. (2012). Gender Stereotypes and Workplace Bias. *Research in Organizational Behavior*, Vol.32: 113-135.

жінок; з іншого боку, жінкам дозволяється виявляти слабкість, тоді як ця риса характеру вважається неприйнятною для чоловіків¹⁵.

Розробляючи власну концепцію, Р. Коннел вводить до наукового обігу поняття так званих «гегемонних» маскулінностей, які втілюють **«прийняту на даний час стратегію.., що гарантує панівне становище чоловіків та підпорядкування жінок»**, та є предметом постійної адаптації та переговорів¹⁶. Дійсно, стандарти мужності або маскулінності варіюють між різними культурами, історичними періодами та географічними регіонами. Вік, етнічна або расова приналежність, соціально-клас та інші критерії стратифікації перетинаються з гендерною ідентичністю в процесі конструювання численних маскулінностей, які виявляють себе через систему владних відносин. Дослідники також наголошують, що атрибути традиційно чоловічої поведінки зумовлюють «нестійкість» розуміння мужності¹⁷. Це означає, що чоловічі риси характеру не є вродженими, а формуються в процесі сприйняття стереотипно-чоловічих поглядів та вірувань, таких як підтримка ієрархії, агресія, демонстрація влади або фізичної сили.

На практиці гегемонні стратегії рідко реалізуються чоловіками в реальному житті, оскільки різноманітні соціальні обмеження можуть стримувати їхні панівні ролі в родині або суспільстві загалом. Безробіття, низький рівень доходу, інвалідність або зловживання алкоголем можуть заважати чоловікам виконувати ролі «годувальників», тоді як неможливість забезпечити власну родину розглядається як неспроможність досягнути тих ідеалів маскулінності, що встановлені соціальними нормами. Як наслідок, настанови гегемонної маскулінності можуть здійснювати негативний вплив на моделі поведінки чоловіків у питаннях власного здоров'я, призводити до гендерного розриву в показниках захворюваності та тривалості життя. У більшості країн світу чоловіки живуть менше, ніж жінки¹⁸, при цьому широко визнано, що гендерні відмінності в рівні смертності населення визначаються не лише біологічними факторами, а й соціально-культурними впливами на ставлення жінок і чоловіків до власного здоров'я. Наприклад, деякими культурними

15 Rudman, L. A. and Phelan, J. E. (2008). Backlash Effects for Disconfirming Gender Stereotypes in Organizations. In A. P. Brief, and B. M. Staw, (Eds.), *Research in Organizational Behaviour* (4: 61-79). New York, Elsevier.

16 Connell, R.W. (1995). *Masculinities*. Cambridge, Polity Press: 360.

17 Bosson, J.K.; Vandello, J.A. (2011). Precarious manhood and its links to action and aggression. *Current Directions in Psychological Science*. Sage. 20 (2): 82–86.

18 За даними бази «Індикатори світового розвитку», в 2015 році середня тривалість жінок у країнах світу становила 74,1 року, середня тривалість життя чоловіків – 69,8 року.

традиціями схвалюється або навіть заохочується вживання алкоголю чоловіками, в той час як для жінок така поведінка вважається неприйнятною. Також, у низці країн досі не схвалюється, якщо жінки працюють поза межами дому, тоді як від чоловіків очікується активна позиція на ринку праці та забезпечення належного рівня доходу для власних домогосподарств.

Поширеність ризикованої поведінки серед чоловіків призводить до вищої смертності внаслідок зовнішніх причин, таких як травми, нещасні випадки, самоушкодження та вбивства. Внаслідок більшої схильності до тютюнопаління та зловживання алкоголем, чоловіки стикаються з підвищеними ризиками захворювань дихальних шляхів та хворобами системи кровообігу. Як показують вітчизняні дослідження, ці тенденції особливо виразно проявляються в Україні, де медико-демографічна криза чоловіків поглиблюється поширенням соціально детермінованих захворювань, таких як туберкульоз, психічні розлади, пов'язані зі вживанням алкоголю та психотропних речовин, інфекції, що передаються статевим шляхом, у тому числі ВІЛ/СНІД¹⁹. Більше того, серед чоловіків частіше діагностуються захворювання в термінальних стадіях, що зумовлено небажанням відвідувати лікарів або проходити медичні обстеження. Ці особливості ставлення до власного здоров'я безпосередньо пов'язані зі стереотипними настановами маскулінності, до яких належить страх втратити контроль над ситуацією, побоювання виявити слабкість або збентеження тощо²⁰. Нереалізовані атрибути гегемонної маскулінності можуть призводити до надмірного психологічного тиску, тоді як загальне пригнічення емоцій – спричиняти психологічні розлади та глибоку депресію. Як наслідок, чоловіки можуть шукати інших шляхів підтвердження власної маскулінності, наприклад через зловживання алкоголем і наркотичними препаратами, безвідповідальну сексуальну поведінку або вияви агресії.

Результатом поступового усвідомлення окреслених проблем у сфері чоловічої ідентичності та соціальних ролей стало формування теорії **«кризи маскулінності»**²¹, в рамках якої ставляться питання щодо необхідності пошуку нових гендерних норм у суспільстві. Новітні виклики в системі гендерних відносин посилюються одночасними змінами жіночих ролей, зокрема процесами розширення участі жінок у суспільному

19 Лібанова Е., Герасименко Г. та ін. *Залучення чоловіків до збереження здоров'я в Україні: Аналітичний звіт*. – Київ: Мінмолодьспорт та UNFPA, 2006. – 87 с.

20 Galdas, P.; Cheater, F.; Marshall P. (2005). Men and health help-seeking behaviour: Literature review. *Journal of Advanced Nursing*. Wiley. 49 (6): 616–623.

21 Robinson, S. (2000). *Marked Men: White Masculinity in Crisis*. New York: Columbia University Press.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

житті, їхнього доступу до оплачуваної праці та визнання прав людини жінок. Соціальні дослідники та оглядачі ЗМІ також звертаються до концепції *«токсичної маскулінності»*, що зосереджується на традиційно чоловічих атрибутах, які можуть шкодити не лише жінкам, а й чоловікам та суспільному ладу.

Невідповідність між нормативними визначеннями маскулінності та її втіленими реаліями розглядається й як один із факторів поширення гендерно зумовленого насильства (ГЗН). Як стверджує Р. Коннелл, *«насильство є частиною системи панування, але водночас і мірою її недосконалості»*. В рамках її теорії гегемонної маскулінності наголошується, що контроль над жінками сприймається як важливий атрибут чоловічої культури. Тому причини ГЗН можуть зумовлюватися спробами зберегти панування та відносини нерівності між чоловіками та жінками, а також невідповідністю між нормативними та реальними конструкціями маскулінності в різних суспільствах. В результаті, агресія та насильство часто сприймаються більшістю людей як негативні сторони чоловічої маскулінної ідентичності.

Дійсно, численні міжнародні оцінки демонструють, що саме чоловіки вчиняють основну частину насильства в інтимних стосунках. У 1993 році Організація Об'єднаних Націй запропонувала перше офіційне визначення насильства щодо жінок, закріпивши це поняття в Статті 1 Декларації щодо ліквідації насильства стосовно жінок як:

*«будь-який акт насильства за ознакою статі, який спричиняє або може призвести до фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди або страждання жінок, включаючи загрози таких дій, примус або свавільне позбавлення свободи, незалежно від того, відбувається це в суспільному або приватному житті».*²²

Отже, фізичні, сексуальні, емоційні та економічні прояви насильства щодо жінок пов'язуються з нерівним розподілом владних повноважень між жінками та чоловіками, що призводить до підпорядкованого становища жінок. У більшості досліджень чоловіки розглядаються як винуватці насильства, тоді як жінки частіше стають його жертвами. Згідно результатів Міжнародного обстеження чоловіків із питань гендерної рівності (IMAGES), від 18% до 46% чоловіків у різних країнах підтвердили, що їм доводилося вчиняти фізичне насильство щодо власних інтимних парт-

22 Declaration on the Elimination of Violence against Women. New York, United Nations, 23 February 1994.

нерок, в той час як від 2% до 25% чоловіків підтвердили вчинення сексуального насильства щодо жінок і дівчат²³.

Як наслідок, основна частина заходів та адвокаційних кампаній, спрямованих на протидію насильству, зосереджуються на жінках як постраждалих особах, досліджуючи обставини насильства з точки зору жіночого сприйняття. Натепер в країнах світу проведено низку всебічних оцінок, що висвітлюють жіночий досвід фізичного та сексуального насильства упродовж життя^{24, 25}, наслідки насильства для здоров'я та якості життя жінок^{26, 27, 28}, пошук залежностей між ГЗН, втратами репродуктивного здоров'я та ризиками інфікування ВІЛ^{29, 30}, стратегії виживання потерпілих та оцінки їхніх потреб у наданні необхідних послуг^{31, 32}.

Низку досліджень з питань ГЗН було проведено й в Україні, зокрема за даними вибіркового обстежень населення (Медико-демографічне обстеження населення в 2007 році, Мультиіндикаторне кластерне обстеження населення в 2012 році, Обстеження з питань поширення насильства щодо жінок і дівчат в 2014 році³³), ситуаційних аналізів та оцінок

-
- 23 Levtov, R., Barker G., et al. (2014). Pathways to Gender Equitable Men: Findings from the International Men and Gender Equality Survey in Eight Countries. *Men and Masculinities*, 2014, Vol. 17: 467–501.
 - 24 WHO (2013). *Global and Regional Estimates of Violence against Women: Prevalence and Health Effects of Intimate Partner Violence and Non-Partner Sexual Violence*. World Health Organization: 57.
 - 25 European Union (2015). *Violence against Women: an EU-Wide Survey. Results at a Glance*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015: 44.
 - 26 Howard, L.M et al. (2010). Domestic Violence and Severe Psychiatric Disorders: Prevalence and Interventions. *Psychological Medicine*, 40(6): 881–893.
 - 27 Campbell, J.C. (2002). Health Consequences of Intimate Partner Violence. *The Lancet*, 359(9314): 1331–1336.
 - 28 Ellsberg, M. (2008). Intimate Partner Violence and Women's Physical and Mental Health in the WHO Multi-Country Study on Women's Health and Domestic Violence: an Observational Study. *The Lancet*, 371(9619):1165–1172.
 - 29 Pallitto, C., Campbell, J., O'Campo, P. (2005). Is Intimate Partner Violence Associated with Unintended Pregnancy? A Review of the Literature. *Trauma, Violence, and Abuse*, 6(3): 217–235.
 - 30 Campbell, J.C et al. (2008). The Intersection of Intimate Partner Violence against Women and HIV/AIDS: a Review. *International Journal of Injury Control and Safety Promotion*, 15(4): 221–231.
 - 31 Heise, L. (2011). *What Works to Prevent Partner Violence? An Evidence Overview*. London: Crown Copyright. – Access mode: <https://www.gov.uk/government/news/dfid-research-what-worksto-prevent-violence-against-women-by-theirpartners>.
 - 32 WHO (2010). *Preventing Intimate Partner Violence and Sexual Violence against Women. Taking Action and Generating Evidence*. Geneva.
 - 33 *Incidence of Violence against Women and Girls*, GfK Ukraine and UNFPA, 2014. Access mode: <http://ukraine.unfpa.org/en/publications/incidence-violence-against-girls-and-women>.

потреб населення³⁴. В 2016-2017 роках представництвом UNFPA в Україні було ініційовано інноваційне дослідження «Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні»³⁵, покликане посилити адвокаційні зусилля та інформаційні кампанії з протидії ГЗН. Низка вітчизняних досліджень присвячені й проблемам гендерних стереотипів в українському суспільстві, що визначають ставлення громадян до норм поведінки та соціальних ролей жінок і чоловіків^{36, 37}. Серед останніх праць, тематика гендеру та чоловіків у вимірі множинних нерівностей і дискримінації піднімається в книзі Т. Марценюк «Гендер для всіх. Виклик стереотипам»³⁸, а проблеми нерівного розподілу батьківських обов'язків – у праці О. Стрельник «Турбота як робота: материнство у фокусі соціології»³⁹.

Водночас, значно менше пошукових досліджень спрямовано на аналіз складних взаємозв'язків між ГЗН та конструюванням гендерних ролей, що закріплюються історично та культурно визначеними суспільними відносинами, у тому числі процесами соціалізації в сім'ї, у школі, на робочому місці та в повсякденному житті громадян^{40, 41}. На глобальному рівні насильство аналізується з позицій різних підходів, що охоплюють як психоаналітичні вчення, так і біологічні теорії, в рамках яких каталізатором чоловічої агресії вважається надлишок гормону тестостерону⁴². В нещодавньому минулому досить поширеними були ідеї, що наголошували на генетичній схильності чоловіків толерувати насильство, агресію та правопорушення, що пов'язувалася з наявністю додаткових Y-хромосом⁴³.

34 USCR and UNFPA (2015). *Gender-Based Violence in the Conflict-Affected Regions*. The study report. Access mode: http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/gbv_study_2015_final_eng.pdf.

35 UCSR and UNFPA (2017). *Economic Costs of Violence against Women in Ukraine*, UCSR, UNFPA: 94.

36 *Вплив гендерних норм і стереотипів на поширення ВІЛ/СНІДу в Україні*. – Київ: Аналітичний центр «Соціс», 2004.

37 *Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства*. – Київ: УІСД, 2002.

38 Марценюк Т. *Гендер для всіх. Виклик стереотипам*. – Київ: Вид-во «Основи», 2017. – 256 с.

39 Стрельник О. *Турбота як робота: материнство у фокусі соціології*. – Київ: Вид-во «Критика», 2017. – 280 с.

40 Medrado, D., Lyra J. (2003). *Men, Masculinities and Gender Violence*, Expert Group Meeting on The Role of Men and Boys in Achieving Gender Equality, Brasilia, October, 21st to 24th, 2003.

41 Peacock, D., Barker, G. (2014). Working with Men and Boys to Prevent Gender-based Violence: Principles, Lessons Learned, and Ways Forward. *Men and Masculinities*, 2014, Vol. 17(5): 578-599.

42 Batrinos, M. (2012). Testosterone and Aggressive Behavior in Man. *International Journal of Endocrinology and Metabolism*, 2012 Summer; 10(3): 563-568.

43 Fromm, E. (1973). *The Anatomy of Human Destructiveness*.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Частина літературних джерел зосереджуються на ролі, яку відіграє особисте середовище у формуванні схильності молодих людей до жорстокої поведінки. Наприклад, у деяких дослідженнях обґрунтовується, що хлопці, які живуть у середовищі насильницької культури, засвоюють, що насильство є засобом вирішення конфліктів та утвердження влади над іншими людьми. На думку Р. Коннелл, хлопці можуть ставати агресивними, наслідуючи моделі поведінки власних батьків, які показують, яким чином «мають поводитися справжні чоловіки».

Це доводить, що чоловіки перебувають під впливом різноманітного тиску з боку суспільства, тому сучасне розуміння маскулінності визначається поєднанням біологічних, культурних та соціальних факторів. Хоча наразі досить важко визначити, якою мірою кожен із цих чинників впливає на прояви гендерної нерівності та причини ГЗН, усвідомлення цих трьох груп причин формує передумови для можливих змін та реалізації практичних заходів політики. Тому метою цього дослідження є вивчення моделей соціалізації, які могли б сприяти залученню чоловіків до протидії насильству щодо жінок, як у приватному, так і в суспільному просторі. Концептуальні засади аналізу зосереджуються на ролі гендерних норм у формуванні поведінкових моделей чоловіків, що оцінюється з позицій їхнього дитячого досвіду, сучасних стосунків у сім'ї та ставлення до власних дітей, толерування гендерно зумовленого насильства та сприйняття ідей гендерної рівності. ГЗН є соціально детермінованою проблемою; відповідно, її вирішення потребує реалізації низки стратегічних політик та прямих соціальних інтервенцій на різних рівнях суспільства.

2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ДИЗАЙН ДОСЛІДЖЕННЯ

Дана оцінка є комплексним аналізом, що ґрунтується на застосуванні кількісних та якісних методів соціологічних досліджень. З метою проведення загальнонаціонального опитування дорослих чоловіків, а також індивідуальних інтерв'ю та фокус-групових обговорень із цільовими аудиторіями населення, були розроблені спеціальні інструменти.

Кількісне дослідження було проведене на основі підходів Міжнародного обстеження чоловіків з питань ґендерної рівності (IMAGES), що розроблені організацією Promundo та Міжнародним центром досліджень жінок (ICRW)⁴⁴. Натепер IMAGES залишається одним із найбільш всеосяжних обстежень домогосподарств, що присвячене аналізу поведінкових практик чоловіків та їхнього ставлення до проблем ґендерної рівності. Дані IMAGES дають уявлення щодо застосування чоловіками насильства стосовно інтимних партнерок, їхньої участі в прийнятті рішень у домогосподарствах, виконанні домашньої роботи та залучення до виховання дітей, ставлення чоловіків до національної політики просування ґендерної рівності тощо. Станом на 2017 рік, дослідження за методологією IMAGES були проведені в більше, ніж 20 країнах світу.

Стандартизовані опитувальники IMAGES включають компоненти Мультинаціонального дослідження з питань насильства щодо жінок Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), Медико-демографічного обстеження (DHS) та використання Шкали оцінювання ґендерної чутливості чоловіків (GEM) – стандартизованого інструменту, що був адаптований та використаний в обстеженнях домогосподарств у більше, ніж 20 країнах, – а також інші запитання щодо сучасних чоловічих практик та ставлення до ґендерної рівності. Дані IMAGES використовуються для широкого кола досліджень та завдань моніторингу, адвокаційної діяльності та формування політики на національному та міжнародному рівнях.

Опитувальник IMAGES було адаптовано до українського контексту – за збереження ключового переліку співставних запитань – з метою забезпечення його культурної прийнятності та відповідності. Адаптований опитувальник включав наступні розділи:

1. Соціально-демографічні характеристики та зайнятість.
2. Стосунки в домогосподарстві.
3. Дитячий досвід.

44 *International Men and Gender Equality Survey* – Promundo – EN. (n.d.). Retrieved from <https://promundoglobal.org/programs/international-men-and-gender-equality-survey-images/>

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

4. Батьківство та стосунки чоловіків з дітьми.
5. Культурні практики. Стосунки між чоловіками та жінками.
6. Ставлення до насильства.
7. Закони та політики.
8. Здоров'я та якість життя.

Опитуванням були охоплені 1 520 випадково обраних чоловіків у віці 18-59 років у всіх регіонах України, окрім АР Крим (Додаток 1). Вибірка була сформована на підставі наступних критеріїв: 25 адміністративно-територіальних одиниць (області та м. Київ), тип населеного пункту (міська/сільська місцевість) та розширені вікові групи населення. Вибрана сукупність населення є репрезентативною на національному рівні, при цьому стандартні відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1 : 0,9 до 0,5 : 0,5 становлять 1,55–2,58%. Рівень досяжності респондентів склав 45%. Збір даних проводився регіональною мережею добре підготовлених інтерв'юерів Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка (лютий-березень 2018 р.). Опитування відповідало всім вимогам до побудови вибіркової сукупності населення, технологій проведення індивідуальних інтерв'ю, вводу та обробки даних, контролю якості даних.

Дані, що отримані в ході опитування чоловіків, були доповнені результатами **якісних досліджень**, завдання яких передбачали окреслення поточного розуміння маскулінності, основних чинників, що визначають сучасні поведінкові практики чоловіків та їхнього ставлення до гендерної рівності, представлення детальних історій життя, що дозволяють інтерпретувати деякі кількісні дані. Учасники фокус-груп (ФГ) обговорювали наступні теми: розуміння «жіночих» та «чоловічих» чеснот, обов'язків та соціальних ролей; бачення «належних» моделей подружніх відносин і розподілу домашніх обов'язків; толерантність до домашнього насильства та оцінка його причин, ставлення до постраждалих від насильства та оцінка їхніх потреб у фаховій допомозі поза межами родини. Загалом було проведено десять ФГ, у тому числі п'ять ФГ із чоловіками, які представляли різні вікові групи, регіони країни та типи населених пунктів, та п'ять ФГ із цільовими аудиторіями чоловіків, серед яких:

- 1) «мілленіали» – молоді люди віком від 15 до 24 років;
- 2) учасники АТО;
- 3) чоловіки, які були направлені на проходження корекційних програм у зв'язку з вчиненням насильства в сім'ї.

Представники цільових категорій чоловіків були рекрутовані до участі в фокус-групових обговореннях за сприяння асистуючих громад-

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

ських організацій і державних центрів надання соціальних та соціально-психологічних послуг у різних регіонах країни. Детальна інформація щодо складу учасників ФГ представлена в Додатку 2.

Задля усунення існуючих прогалів у розумінні глибинних причин та мотивів домашнього насильства, було також проведено **спеціальне опитування** чоловіків, направлених на проходження корекційних програм у зв'язку з вчиненням домашнього насильства. У співпраці з соціальними працівниками було розроблено цільовий опитувальник для порушників, що охоплював такі теми, як особливості дитячого досвіду кривдників, бачення ними причин, «спускових гачків» та провокуючих факторів насильства в сім'ї, ставлення до жертв насильства, емоційний стан та рівень агресії під час конфлікту, бачення підходів до запобігання насильству в сім'ї та найбільш ефективних засобів комунікації з порушниками. Загалом, соціальними працівниками та представниками правоохоронних органів було опитано 355 чоловіків, які проходили корекційні програми або перебували на профілактичному обліку у зв'язку з вчиненням домашнього насильства, в різних регіонах країни⁴⁵ (Додаток 3).

З огляду на чутливий характер тематики опитування, в ході дослідження особливу увагу було приділено **етичним міркуванням**. Усі респонденти були поінформовані про цілі анкетування та отримали роз'яснення щодо майбутнього використання даних. Від усіх учасників обстеження була отримана поінформована усна згода, було гарантовано анонімність та неупереджене ставлення під час інтерв'ю та проведення фокус-групових обговорень. Зважаючи на високочутливий характер деяких запитань, респондентам була запропонована можливість самостійного заповнення деяких розділів опитувальників, зокрема тих, що стосувалися питань насильства та дитячих спогадів. Належне приділення уваги етичним міркуванням у ході планування даного дослідження не лише підвищило рівень щирості відповідей, а й дозволило уникнути стресових ситуацій, пов'язаних із можливими «незручними» запитаннями щодо особистого досвіду чоловіків. Більшість респондентів (46%) наприкінці інтерв'ю повідомили, що почувалися цілком добре під час інтерв'ю, а 44% із них зазначили, що анкетування жодним чином не вплинуло на їхній емоційний стан. Лише 10% опитаних чоловіків визнали, що почували себе погано, відповідаючи на деякі чутливі запитання. До позитивних наслідків дослідження слід віднести й підвищення обізнаності чоловіків із питань гендерної рівності, гендерно-чутливих політик та протидії гендерному насильству.

45 Вінницька, Житомирська, Запорізька, Київська, Волинська, Львівська, Одеська, Сумська, Харківська, Херсонська та Хмельницька області.

3. ВІДОБРАЖЕННЯ МАСКУЛІННОСТІ: СОЦІАЛЬНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЧОЛОВІКІВ

3.1. Соціально-демографічний портрет сучасного чоловіка.

У ході всеукраїнського опитування, що ґрунтувалося на підходах міжнародного дослідження IMAGES, були опитані 1 520 чоловіків у віці 18-59 років, що представляли всі регіони країни. З метою забезпечення репрезентативних результатів, при формуванні вибіркової сукупності було враховано розподіл населення не лише за областями, а й за типом місцевості: 68% респондентів були опитані в міських населених пунктах (з них 38% – в обласних центрах та містах з населенням більше 100 тис. жителів), 32% – у сільській місцевості.

Майже третина опитаних чоловіків представляли вікову групу 18-29 років, чверть із них перебували у віці 30-39 років, решта були рівномірно розподілені серед старших вікових груп (табл. 3.1). Більшість респондентів мали професійно-технічну або середню спеціальну освіту (42%), а також повну або неповну вищу освіту (38%). Сімнадцять відсотків чоловіків повідомили про наявність повної загальної середньої освіти, решта опитаних – про нижчі освітні рівні. Такий розподіл респондентів за рівнем освіти в загальних рисах відповідає освітній структурі чоловічого населення України.

Шлюбно-сімейні стосунки чоловіків характеризують наступні дані. Понад дві третини респондентів на момент інтерв'ю мали стабільні стосунки з партнерками, зокрема 56% перебували в офіційному шлюбі, 8% проживали в незареєстрованому шлюбі, 4% мали постійну подругу, але не жили разом. Кожен п'ятий чоловік повідомив, що він ніколи не був одружений та не мав стосунків; три чверті цієї групи респондентів перебували у віці до 30 років. Дев'ять відсотків респондентів зазначили, що вони розлучені або розійшлися з партнеркою, два відсотки з них були вдівцями. Найбільший відсоток розлучених чоловіків зосереджувався у віковій групі 30-49 років (кожен одинадцятий респондент).

Середній розмір домогосподарства опитаних чоловіків становив 3,4 особи, включаючи самих респондентів; при цьому максимальна кількість членів домогосподарства, про яку повідомили респонденти, складала 14 осіб. На момент опитування кожен дев'ятий чоловік проживав сам, 23% проживали в домогосподарствах, що склалися з двох осіб, 30% – в домогосподарствах, що склалися з трьох осіб (рис. 3.1). У великих сім'ях, що склалися з 4 осіб і більше, проживали більше третини респондентів.

Табл. 3.1. Соціальні та демографічні характеристики опитаних чоловіків, % респондентів

Характеристики	Відсоток
Вікові групи	
18-29 років	30
30-39 років	26
40-49 років	22
50-59 років	22
Місцевість проживання	
Обласні центри та великі міста (більше 100 тис. осіб)	38
Невеликі міста та селища міського типу	31
Сільська місцевість	32
Рівень освіти	
Неповна середня або нижчий рівень освіти	3
Повна загальна середня освіта	17
Професійно-технічна або середня спеціальна освіта	42
Повна або неповна вища освіта	38
Шлюбний стан та наявність стосунків	
Ніколи не був одружений/не мав стосунків	21
Перебуває в офіційному шлюбі	56
Перебуває в незареєстрованому шлюбі	8
Зустрічається з дівчиною, але не проживає разом із нею	4
Розлучений або розведений	9
Удівець	2

Що стосується складу домогосподарств, третина чоловіків проживали в нуклеарних сім'ях, що склалися з подружньої пари з дітьми або без дітей. У багатопоколінних сім'ях (тобто, з власними батьками або батьками дружини) проживали лише 11% одружених чоловіків. Майже половина респондентів зазначили, що в їхніх домогосподарствах проживають діти (табл. 3.2).

Заробітна плата залишається головним джерелом доходу домогосподарств майже 80% респондентів. 13% чоловіків головним джерелом

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

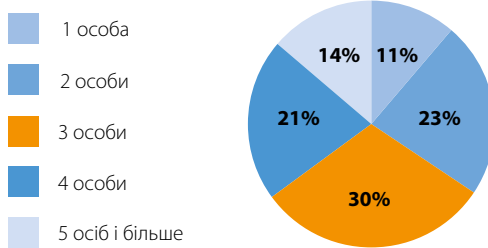

Рис. 3.1. Розподіл респондентів за розміром домогосподарства, % респондентів

доходів вважають заробіток від власної підприємницької діяльності або самозайнятості. Внаслідок вікових обмежень вибірки, лише шість відсотків респондентів повідомили, що головним джерелом доходу є пенсія, хоча її роль зростає із віком респондентів. Позитивно, що мінімальна кількість чоловіків зазначили, що головним джерелом доходів їхніх сімей є державні соціальні виплати або допомога від інших родичів.

Згідно результатів опитування, у більшості випадків чоловіки виступають головними годувальниками родини (60%). Разом із тим, кожен сьомий респондент перебуває на утриманні батьків, при цьому серед молоді ця частка є значно більшою (більше половини чоловіків у віці 18-24 роки та кожен п'ятий респондент віком 25-29 років). Серед одружених чоловіків лише 28% вважали, що вони з дружиною роблять приблизно однаковий внесок до сукупного доходу домогосподарства, ще шість відсотків визнали, що основну частину доходу домогосподарства забезпечує їхня дружина або співмешканка. Роль жінок у забезпеченні добробуту домогосподарств зростає із віком: якщо провідний внесок дружини у формування доходу домогосподарства визнали 4% чоловіків у віці до 30 років, то у віковій групі старше 50 років – майже 12% респондентів.

Декілька відсотків респондентів повідомили про приналежність до певних вразливих категорій населення, включаючи внутрішньо переміщених осіб (ВПО), учасників бойових дій, осіб з інвалідністю. Три відсотки чоловіків представляли багатодітні сім'ї, два відсотки – належали до батьків-одинаків.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

**Табл. 3.2. Склад домогосподарств і формування їх доходів,
% респондентів**

Показники	Відсоток
Склад домогосподарства*	
Проживає самостійно	11
Дружина/співмешканка	63
Дитина/діти респондента	42
Інші діти (родичів, дружини від попереднього шлюбу)	4
Батьки респондента	26
Батьки дружини/співмешканки	7
Інші родичі, члени сім'ї	15
Інші особи, не родичі	1
Головне джерело доходів домогосподарства	
Заробітна плата	79
Доходи від підприємницької діяльності/самозайнятості	13
Пенсія	6
Стипендія	1
Соціальна допомога	1
Допомога від родичів, членів сім'ї	1
Головний «годувальник» домогосподарства	
Сам респондент	60
Дружина/співмешканка респондента	4
Респондент та його дружина приблизно в однаковій мірі	18
Батьки респондента або його дружини/співмешканки	15
Діти респондента	1
Інші родичі, члени сім'ї	1
Статус вразливості	
Внутрішньо переміщені особи	2
Учасники бойових дій, у т.ч. АТО	5
Особи з інвалідністю	6
Багатодітні сім'ї	3
Неповні сім'ї (батьки-одиначки)	2

*сума перевищує 100%, оскільки респонденти могли обирати декілька варіантів відповіді.

3.2. Зайнятість та відносини на ринку праці. Питання престижної роботи, отримання доходу, кар'єрного зростання та професійної самореалізації залишаються важливими атрибутами чоловічого успіху в житті. Сучасні концепції маскулінності пов'язують соціальні ролі чоловіків саме з діяльністю в публічному, а не приватному, просторі, та заохочують їх до активної позиції на ринку праці. Відповідно, на чоловіків покладається відповідальність за забезпечення економічних потреб власної сім'ї. Дійсно, рівні економічної активності та зайнятості чоловіків традиційно перевищують жіночі показники, чоловіки переважають у великому бізнесі, а чоловічі корпоративні практики визначають сприятливі умови для їхнього доступу до вищих керівних посад. Панівне становище чоловіків на ринку праці підтверджується суттєвим гендерним розривом у рівні заробітної плати та традиційним зосередженням жіночої зайнятості в менш престижних видах економічної діяльності та на посадах, які нижче оплачуються.

Разом із тим, ризики малозабезпеченості, безробіття або вразливої зайнятості в неформальній економіці можуть обмежувати відповідність настановам домінантної чоловічої культури в реальному житті. Очікування, які покладаються суспільством на чоловіків-годувальників родини, можуть супроводжуватися надмірним психологічним тиском та призводити до емоційних розладів, наслідки яких спрямовуються на найближче оточення. Тому проблеми стресової зайнятості розглядаються як один із чинників сучасної кризи маскулінності.

Більшість чоловіків, які брали участь в опитуванні, були зайняті на ринку праці; при цьому дві третини з них працювали на умовах повної зайнятості, 12% були зайняті неповний робочий час (табл. 3.3). Менше десяти відсотків респондентів становили студенти, п'ять відсотків – пенсіонери та безробітні, які шукали роботу або перебували на обліку в службі зайнятості. Лише декілька відсотків чоловіків повідомили, що вони не працюють (не шукають роботу) та не навчаються, зайняті в домашньому господарстві, або перебувають у відпустці по догляду за дитиною.

Значна частина зайнятих чоловіків (40%) повідомили, що їм зазвичай доводиться працювати більше, ніж 40 годин на тиждень. Частка міських мешканців з понаднормовою зайнятістю дещо перевищувала частку сільських чоловіків, які повідомили про такі умови праці. Головні причини подовженого робочого часу були пов'язані з вимогами посади (54%), необхідністю підтримувати рівень життя родини (36%) та потребою в додаткових заробітках (21%). Лише десята частина респондентів зазначили,

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

що вони проводять більше часу на робочому місці, бо це важливо для їхньої професійної кар'єри (табл. 3.4). Три відсотки респондентів визнали, що віддають перевагу проведенню часу на робочому місці, а не вдома; ця категорія була помітно більше представлена серед розлучених чоловіків та чоловіків, які розійшлися з партнерками.

Табл. 3.3. Статус чоловіків на ринку праці, % респондентів

Статус	Відсоток
Не працює та не навчається	1
Студент	8
Безробітний (шукає роботу)	5
Працює на умовах повної зайнятості	67
Працює на умовах неповної зайнятості (у т.ч. сезонні роботи)	12
Пенсіонер (за віком, вислугою років тощо)	5
Зайнятий в домашньому господарстві	1
Перебуває у відпустці по догляду за дитиною	1

Табл. 3.4. Причини подовженої тривалості робочого тижня чоловіків, % респондентів, які працюють більше 40 годин на тиждень

Причини	Відсоток
Вимоги місця роботи/посади	54
Необхідність підтримувати рівень життя родини	36
Потреба в додаткових заробітках	21
Це важливо для професійної кар'єри	10
Прихильність до проведення часу на роботі, а не вдома	3

* сума перевищує 100%, оскільки респонденти могли обирати декілька варіантів відповіді.

Важливо, що напружені трудові відносини можуть здійснювати несприятливий вплив на емоційний стан працівників – як призводи-

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

ти до надмірного навантаження у випадку понаднормової праці, так і супроводжуватися психологічним тиском через відчуття професійної нереалізованості. Зокрема, 38% зайнятих респондентів дослідження погодилися, що вони часто відчувають пригнічення, що не мають достатньо роботи або заробітків (рис. 3.2). Близько 30% респондентів погодилися, що вони часто перебувають в стресовому стані, оскільки мають занадто багато роботи або вимушені працювати у важких умовах.

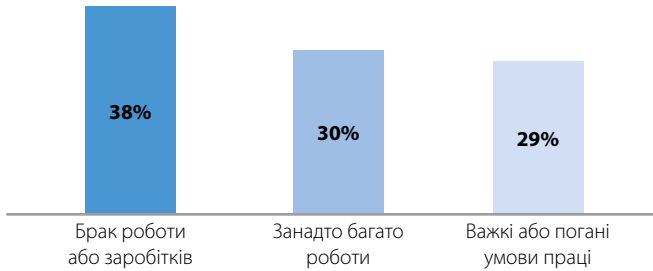

Рис. 3.2. Частка чоловіків, які часто відчувають пригнічення або стрес через причини, пов'язані з зайнятістю на ринку праці, % зайнятих респондентів

Рівень стресової зайнятості чоловіків не продемонстрував суттєвої залежності від типу населеного пункту, водночас залежав від рівня освіти респондентів. Стреси внаслідок недостатніх заробітків або надмірної зайнятості в більшій мірі відчували чоловіки з нижчими рівнями освіти, в той час як на важкі умови праці більше скаржилися чоловіки з професійно-технічною освітою.

3.3. Здоров'я та якість життя. Згідно результатів опитування, переважна частина чоловіків оцінили власне здоров'я як добре або відмінне (52%), однак самооцінки респондентів виявляють тенденцію до погіршення з віком: якщо про добре або відмінне здоров'я зазначили 82% молодих людей у віці 18-24 роки, то серед чоловіків у віці 40-49 років таких респондентів було в два рази менше, а серед чоловіків старше 50 років – лише 22% (табл. 3.5).

Широко визнано, що негативні наслідки так званої «кризи маскулінності» здійснюють найбільший вплив на стан здоров'я чоловіків, у тому числі їх емоційний добробут. В огляді соціальних детермінантів здоров'я, що здійснено Європейським регіональним бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), наголошується, що вищі рівні смертності чо-

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

ловіків «відображають вплив декількох факторів – більше поширення зайнятості у важких та шкідливих умовах праці, поведінкові моделі, що пов'язані з схильністю до ризику та пригод, маскулінні парадигми ставлення до здоров'я, а також той факт, що чоловіки менше схильні відвідувати лікарів, коли хворіють, та скаржитися на симптоми захворювань, перебуваючи в лікарня»⁴⁶.

Табл. 3.5. Самооцінки загального стану здоров'я, % респондентів

Вікові групи	Стан здоров'я				
	відмінний	добрий	нормальний	поганий	дуже поганий
18-24 роки	37	45	15	2	0
25-29 років	20	48	31	1	0
30-39 років	13	48	33	6	0
40-49 років	7	34	49	9	1
50-59 років	3	19	58	20	1
Усього	14	38	39	8	0

Дійсно, майже половина опитаних чоловіків (45%) не зверталися до медичних закладів протягом останнього року, а кожен сьомий востаннє відвідував медичний заклад більше, ніж 5 років тому. Лише 12% чоловіків повідомили, що зверталися до лікаря впродовж останнього місяця, 17% – протягом останніх шести місяців. Всупереч очікуванням, пов'язаним із гіршим розвитком медичної інфраструктури в сільській місцевості, міські та сільські чоловіки продемонстрували практично однакові настанови на відвідування лікарів. Це доводить вплив соціально-психологічних чинників та поведінкових настанов на ставлення чоловіків до власного здоров'я.

Що стосується тих респондентів, які зверталися до медичних закладів протягом останніх п'яти років, лише половина з них відвідувала ліка-

46 UCL Institute of Health Equity. (2013). Review of social determinants and the health divide in the WHO European Region: final report. Copenhagen: World Health Organization, Regional Office for Europe: 139.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

ря задля проходження загального медичного огляду в профілактичних цілях (табл. 3.6). Досить багато з них потребували уваги медиків через гостре захворювання (23%), хронічне захворювання (13%), внаслідок травми або нещасного випадку (11%). Серед інших причин звернення до медичних установ, респонденти зазначали потребу в оформленні медичних довідок, реєстрацію у лікарні сімейного типу тощо.

Табл. 3.6. Головна причина останнього звернення до медичного закладу, % респондентів, які зверталися до медичного закладу менше, ніж 5 років тому

Причини	Відсоток
Загальний медичний огляд	50
Травма або нещасний випадок	11
Гостре захворювання	23
Хронічне захворювання	13
Проблеми у сфері репродуктивного здоров'я	1
Інше	2

Досить значна частина чоловіків (16%) повідомили, що мають інвалідність або хронічне захворювання. Поширення цих стійких розладів здоров'я зростає із віком респондентів: від 7% серед молоді у віці 18-24 роки до 30% серед чоловіків віком 50-59 років. Привертає увагу той факт, що значна частина втрат здоров'я пов'язана з наслідками зовнішніх впливів, які є цілком усувними – нещасних випадків (кожен десятий чоловік із інвалідністю або хронічним розладом здоров'я), травмування на виробництві (7% відповідної групи респондентів), внаслідок дорожньо-транспортних пригод (3%) та пережитого насильства (1% респондентів).

Ці проблеми тісно пов'язані з недостатнім поширенням настанов безпечної поведінки серед чоловіків та традиціями зловживання алкоголем. Зокрема, лише близько третини респондентів взагалі не вживали алкогольних напоїв протягом останнього місяця (третина з них були представлені молодими людьми віком до 30 років). 38% чоловіків вживали алкоголь принаймні 1-3 рази на місяць, 23% – 1-2 рази на тиждень, а 4% респондентів – практично щодня (рис. 3.3). Три відсотки чоловіків також визнали, що протягом цього періоду часу їм доводилося вживати певні наркотичні або психотропні засоби.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Вплив алкоголю на формування передумов для ситуацій підвищеного ризику підтверджується наступними даними: кожен п'ятий чоловік визнав, що вчиняв насильницькі дії (наприклад, бився), перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, 13% із них зазначили, що через їне зловживання алкоголем зазнали травмувань вони самі або інша особа.

Рис. 3.3. Частота вживання напоїв, що містили алкоголь, протягом останніх 30 днів, % респондентів

Протягом останніх десятиліть психологи активно досліджують зв'язок між впливом традиційних норм маскулінності та поганим психічним здоров'ям. В одному з останніх досліджень зазначається:

«Загалом, чоловіки, які суворо дотримувалися маскулінних норм, характеризуються гіршим психічним здоров'ям та меншою схильністю до пошуку психологічної допомоги, хоча ці дані можуть відрізнятися залежно від окремих норм маскулінності»⁴⁷.

Результати опитування показали, що чоловіки дійсно стикаються зі стресовими розладами: кожен шостий респондент мав проблеми з концентрацією уваги, відчував пригнічення або депресію та навіть стикався з раптовими спалахами гніву протягом останнього місяця, що передував опитуванню. Третина чоловіків мали проблеми зі сном, при цьому 8% із них повідомили, що розлади сну мають системний характер, тобто спостерігаються декілька разів на тиждень або переважну більшість часу (табл. 3.7).

Незважаючи на це, третина респондентів зазначили, що зазвичай вони не звертаються ні до кого по допомогу, якщо відчувають себе розгубленими або засмученими (табл. 3.8). Ці дані цілком вкладаються в нормативні рамки маскулінності, що не схвалюють вияви власних емоцій чоловіками, визнання

47 Wong, J., Ringo Ho, V. et al. (2017). Meta-Analyses of the Relationship Between Conformity to Masculine Norms and Mental Health-Related Outcomes, *Journal of Counseling Psychology*, American Psychological Association, Vol. 64, No. 1: 80–93.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

ними власної слабкості або розгубленості та звернення до емоційну підтримку до інших людей. Серед тих чоловіків, які схильні звертатися по підтримку, найбільшою довірою користуються їх дружини або співмешканки (38%), друзі та знайомі (26%), а також батьки (16%). Лише декілька відсотків респондентів звертаються по емоційну підтримку до інших родичів, колег по роботі, церкви або власних дітей. На жаль, найнижчим рівнем довіри користуються психологи та психотерапевти, тобто саме ті категорії фахівців, які здатні надати професійну допомогу у випадку психологічної кризи.

**Табл. 3.7. Поширення стресових розладів серед чоловіків,
% респондентів**

Відповіді на запитання «Протягом останніх 30 днів, чи доводилося Вам...»	Зрідка або ніколи	1-2 рази на тиждень	3-4 рази на тиждень	Переважаю біль- шість часу (5-7 разів на тиждень)
відчувати складнощі з концен- трацією на поточних заняттях	78	19	2	1
відчувати пригнічення/ депресію	77	19	3	2
думати, що Ваше життя не склалося	84	13	2	2
відчувати напади страху/паніки	89	9	2	
мати проблеми зі сном	70	23	6	2
відчувати себе самотнім	80	14	4	2
погано почуватися без видимої причини	79	19	2	
відчувати, що люди погано до Вас ставляться	80	17	2	1
відчувати раптові спалахи гніву	80	17	3	1

Абсолютна більшість опитаних чоловіків (81%) жодного разу не відвідували психологів. Лише 8% із них зазначили, що зверталися до психолога один раз, кожен десятий звертався декілька разів, менше

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

1% опитаних визнали, що звертаються до психологів часто. За словами тих респондентів, які мають досвід відвідування психолога, головною причиною звернення була необхідність проходження профілактичного огляду, в т.ч. через вимоги роботи (81% респондентів). Незначна частка з цієї групи чоловіків повідомили, що потребували професійної психологічної підтримки внаслідок стресу (7%), глибокої депресії (6%) або зверталися до фахівців із сімейної терапії (3%). Серед інших причин відвідування психолога одиничні респонденти зазначали наркотичну залежність, направлення з боку правоохоронних органів, а також постраваматичні наслідки участі в АТО.

Таким чином, очікування щодо соціальних ролей та моделей поведінки, що покладаються суспільством на чоловіків, можуть здійснювати негативний вплив на їхній соціальний добробут та емоційне благополуччя. Прагнення відповідати настановам маскулінності може супроводжуватися психологічним тиском через надмірне навантаження роботою або неможливість забезпечити прийнятний рівень життя для родини. З іншого боку, поверхнєве ставлення до власного здоров'я, що сприймається як складова суто чоловічої поведінки, формує передумови для розгортання сучасної медико-демографічної кризи чоловіків, у тому числі через поширення ризикованої поведінки та зловживання алкоголем.

Табл. 3.8. Джерела підтримки, до яких звертаються чоловіки, коли відчувають себе розгубленими або засмученими, % респондентів

Джерело підтримки	Відсоток
Не звертаюся ні до кого	36
Дружина/співмешканка	38
Друзі, знайомі	26
Батьки	16
Інші родичі, члени сім'ї	5
Колеги по роботі	4
Церква	5
Психолог, психотерапевт	1
Діти	2

** сума перевищує 100%, оскільки респонденти могли обирати декілька варіантів відповіді*

4. ДОСВІД ДИТИНСТВА ТА СТОСУНКИ ЧОЛОВІКІВ ІЗ ВЛАСНИМИ ДІТЬМИ

4.1. Моделі стосунків у батьківській родині. Переважна частина опитаних чоловіків (76%) провели власне дитинство у повній родині з рідними матір'ю та батьком (рис. 4.1). У випадках, коли респонденти проживали лише з одним із батьків, частіше це була мати або мачуха (13%). Лише поодинокі респонденти (близько 1%) провели більшу частину дитинства з батьком. Старше покоління дідусів та бабусь здійснювали основний догляд за 3% опитаних. З іншими родичами, в прийомних родинах та інтернатних закладах проживала незначна кількість респондентів. Аналіз результатів опитування не виявив різниці стосовно того, хто забезпечував респондентам піклування у дитинстві, залежно від типу населеного пункту.

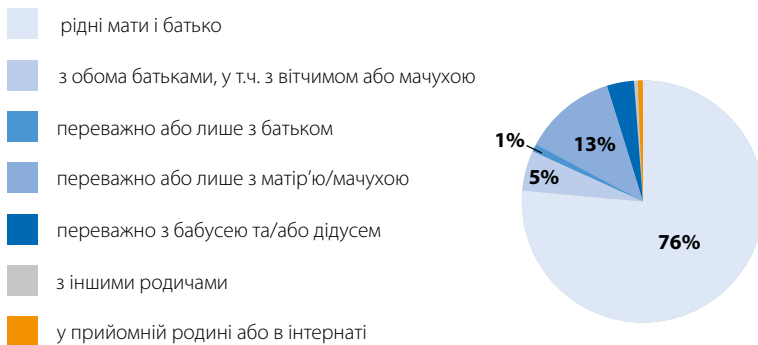

Рис. 4.1. Розподіл респондентів залежно від відповіді на запитання «З ким Ви жили/ провели найбільшу частину дитинства?», % респондентів

Позитивним результатом цього дослідження є досить висока частка чоловіків, які отримували піклування обох біологічних батьків у власному дитинстві. В цьому контексті міжнародні порівняння висвітлюють Україну у доволі сприятливому становищі: згідно результатів дослідження, що було проведено за аналогічною методологією в Молдові, частка чоловіків, які в дитинстві проживали разом з обома рідними батьками, становила там лише 55%⁴⁸. Згідно з даними Бюро з перепису населення

48 *Men and Gender Equality in the Republic of Moldova* / D. Cheianu-Andrei, L. Perevoznic, at al. Women's Law Center, Center for Investigation and Consultation 'SocioPolic'. – Chisinau: Tipogr. 'Bons Offices', 2015, p.51

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

США в 2014 р., разом із обома біологічними батьками проживали 58% дітей⁴⁹. Однак, ці дані не можна беззастережно порівнювати з результатами вітчизняного дослідження, а слід сприймати лише як орієнтир для співставлення. Крім того, присутність обох батьків у дитинстві респондентів сама по собі не відображає реального наповнення їхніх стосунків.

Опитані чоловіки повідомляли в ході дослідження, що їхній батько/вітчим та мати/мачуха практично в однаковій мірі виявляли повагу один до одного (табл. 4.1). Однак ці результати слід сприймати з обережністю, оскільки вони не дають беззаперечних підстав говорити про повну рівність і шанобливе ставлення між членами подружжя в українських сім'ях. У деяких випадках дискримінаційні практики та вияви неповаги, що ґрунтуються на статевій приналежності, настільки укорінилися у суспільній свідомості, що більшість громадян можуть сприймати їх як норми. Окрім того, людям властиве бажання уникати негативних самоідентифікацій, тому респонденти можуть мати складнощі з визнанням образливого ставлення батьків у родині.

Табл. 4.1. Розподіл респондентів залежно від відповідей на запитання «Чи ставився Ваш батько/вітчим до Вашої матері з повагою?» та «Чи ставилася Ваша мати/мачуха до Вашого батька з повагою?», % респондентів

Відповіді	Ставлення батька/вітчима до матері/мачухи	Ставлення матері/мачухи до батька/вітчима
Завжди	53	57
Переважно	32	32
Коли як, іноді з повагою, іноді ні	14	10
Ніколи	1	1
Усього	100	100

Результати дослідження виявили незначну специфіку у подружніх стосунках батьків респондентів залежно від типу населеного пункту, де мешка-

49 Zill, N. More Than 60% of US Kids Live with Two Biological Parents /Institute for Family Studies [official web-site]. – Access mode: <https://ifstudies.org/blog/more-than-60-of-u-kids-live-with-two-biological-parents>

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

ли чоловіки. Серед міських мешканців, частка респондентів, чиї батьки – як мати, так і батько, – завжди шанобливо ставилися один до одного, була дещо вищою, ніж в сільській місцевості (табл. 4.2). Очевидно, городяни наразі є більш прогресивними у формуванні рівноправних сімейних стосунків. Однак слід взяти до уваги й ту обставину, що дане дослідження фіксувало лише тип населеного пункту поточного проживання, тому достовірно невідомо де респондент мешкав у дитинстві. Відповідно, результати цих розрахунків слід розглядати більше як орієнтир для майбутніх наукових досліджень.

Табл. 4.2. Розподіл респондентів залежно від відповідей на запитання «Чи ставився Ваш батько/вітчим до Вашої матері з повагою?» та «Чи ставилася Ваша мати/мачуха до Вашого батька з повагою?» та типу населеного пункту, % респондентів

Відповіді	Ставлення матері/мачухи до батька/вітчима		Ставлення батька/вітчима до матері/мачухи	
	місто	село	місто	село
Завжди	58	54	55	48
Переважно	32	32	31	32
Коли як, іноді з повагою, іноді ні	9	13	12	18
Ніколи	1	1	2	2
Усього	100	100	100	100

Дослідження дитячого досвіду респондентів дає можливість оцінити не лише ті фактори, які вплинули на їхнє особисте становлення, а й деякою мірою простежити міжпоколінні зміни в моделях подружніх стосунків. Про поступове сприйняття ідей гендерної рівності в суспільстві та поширення настанов на шанобливе ставлення між членами подружжя свідчить розподіл відповідей респондентів різного віку (табл. 4.3). Зокрема, частка чоловіків у віці до 30 років, які зазначили що їхні батьки завжди ставилися один до одного з повагою, суттєво перевищує відповідний відсоток респондентів у старших вікових групах (відповідно 60% проти 50%).

Табл. 4.3. Розподіл респондентів залежно від відповідей на запитання «Чи ставився Ваш батько/вітчим до Вашої матері з повагою?» та «Чи ставилася Ваша мати/мачуха до Вашого батька з повагою?» та вікових груп респондентів, % респондентів

Відповіді	Вікові групи			
	18–29	30–39	40–49	50–59
Ставлення батька/вітчима до матері/мачухи				
Завжди	60	50	50	50
Переважно	28	32	34	36
Коли як, іноді з повагою, іноді ні	10	16	15	12
Ніколи	1	2	1	2
Ставлення матері/мачухи до батька/вітчима				
Завжди	62	56	54	54
Переважно	29	28	35	38
Коли як, іноді з повагою, іноді ні	8	15	10	7
Ніколи	1	1	1	1

Результати опитування дають змогу виявити й особливості розподілу домашніх обов'язків, що мав місце в Україні декілька десятиліть тому (рис. 4.2). Головне місце у рейтингу домашніх робіт, за які чоловіки не хотіли братися за жодних умов, посідало прання – 62% батьків опитаних чоловіків ніколи не займалися цим видом домашньої роботи. Нагадаємо, що донедавна пральна машина була рідкісним надбанням для більшості сімей, тому жінкам доводилось самотужки давати раду брудному одягу, демонструючи при цьому фізичну силу та витривалість. Третина батьків респондентів (36%) ніколи не переймалися прибиранням приміщень, а трохи більше чверті (27%) – не долучалися до приготування їжі та миття посуду. Натомість, більшість батьків долучалися до піклування про дітей (тобто, опитаних чоловіків, коли вони були маленькими, або їхніх братів та сестер) та закупівлі товарів повсякденного вжитку (44%).

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

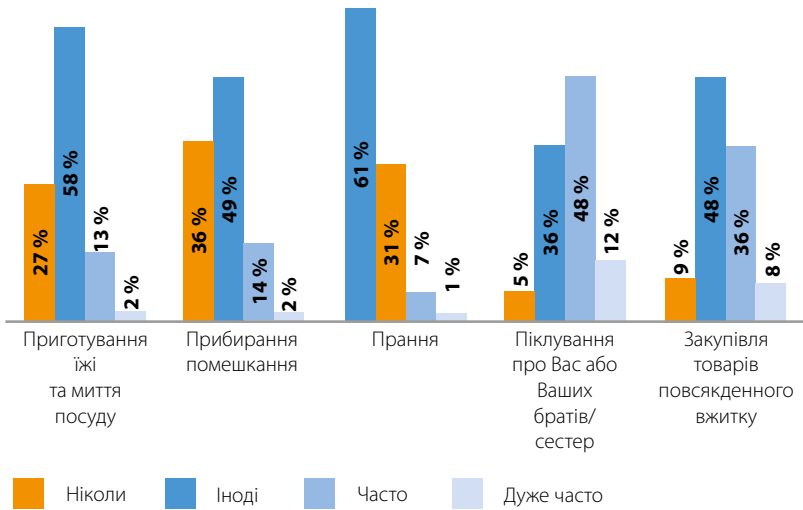

Рис. 4.2. Розподіл респондентів залежно від відповіді на запитання «Коли Ви були дитиною або підлітком, чи виконував Ваш батько, вітчим, або інший чоловік у домогосподарстві наступні види домашньої роботи?», % респондентів

До ухвалення важливих рішень у сім'ях респондентів залучалися частіше або обидва з батьків рівною мірою, або матері самотужки. Більше, ніж в половині сімей, рішення щодо поточних витрат на продукти, одяг та інші товари повсякденного вжитку, а також планування питань, пов'язаних зі здоров'ям дітей, вирішувалися переважно жінками (табл. 4.4). Питання, пов'язані з освітою дітей, а також придбанням дорогих речей (автомобіль, квартира, побутова техніка) найчастіше вирішувалися подружжям разом.

В контексті дослідження маскулінності, особливий інтерес становить оцінка несприятливого досвіду дитинства чоловіків, оскільки психологи наголошують, що травматичні впливи, отримані в ранньому віці здійснюють чи не найвагомійший вплив на становлення особистості. На жаль, значна частина респондентів дослідження підтвердили, що з ними траплялися події, які здійснювали вкрай негативний вплив на їхнє життя та благополуччя. Зокрема, кожен сьомий респондент повідомив, що в дитинстві стикався з недбальством батьків, які перебували під надмірним впливом алкоголю або психотропних речовин та не могли піклуватися

Табл. 4.4. Розподіл респондентів залежно від відповіді на запитання «Коли Ви були дитиною або підлітком, хто у Вашому домогосподарстві мав вирішальне слово щодо наступних рішень?», % респондентів

Категорії рішень	Пере- важно мати/ мачуха	Пере- важно батько/ вітчим	Обидва рівною мірою
Поточні витрати на товари повсякденного вжитку (продукти, одяг тощо)	51	14	36
Придбання дорогих речей	13	26	61
Питання, пов'язані з освітою респондента або освітою його братів/сестер	26	10	65
Питання, пов'язані зі здоров'ям респондента або здоров'ям його братів/сестер	47	3	50

про нього належним чином (табл. 4.5). Кожен сьомий чоловік був свідком фізичного насильства по відношенню до матері з боку батька, 7% із них зазначили, що їм часто доводилося це бачити. Вочевидь, такий досвід здійснює вкрай негативний вплив на дитячу психіку та може призводити до сприйняття домашнього насильства як норми подружніх стосунків. Разом з тим, можлива й протилежна реакція – категоричне несприйняття виявів насильства у власних стосунках після тривалого спостереження за наслідками такої поведінки у батьківській родині. Зокрема, деякі учасники фокус-групових обговорень, які були свідками фізичного насильства з боку батька щодо матері, наголошують, що не знаходять жодного виправдання таким вчинкам та робитимуть все, аби уникнути їх повторення у власних стосунках із жінками.

Загалом, фізичне насильство присутнє в житті чоловіків із раннього дитинства, тому може сприйматися ними як універсальний інструмент вирішення конфліктів та відстоювання власних інтересів. Зокрема, половина респондентів визнали, що вони зазнавали фізичних покарань із боку батьків у дитинстві, 18% респондентів зазнавали фізичних покарань з

**Табл. 4.5. Поширення несприятливого досвіду дитинства
серед чоловіків, % респондентів**

Ситуації	Ніколи	Іноді	Часто	Важко відповісти
Я бачив або чув, як батько або вітчим «піднімає руку» на мою мати або мачуху	69	20	7	4
Члени сім'ї принижували або ображали мене в присутності інших людей	75	17	3	5
Я зазнавав фізичних покарань з боку батьків або інших членів сім'ї (стусани, лупцювання, побиття)	47	43	7	3
Я зазнавав фізичних покарань з боку вчителів у школі або тренерів спортивних гуртків	78	15	3	4
Траплялися випадки, коли один з моїх батьків або обидва перебували під надмірним впливом алкоголю або психотропних речовин, що заважало їм піклуватися про мене	80	12	4	4
Мені довелося вступити в інтимні стосунки з кимось через залякування, погрози або застосування сили	95	1	1	3
Мені доводилося зазнавати цькування з боку моїх однолітків у школі	78	15	2	5

боку шкільних вчителів або тренерів спортивних гуртків. Не менш поширеним було й психологічне насильство, оскільки кожен п'ятий чоловік зазнавав образ або приниження з боку членів власної сім'ї, 18% стикалися з цькуванням з боку однолітків. Хоча рівень сексуального насильства в дитинстві, про який повідомили респонденти, залишається мінімальним, загальна табуованість цієї тематики в соціальних дослідженнях широко відома, та дає підстави сприймати отримані результати як недооцінені.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Важливо, що практики насильницької культури супроводжують становлення чоловічої ідентичності й у старшому віці. Зокрема, сприятливе для розвитку агресії середовище формується під час проходження чоловіками строкової служби в армії або навчання у закладах з посиленою військовою підготовкою. Дійсно, 48% респондентів проходили службу в армії або навчалися у військових закладах, з них більше половини визнали, що вони особисто стикалися з жорстоким поведінням з боку керівництва або ставали свідками таких дій по відношенню до товаришів по службі/навчанню (табл. 4.6). При цьому кожен десятий із респондентів наголосив, що такі випадки ставалися з ним часто, кожен сьомий часто ставав свідком таких дій до інших чоловіків. Не менш поширеними були випадки цькування або жорстокого поведіння у власному середовищі молодих людей, які проходили військову підготовку.

Табл. 4.6. Розподіл респондентів залежно від відповіді на запитання «Чи доводилося Вам стикатися з жорстоким поведінням з боку керівництва або товаришів по службі/навчанню?», % респондентів, які служили в армії або навчалися у військових училищах

Ситуації	Ніколи	Іноді	Часто	Важко відповісти
особисто стикалися з жорстоким поведінням/ покаранням з боку безпосереднього керівництва	43	43	11	3
ставали свідками таких дій з боку керівництва стосовно товаришів по службі/ навчанню	36	46	14	4
особисто стикалися з жорстоким поведінням або цькуванням з боку товаришів по службі/навчанню	46	40	11	3
ставали свідками жорстокого поведіння або цькування серед товаришів по службі/навчанню	33	50	14	3

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

4.2. Батьківство та ставлення до власних дітей. Більше половини (62%) чоловіків, охоплених дослідженням, мали рідних дітей. Переважна більшість із них мали одну дитину (47%) або двох дітей (44%); частка багатодітних батьків серед опитаних незначна (9%). Питома вага багатодітних респондентів у містах та селах майже не відрізнялася, певні відмінності простежувалися в тому, що серед городян дещо вищою була частка чоловіків, які мали одну дитину, серед сільських мешканців – чоловіків, які мали двох дітей (рис. 4.3.).

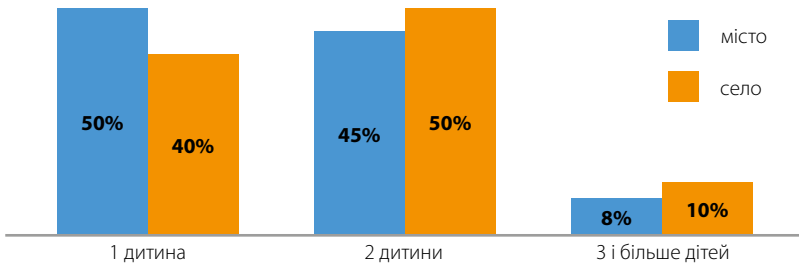

Рис. 4.3. Розподіл чоловіків, які мають дітей, залежно від їхньої кількості та типу населеного пункту, % зайнятих респондентів

Трансформація сімейно-шлюбних відносин не може оминати процеси природного відтворення родини. Протягом останнього часу у світі та Україні поширюються нові підходи до здійснення пологів, у яких батькам також відводиться активна роль – це партнерські пологи, пологи вдома тощо. Незважаючи на це, спеціалізовані медичні заклади залишаються найпопулярнішими місцями для народження дітей: 93% чоловіків, які мали рідних дітей, повідомили, що їхні нащадки народилися саме там, 2% – вдома, 5% – в іншому місці.

Майже половина (47%) опитаних чоловіків, які мали дітей, під час народження дитини (у разі якщо дітей декілька – наймолодшої дитини) були присутні у медичному закладі, 13% з них – наважилися на перебування в одному приміщенні з матір'ю дитини. Слід зазначити, що сільські чоловіки не поступаються городянам у поширенні цих прогресивних практик залучення до пологів: частки респондентів, які перебували в медичному закладі (у тому числі в одному приміщенні з матір'ю) під час народження дитини майже не відрізняються залежно від типу місцевості проживання (табл. 4.7).

Табл. 4.7. Розподіл респондентів залежно від відповіді на запитання «Чи були Ви присутні в медичному закладі в момент народження дитини (наймолодшої дитини)?» та типу населеного пункту, % респондентів

Відповіді	Усього	Міська місцевість	Сільська місцевість
Перебував в одному приміщенні з матір'ю дитини	13	13	12
Перебував у медичному закладі, але не в одному приміщенні з матір'ю	34	34	33
Не перебував у медичному закладі	53	53	55

Дані щодо присутності респондентів різних вікових груп при народженні власної дитини дозволяють проілюструвати еволюцію ставлення чоловіків до партнерських пологів. Цілком очікувано, чоловіки найстаршої вікової групи (50–59 років) у більшості випадків (72%) не перебували у медичному закладі під час народження своєї наймолодшої дитини (рис. 4.4). Такі настанови не заохочувалися ані культурними практиками того часу, ані відсутністю відповідної інфраструктури. У кожній наступній молодшій віковій групі чоловіків зростає частка тих, хто перебував в медичному закладі (у тому числі в одному приміщенні) з матір'ю дитини, і, відповідно, зменшується питома вага тих, хто був відсутній і знаходився деінде. Це дає підстави стверджувати про поступову зміну культурних практик у суспільстві та зростання настанов відповідального батьківства серед молодих чоловіків.

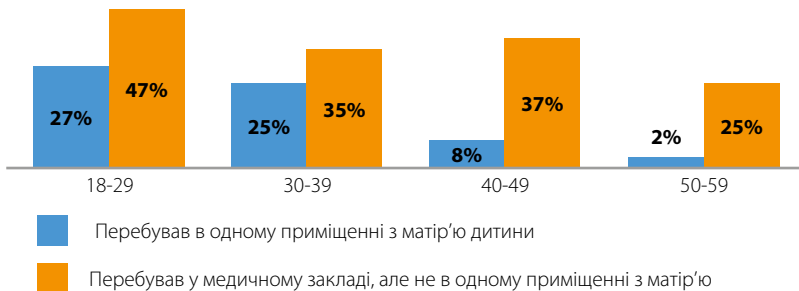

Рис. 4.4. Частки чоловіків різних вікових груп, які перебували у медичному закладі чи в одному приміщенні з породіллею під час народження своєї (наймолодшої) дитини, % респондентів, які мали дітей

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Простежується також певна закономірність між рівнем освіти респондентів та їхнім залученням до партнерських пологів. Найбільше ці настанови були поширені серед осіб із вищою освітою (17% відповідної групи респондентів перебували в пологовій залі, 35% – у медичному закладі), помітно нижче – серед респондентів із нижчими рівнями освіти (відповідно 11% та 33% для осіб з професійно-технічною та середньою спеціальною освітою, 9% та 39% для осіб з повною загальною середньою освітою). Менше усвідомлення значення ролі батька у процесах, що дотичні до дітонародження, серед чоловіків з нижчими рівнями освіти дає підстави для визначення цільових груп майбутніх просвітницьких кампаній.

Під час перебігу вагітності партнерок, респонденти досить активно цікавилися станом їхнього здоров'я, супроводжуючи їх до лікаря. Лише 13% респондентів жодного разу не відвідали лікаря разом із своєю вагітною дружиною, 7% – супроводжували на огляд жінку тільки одного разу; 53% – декілька разів; 27% – кожного разу. Дослідження не виявило істотних відмінностей між поведінковими настановами чоловіків із міст та сільської місцевості.

Плануючи майбутнє поповнення родини, українські подружжя частіше за все спільно обговорюють це питання та дослуховуються до бажань партнера. Відповідаючи на запитання щодо того, хто саме хотів мати дитину останнього разу, переважна більшість респондентів (84%) повідомили, що це прагнення було спільним з дружиною/партнеркою. Лише кожен десятий чоловік визнав, що це було переважно бажання дружини/партнерки, 6% чоловіків повідомили, що це була їхня власна ініціатива.

Поява новонародженої дитини в родині означає суттєве зростання сімейних обов'язків. Найчастіше ці клопоти лягають на плечі молодшої матері, яка і сама потребує відновлення після пологів. Позитивно, що в сучасному українському суспільстві помітна частка чоловіків прагнуть провести з дружиною час після народження дитини. Згідно результатів дослідження, більше чверті (27%) опитаних чоловіків брали відпустку або відгули, коли народилася їхня (наймолодша) дитина. У міських поселеннях опитані чоловіки брали відпустку або відгули майже на 10 в.п. частіше, ніж в сільській місцевості (відповідно 29% проти 19%). Респонденти молодших вікових груп також продемонстрували більшу схильність до користування відпусткою: якщо чоловіки у віці до 40 років брали відпустку у третині випадків, то серед чоловіків віком 40-49 років ця частка становила 24%, а серед чоловіків віком 50-59 років – 18%.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Разом із тим, відпустки тих респондентів, які скористалися можливістю побути дома з новонародженою дитиною, були нетривалими. Лише один чоловік з усієї сукупності опитаних осіб перебував у подібній відпустці протягом року. Загальний масив тих, хто брав відпустку після народження дитини, розподілився на чотири групи: 1-3 дні – 20%, 4-7 днів – 24%, 8-14 днів – 28%, 15 днів і довше – 28%.

Розподіл часу на виконання сімейних обов'язків, пов'язаних з подальшим доглядом за дитиною, чудово демонструє, що піклування та догляд за дітьми залишається, переважно, жіночою прерогативою. Згідно результатів опитування, чоловіки проводять з власною дитиною/дітьми в середньому 22 години на тиждень, витрачаючи цей час на щоденні справи, спілкування, прогулянки, спільні розваги. Натомість середні часові витрати їхніх дружин/партнерок виявилися суттєво довшими – відповідно 49 години на тиждень (рис. 4.5). Очевидно, що як чоловіки, так і жінки, які мають дітей, приділяють їм частину свого часу, однак основне навантаження у цьому питанні лягає на плечі жінок.

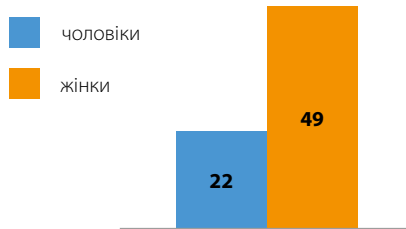

Рис. 4.5. Середній час, який проводять з власними дітьми чоловіки та їхні дружини/партнерки, годин на тиждень

Висловлювання чоловіків, які брали участь у фокус-групових обговореннях, показують, що чоловіки досить часто формують своє ставлення щодо залучення до піклування за дітьми на прикладі тих поведінкових практик, що панували у їхніх батьківських сім'ях:

«У мене батька не було, виховувала мама. Мені здається, що більша частина виховання повинна лежати на матері, оскільки вона ближче до дитини» (хлопець, 16 років),

«Доки дитина маленька, для неї важливий зв'язок з матір'ю, тому саме жінки мають опікуватися дошкільнятами. Чоловіки можуть до-

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

лучатися до виховання вже пізніше, у підлітковому віці, коли треба пояснювати певні речі, пов'язані з дисципліною, відповідальністю, до-рослішанням» (чоловік, 42 роки).

З іншого боку, досить виразно простежується тенденція, коли не-сприятливий досвід власного дитинства призводить до протилежної реакції чоловіків, які не схвалюють брак уваги власного батька до свого виховання та свідомо прагнуть уникати його помилок:

«Мною батько не цікавився взагалі – і на шкільні збори не ходив, і гуляв зі мною. Тому я на власному досвіді прийняв рішення, що я цікавлюся життям своїх дітей. Я їх і до дитячого садка відводив, і до школи, і з учителями розмовляю, намагаюся всляко брати участь у їхньому житті» (одружений чоловік, 39 років),

«Ви знаєте, мій батько до сорока років сам був, як дитина – мультики по телевізору дивися цілими днями... Родинними справами взагалі не цікавився. Я в жодному разі не хочу ставати схожим на нього...» (неодружений чоловік, 32 роки).

Незважаючи на те, що більшість учасників фокус груп погодилися з важливістю ролі батька у вихованні дитини, вони висловлювали досить різні погляди на участь батька у вихованні дітей різної статі. Одна група чоловіків була переконана в тому, що провідну роль у вихованні дитини має відігравати той з батьків, хто належить до однієї з нею статі:

«Я вважаю, що сина повинен виховувати більше батько, ніж мати» (хлопець, 17 років),

«хлопчик повинен здобувати чоловічі якості. Тут батько повинен грати першу роль» (чоловік, 39 років),

інші респонденти висловлювали протилежну думку:

«Я помітив, що дівчата більше тягнуться до батька, а хлопчики – до мами» (одружений чоловік, 51 рік)

«Деякі вважають, що для хлопчика повинен бути батько. А мені здається, що з дівчинкою батько повинен проводити часу ні трохи не менше» (чоловік, 38 років).

Розмірковуючи над стосунками з власними дітьми, переважна більшість опитаних чоловіків (71%) загалом погоджуються, що проводять надто мало часу з дітьми через свою роботу. Понаднормова зайнятість, що поширена серед чоловіків, залишає батькам ще менше часу на спілкування з дітьми. Зокрема, серед чоловіків, які працюють більше ніж 40 годин

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

на тиждень, частка респондентів, які вважали, що проводять надто мало часу з власними дітьми через роботу, становила 83%. Один з учасників фокус груп прокоментував таку ситуацію: «*в сучасному світі – або утримувати дитину, або бачити свою дитину*» (чоловік, 42 роки).

Дві третини опитаних не мали побоювань щодо втрати контакту з дітьми у випадку, якщо стосунки з їхньою матір'ю розірвуться. Це може свідчити як про впевненість чоловіків у збереженні гарних стосунків з колишньою дружиною, так і про міцний зв'язок із дітьми, який не залежить від стосунків з їхньою матір'ю. Разом із тим, більшість респондентів погодилися з тим, що їхня роль у вихованні дітей обмежується «годувальником» родини: третина опитаних підтримали цю думку повністю, третина – більшою мірою (табл. 4.8).

Табл. 4.8. Ставлення чоловіків до стосунків із власними дітьми, % респондентів, які мали дітей

Твердження	Повністю погоджуюся	Скоріше, погоджуюся	Скоріше, не погоджуюся	Повністю не погоджуюся
Я проводжу надто мало часу з дітьми через свою роботу	25	46	17	12
Я боюся, що втрачу контакт з дітьми, якщо стосунки з їхньою матір'ю розірвуться	10	20	34	36
Вихованням дітей переважно займається їхня мати, я лише допомагаю у випадку потреби	14	34	36	15
Якщо говорити про дітей, моя основна роль – забезпечувати їх всіх необхідним	33	32	24	11

Натомість молоді чоловіки (18-24 роки) у ході фокус-групових обговорень висловлювали думки про те, що чоловіча роль у сім'ї не повинна обмежуватися забезпеченням матеріальних потреб родини. Для обґрун-

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

тування цієї тези було висунуто дві причини: по-перше, занятість сучасних жінок на ринку праці нарівні з чоловіками:

«Якщо мати працює, чоловік уже не може сказати, що він їх годувє і одягає, й на цьому моя роль закінчена». У якості другої причини учасники фокус-груп підкреслили важливість емоційного контакту з дітьми для батька (**«Інакше потім дитина буде ставитись до нього якимось не так. Для неї (дитини) батько буде залишатися чужою людиною»**) та самої дитини (**«Дитина повинна отримувати однаково любов як від батька, так і від матері»**).

При аналізі розподілу основних обов'язків, що стосуються піклування про маленьких дітей, між чоловіками та їхніми дружинами, помітно, що результати опитування не зафіксували жодної справи, яка б виконувалася завжди або переважно чоловіками (табл. 4.9). Щоденне піклування про дитину, перебування вдома з хворою дитиною, а також заміна підгузків або перевдягання дитини здійснюється у сім'ях респондентів зазвичай або завжди матір'ю. Переважно порівну між членами подружжя розподілялися такі заняття, як ігри та розваги з дитиною (65%), виховання дитини у формі вербальної дисципліни (76%), а також розмови з дитиною на особисті теми (60%). Чотири з десяти чоловіків повідомили, що на рівні з дружинами допомагають дітям із виконанням домашнього завдання, долучаються до фізичного покарання дітей у випадку потреби та супроводжують дитину до школи, садочка або гуртків, які вона відвідує.

Хоча переважна більшість чоловіків (84%) проживали разом із усіма власними дітьми, незначна частка респондентів повідомили, що проживають лише з деякими з них (6%), менше одного відсотку чоловіків не проживали разом із жодною дитиною. Ті респонденти, які не проживають з власними дітьми, загалом підтримують з ними спілкування та надають фінансову підтримку. Лише два чоловіки повідомили, що вони взагалі не спілкуються з власними дітьми; решта респондентів спілкувалися з дітьми кожного дня (14%) або принаймні раз на тиждень (37%), раз на місяць (25%), чи декілька разів на рік (25%). Майже половина чоловіків, які не проживають із дітьми, надають їм фінансову підтримку час від часу, третина з них – часто, 15% респондентів повідомили, що сплачують основну частину витрат на дітей.

Результати опитування підтвердили, що досвід дитинства та моделі поведінки у батьківській родині здійснюють помітний вплив на формування настанов чоловіків щодо побудови власних подружніх стосунків та ставлення до батьківства. Однак наслідки такого впливу можуть мати двозначний характер – як призводити до репродукування особливостей

Табл. 4.9. Розподіл відповідей на запитання «Якщо не брати до уваги допомогу, яку Ви можете отримувати від інших осіб, яким чином Ви з дружиною/партнеркою розподіляєте обов'язки сьогодні або розподіляли їх, коли дитина була маленькою?», % респондентів, які мали дітей

Обов'язки	Завжди чоловік	Зазвичай чоловік	Порівну/разом з дружиною	Зазвичай дружина	Завжди дружина
Щоденне піклування про дитину	3	2	33	45	17
Перебування вдома з хворою дитиною	1	1	19	45	33
Супровід дитини до/зі школи, садочка, гуртків	2	9	39	33	16
Ігри та розваги з дитиною	1	4	65	25	5
Виховання дитини (вербальна дисципліна)	1	2	76	15	6
Фізичне покарання дитини за погану поведінку	7	16	43	26	8
Заміна підгузків/перевдягання дитини	1	1	28	44	25
Розмови з дитиною на особисті теми	2	5	60	24	9
Допомога з домашнім завданням, навчання	1	7	43	36	13

ухвалення рішень, розподілу обов'язків та стосунків між членами родини, так і сприйматися як негативний досвід, якого слід уникати за будь-яких можливостей у власному житті.

Позитивно, що зміна поколінь призводить до поступової трансформації гендерних стереотипів. Респонденти молодшого віку частіше відзначають шанобливе ставлення власних батьків один до одного, демонструють

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

більший інтерес до власних дітей, активно цікавляться питаннями планування вагітності та партнерськими пологами. Привертає увагу, що певна частина чоловіків прагнули розділити з дружиною час після пологів – близько чверті респондентів брали відпустку (зазвичай тривалістю у декілька днів) або відгули, коли народилася їхня наймолодша дитина. Разом із тим, розподіл обов'язків щодо подальшого виховання дитини залишається досить традиційним, оскільки більшість побутових справ, пов'язаних з щоденним піклуванням або доглядом за хворою дитиною, вважається прерогативою матері, а участь чоловіків на рівні з дружиною допускається у виховному процесі та розважанні дитини. Чоловіки також долучаються до спілкування з власними дітьми на особисті теми, однак це, вочевидь, стосується вже доросліших дітей, які не потребують щоденної турботи.

5. СУЧАСНЕ СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ ТА ПОДРУЖНІ СТОСУНКИ

5.1. Стосунки у подружжі. Сімейне середовище залишається головним осередком, де формується та закріплюється розуміння прийнятних в суспільстві ролей, обов'язків і повноважень жінок і чоловіків. Як зазначають соціальні дослідники, *«сім'ї є ідеальними соціальними інституціями для дослідження гендерних проблем, тому що вся гендерна ієрархія створюється, відтворюється та підтримується завдяки щоденній взаємодії між членами домогосподарства»*⁵⁰. Очікування щодо подружніх стосунків, рис характеру та моделей поведінки «гарної» дружини та «гарного» чоловіка формуються ще в підлітковому віці, перебувають під впливом сімейного виховання та стандартів, що нав'язуються громадською думкою. На практиці, негласний розподіл сімейних ролей жінок і чоловіків зрідка обговорюється до початку спільного проживання, що може призводити до непорозумінь та розчарувань у подальшому житті подружжя.

Як показали результати фокус-групових обговорень із чоловіками, які належали до різних вікових груп, мали різний рівень освіти та різний досвід сімейних стосунків, головною рисою «гарного» чоловіка вважається можливість належного фінансового забезпечення сім'ї. Цікаво, що ця умова є чи не єдиною характеристикою, що співвідноситься в суспільній свідомості з уявленнями щодо «належних» сімейних обов'язків чоловіка. З іншого боку, до відповідності стандарту «гарної дружини» висувається ціла низка вимог та обмежень: «Вона має бути привітною, врівноваженою та турботливою, щоб чоловікові хотілося повертатися додому кожного дня» (хлопець, 18 років). «Ідеальну» дружину чоловіки вбачають ощадливою домогосподаркою, яка піклується про родину та облаштовує сімейний затишок. Важливими рисами для жінок визнається терплячість, вміння уникати та «згладжувати» конфлікти, поступатися чоловікові в суперечках та в усьому його підтримувати:

«Для мене гарна дружина – це, звичайно, й зовнішність, і внутрішній світ, і взаєморозуміння, вірність, поступливість... Думаю, що для жінок гарний чоловік – це захисник у всіх сенсах, годувальник родини» (чоловік, 39 років);

«Чоловік має забезпечувати родину матеріально, а жінка – слідкувати за власною зовнішністю, дітьми та господарством,.. щоб в родині був комфорт і взаєморозуміння» (чоловік, 64 роки).

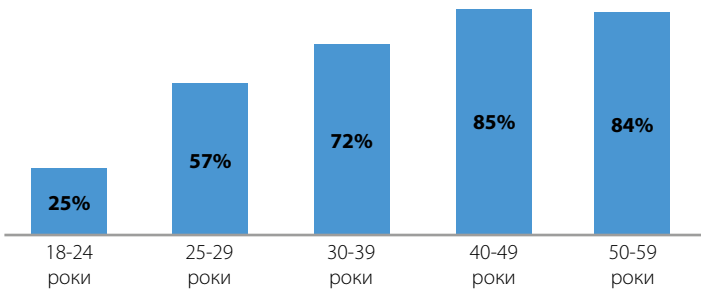
⁵⁰ Glenn, E. N. (1987). Gender & the family. In B. B. Hess & M. M. Ferree (Eds.), Analyzing gender: A handbook of social science research (pp. 348–380). Newbury Park, CA: Sage.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Очевидно, що ці уявлення можуть здійснювати суттєвий вплив на стосунки чоловіків із представницями протилежної статі, а невідповідності між очікуваннями та реальними обставинами сімейного життя – призводять до розчарування, стресів і, як наслідок, – міжособистісних конфліктів. Тому питання подружніх стосунків та розподілу гендерних ролей в контексті ухвалення важливих для домогосподарства рішень та виконання сімейних обов'язків перебувають у фокусі даного дослідження. Нижче представлено результати опитування чоловіків щодо їхнього особистого досвіду стосунків із жінками, з якими вони перебували у стабільних партнерських відносинах – дружинами, співмешканками, коханими тощо, – на момент інтерв'ю або раніше.

Загалом, лише 21% опитаних чоловіків повідомили, що вони жодного разу не були одружені та не перебували в стабільних стосунках із партнерками. Основна частина цих респондентів були представлені молоддю – про наявність постійної партнерки повідомив лише кожен четвертий чоловік у віці 18-24 роки та більше половини чоловіків віком 25-29 років (рис. 5.1). Серед чоловіків старшого віку, частка респондентів, які мали стабільні стосунки з партнерками, зростає, перевищуючи 80% у вікових групах старше 40 років. Абсолютна більшість старших чоловіків перебували в офіційному шлюбі.

**Рис. 5.1. Наявність постійної партнерки у чоловіків залежно від віку,
% респондентів, які мали партнерок**

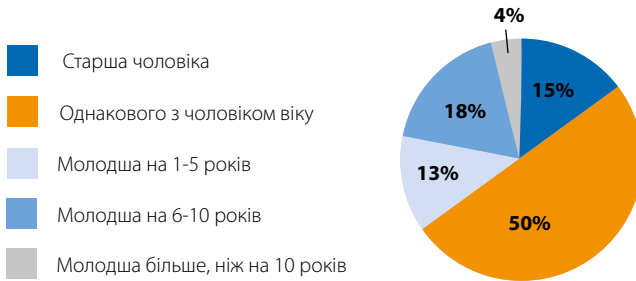
Згідно результатів опитування, половина чоловіків віддавали перевагу стосункам із власними ровесницями (рис. 5.2). Лише кожен сьомий респондент повідомив, що його дружина або партнерка старша за нього; при цьому максимальна різниця у віці не перевищувала 5 років. Разом із тим, досить значна частина чоловіків перебували в постійних стосунках із молодшими

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

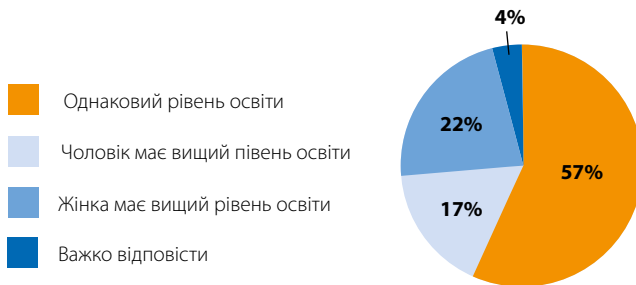
СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

жінками: 13% респондентів зазначили, що їхні партнерки молодші за них на 1-5 років, 18% – на 6-10 років, а 4% респондентів повідомили, що їхні теперішні або останні партнерки були молодшими за них більше, ніж на 10 років.

Більше половини чоловіків повідомили, що вони мають однаковий рівень освіти з партнерками (рис. 5.3), 17% чоловіків мали вищий освітній надбання. Водночас, кожен п'ятий респондент повідомив, що його партнерка має вищий рівень освіти, ніж він. Ці дані добре ілюструють поширені серед жінок настанови на здобуття вищої освіти, в той час як значна кількість чоловіків упродовж багатьох років була налаштована на отримання професійно-технічної освіти, необхідної для зайнятості в робітничих професіях, або розпочинали власне трудове життя одразу після здобуття середньої освіти.

**Рис. 5.2. Співвідношення віку чоловіків та їхніх партнерок,
% респондентів, які мали партнерок**

**Рис. 5.3. Співвідношення освітніх рівнів чоловіків та їхніх партнерок
% респондентів, які мали партнерок**

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Як зазначалося, гендерний розподіл соціальних норм передбачає більшу спрямованість чоловіків на власну реалізацію в публічному секторі, в тому числі на ринку праці, тоді як для жінок пріоритетним вважається приватне життя та виконання сімейних обов'язків. Відповідно, більша частка опитаних чоловіків реалізували власну економічну активність та працювали на умовах повної або часткової зайнятості (майже 80%), в той час як серед жінок, з якими вони мали стосунки, цей показник був суттєво нижчим (65%). Жінки були помітно більше орієнтовані на зайнятість у секторі домашнього господарства: в декретній відпустці або відпустці по догляду за дитиною перебувала партнерка кожного десятого респондента, кожна одинадцята жінка була домогосподаркою, в тому числі піклувалася про членів родини, які потребують постійного догляду (діти, літні, хворі, люди з інвалідністю). Відповідні частки чоловіків, які були зайняті в домашньому господарстві або перебували у відпустці по догляду за дитиною, не перевищували одного відсотку респондентів (табл. 5.1).

Табл. 5.1. Статус чоловіків та їхніх партнерок на ринку праці, % респондентів, які мали партнерок

Статус	Чоловіки	Дружини або партнерки
Не працює та не навчається	1	3
Студент(ка)	8	4
Безробітний(а)	5	3
Працює на умовах повної зайнятості	67	56
Працює на умовах часткової зайнятості (у т.ч. сезонні роботи)	12	9
Пенсіонер(ка) (за віком, вислугою років, інвалідністю)	5	5
Зайнятий(а) в домашньому господарстві	1	9
Перебуває у декретній відпустці/ відпустці по догляду за дитиною	1	10

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Окреслені особливості настанов чоловіків та жінок щодо зайнятості зайнятість на ринку праці відображаються й у співвідношенні їхніх заробітків. Майже 60% чоловіків висловили переконання, що вони заробляють більше, ніж партнерки; кожен четвертий вважав, що вони з жінкою мають приблизно однаковий рівень доходів (табл. 5.2). Лише дев'ять відсотків чоловіків визнали, що партнерки заробляють більше, ніж вони. Співвідношення заробітків чоловіків і жінок не демонструє залежності від місцевості проживання, однак залежить від рівня освіти та вікових характеристик. Зокрема, частка пар, у яких жінки заробляли більше, ніж чоловіки, зростає до 18% у тих подружжях, де жінки мають вищий рівень освіти. У старших вікових групах співвідношення заробітків також поступово змінюється на користь жінок.

Табл. 5.2. Співвідношення заробітків чоловіків та їхніх партнерок залежно від віку чоловіків, % респондентів, які мали партнерок

Вікові групи	Співвідношення заробітків			
	приблизно однаковий рівень	жінка заробляє більше	чоловік заробляє більше	важко відповісти
18-24 роки	19	7	63	11
25-29 років	21	4	69	6
30-39 років	26	6	60	8
40-49 років	27	10	56	7
50-59 років	29	14	52	5
Усього	26	9	58	7

5.2. Розподіл повноважень та обов'язків у родині. Хоча в усних коментарях чоловіки визнають, що вони цілком здатні самостійно виконувати більшість домашньої роботи та активно залучалися до її виконання в дитинстві, розподіл повноважень та обов'язків у домогосподарствах зберігає ознаки традиційної сім'ї. Учасники фокус-групових обговорень покладають на чоловіків обов'язок фінансового забезпечення родини; при цьому серед аргументів наводиться вищий рівень заробітної плати чоловіків, що робить економічно недоцільним вихід жінок на ринок праці. Натомість, вони мають доглядати за дітьми та опікуватися домашніми

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

справами, на яких розуміються краще, ніж чоловіки. Значна ж частина чоловіків воліє взагалі не заглиблюватися у щоденні проблеми, пов'язані з організацією побуту домогосподарства.

Так, лише половина чоловіків зазначили, що вони ухвалюють остаточні рішення щодо поточних витрат на придбання товарів повсякденного вжитку (продукти харчування, одяг тощо) спільно з партнеркою (табл. 5.3). Більше, ніж у третині випадків, відповідальність за ці статті витрат покладається виключно на жінку. Процес ухвалення рішень щодо витрат на товари й послуги для дітей виявився більш партисипативним (54% чоловіків зазначили, що приймають такі рішення спільно з дружиною), так само, як і прийняття рішень щодо придбання дорогих речей, наприклад квартири або автомобіля (63% чоловіків вирішують ці питання спільно з партнерками). Лише незначна частина чоловіків, які перебували в партнерських стосунках, повідомили, що ці рішення ухвалюють у їхньому домогосподарстві інші особи, а саме – батьки респондентів або їхніх партнерок.

Позитивно, що члени подружжя переважно спільно ухвалюють рішення щодо проведення часу з друзями родини або родичами (три чверті респондентів), в той час, як рішення щодо власного працевлаштування переважно незалежно ухвалюються самими чоловіками або жінками. Рівень партисипативності процесу ухвалення рішень зростає серед респондентів із вищими освітніми рівнями, особливо – серед подружніх пар, де жінки мають вищий рівень освіти, ніж чоловіки.

Загалом, чоловіки схильні дослухатися до думки власних партнерок, оскільки три чверті з них обговорюють з ними поточні проблеми практично кожного дня або принаймні раз на тиждень (рис. 5.4). Лише кожен десятий чоловік визнав, що радиться з партнеркою один або декілька разів на місяць, менше 10% чоловіків, які мали стабільні стосунки, зазначили, що взагалі не обговорюють власні справи з жінками або роблять це дуже рідко.

Питання розподілу домашньої праці між членами подружжя посідають важливе місце в системі гендерних досліджень, оскільки загальноновизнано, що засади гендерної нерівності в суспільстві в значній мірі обумовлюються непропорційно великим залученням жінок до виконання домашньої роботи. Наукові підходи, які намагаються пояснити цей причинно-наслідковий зв'язок, умовно можна розділити на три групи: 1) теорії, що зосереджують увагу на цінності фінансового забезпечення для родини («теорія обміну» та теорія відносних ресурсів); 2) теорії, що ґрунтуються на гендерній ідеології (модель «гендерного відображення»

Табл. 5.3. Розподіл респондентів залежно від відповіді на запитання «Хто у ваших теперішніх або останніх стосунках остаточно ухвалював рішення з наступних питань?», % респондентів, які мали партнерок

Категорії рішень	Чоловік	Дружина/ партнерка	Чоловік спільно з дружиною/ партнеркою	Інша особа	Важко відповісти
Поточні витрати на товари повсякденного вжитку	11	35	49	4	1
Придбання дорогих речей	23	4	63	2	8
Витрати на товари та послуги для дітей	8	27	54	1	10
Проведення часу з друзями родини або родичами	13	8	76		3
Працевлаштування чоловіків	67	2	26	1	4
Працевлаштування дружини/ партнерки	5	56	32		7

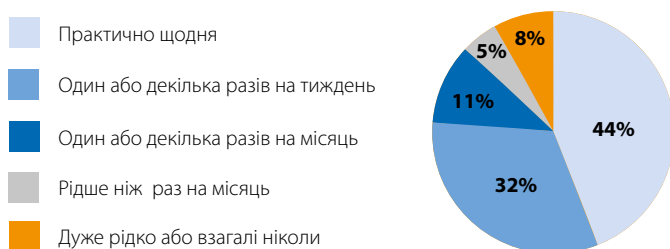

Рис.5.4. Співвідношення віку чоловіків та їхніх партнерок, % респондентів, які мали партнерок

або теорія соціалізації гендерних ролей); та 3) підходи, що акцентують увагу на цінності часу («теорії часової доступності») ⁵¹.

У рамках економічного підходу передбачається, що член подружжя, який має вищий рівень доходів (а ця роль найчастіше належить чоловіку), виконує меншу частину домашньої роботи або ж взагалі її уникає, а от особа, чий фінансовий внесок у сімейний бюджет є меншим, компенсує низькі доходи більшим обсягом повсякденної роботи по домогосподарству. Іншими словами, існує умовний обмін домашньої праці та економічної підтримки, тому внутрішньосімейний розподіл обов'язків сприймається як справедливий і обґрунтований.

Згідно моделі «гендерного відображення», обсяги домашньої праці визначаються нормами та цінностями, які зазвичай асоціюються із гендерно-детермінованими соціальними ролями. Зокрема, економічна залежність та виконання буденної роботи сприймаються здебільшого як характеристики жіночності, тоді як економічна самостійність і уникання домашньої праці пов'язуються із мужністю.

Результати опитування чоловіків цілком підтверджують існування гендерного розподілу сфер впливу в домогосподарстві. До суто жіночих сімейних обов'язків більшість респондентів відносили: прання та сушіння білизни, приготування їжі та миття посуду, а також прибирання будинку (табл. 5.4). Обов'язки, пов'язані з закупівлею продуктів повсякденного вжитку та піклуванням про членів сім'ї, які потребують постійного догляду (літні, хворі, особи з інвалідністю), майже в половині випадків ділилися порівну. Єдиною категорією домашніх справ, яку визнали суто чоловічою справою майже 90% респондентів, виявилися дрібні ремонтні роботи по домогосподарству.

В середньому чоловіки витрачали на роботу по домогосподарству близько 15 годин на тиждень. Разом із тим, за словами респондентів, їхні партнерки витрачають на виконання цих обов'язків майже вдвічі більше часу (29 годин на тиждень). В кінцевому підсумку, це може призводити до надмірного навантаження жінок, які зайняті ще й на ринку праці; більше того, робота в домогосподарстві може потребувати значно більших фізичних зусиль, ніж професійна зайнятість. Тому в сучасних наукових дослідженнях гендерні особливості розподілу робочого часу описуються в термінах «подвійного робочого навантаження», «подвійного робочого дня» або «другої зміни» жінок. Необхідно зважати, що непропорційне залучен-

51 Аналітичне дослідження участі жінок у складі робочої сили України / Лібанова Е., Маркарова О., Герасименко Г. та інші. – Київ: УСЦР, UNFPA, МОП, 2012. – 212 с.

Табл. 5.4. Розподіл респондентів залежно від відповіді на запитання «Якщо не враховувати допомогу, яку Ви можете отримувати від інших людей, яким чином Ви та Ваша дружина/партнерка розподіляєте домашні обов'язки?», % чоловіків які мали партнерок

Категорії рішень	Завжди чоловік	Переважно чоловік	Порівну або разом	Переважно жінка	Завжди жінка	Важко відповісти
Прання та сушіння білизни	3	3	16	49	25	4
Дрібні ремонтні роботи	51	38	7	1		3
Закупівля товарів повсякденного вжитку	5	8	49	27	8	3
Прибирання помешкання	3	3	31	43	16	4
Приготування їжі та миття посуду	3	3	23	49	19	3
Оплата рахунків	12	17	28	25	11	7
Піклування про членів сім'ї, які потребують догляду	2	2	48	26	8	14

ня жінок до виконання домашніх обов'язків істотно обмежує можливості їхнього життєвого вибору, професійної реалізації та перспектив розвитку.

Часові витрати на роботу по домогосподарству помітно зростають в сільській місцевості (рис. 5.5). При цьому серед сільських мешканців дещо скорочується гендерний розрив, оскільки чоловіки залучаються до виконання господарських робіт, пов'язаних зі застосуванням фізичної праці (робота на подвір'ї, догляд за худобою тощо). Найбільший розрив у середніх часових витратах на виконання домашньої роботи спостерігається серед мешканців великих міст, до яких віднесено обласні центри та міста з населенням більше 100 тис. осіб.

Більш детальний аналіз часових витрат чоловіків та їхніх партнерок на домашню роботу виявляє, що майже кожна сьома жінка витрачає на

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:
СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

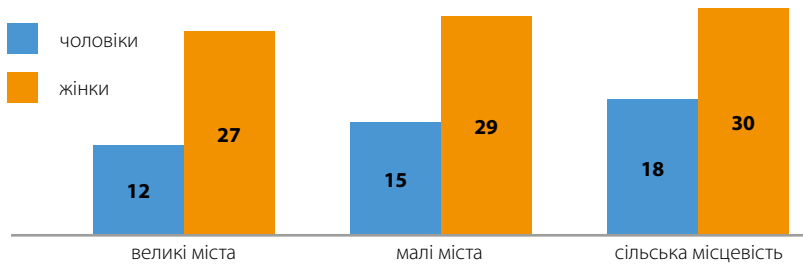

Рис. 5.5. Середні часові витрати чоловіків та їхніх партнерок на роботу у домогосподарстві, годин на тиждень

виконання сімейних обов'язків від 31 до 49 годин на тиждень, така сама частка жінок – 50 годин і більше (табл. 5.5). Привертає увагу, що про відповідні обсяги навантаження домашньою працею не повідомив жоден чоловік, а основна частина чоловіків інформувала про середні часові витрати на домашню роботу в межах 14 годин на тиждень.

Табл. 5.5. Розподіл чоловіків та їхніх партнерок за тривалістю середніх часових витрат на виконання домашньої роботи, % респондентів, які мали партнерок

Часові витрати на виконання хатньої роботи в домогосподарстві, годин на тиждень	Розподіл респондентів, у т.ч.:	
	чоловіки, %	їхні дружини або партнерки, %
Менше 14 годин	61	22
15-20 годин	19	26
21-30 годин	20	24
31-49 годин		14
50 годин і більше		14

Абсолютна більшість чоловіків (89%) задоволені розподілом домашньої роботи у власній родині (половина з них – повністю задоволені), а 62% респондентів вважають, що цим співвідношенням задоволені

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

і їхні партнерки (кожен п'ятий переконаний, що його дружина цілком задоволена співвідношенням сімейних обов'язків). Поширення таких уявлень вочевидь призводить до закріплення в суспільній свідомості «належних» соціальних ролей та функцій жінок і чоловіків, які в кінцевому підсумку можуть визначати сприйняття «меншовартості» жінок у суспільстві, обумовлювати їхнє залежне та навіть підлегле становище в ієрархії сімейних відносин.

Певні підстави до оптимізму щодо поступової трансформації стереотипних уявлень щодо розподілу домашніх обов'язків та ухвалення рішень у родині дають результати обговорень із представниками молоді. Значна частина молодих людей віком 18-24 роки висловлювали переконання, що всі сімейні справи мають виконуватись разом чи в однаковій мірі розподілятися між чоловіком і дружиною:

«Не існує виключно «чоловічих» та «жіночих» обов'язків, щоденна домашня робота має ділитися порівну – хто має більше вільного часу на даний момент, той і залучається. А щодо певних специфічних речей – наприклад, полагодити автомобіль або комп'ютер, – їх має виконувати той, хто краще на цьому розуміється... байдуже, чоловік він, чи жінка» (хлопець, 19 років);

«Заробляти повинні обидва члени подружжя, тоді між ними не виникатиме жодних претензій, суперечок або розчарувань... І тут справа не в тому, хто саме з них заробляє більше, а у відчутті власної незалежності та самодостатності. Звичайно, рішення щодо великих покупок для всієї родини, інвестицій у дітей, їхню освіту та розвиток, мають плануватися спільно та спокійно обговорюватися партнерами» (хлопець, 20 років).

6. СТАВЛЕННЯ ДО ҐЕНДЕРНИХ НОРМ І СТЕРЕОТИПІВ У СУСПІЛЬСТВІ

6.1. Сприйняття ідей гендерної рівності. Незважаючи на те, що поняття гендерної рівності досить давно увійшло до законодавчого та інституційного середовища України, на побутовому рівні громадяни не завжди обізнані щодо змісту цієї концепції або вірно інтерпретують її значення.

«Гендерна рівність – це рівність жінок і чоловіків... А хіба у нас в країні є з цим проблеми? Жінки можуть і навчатися, і працювати, і кар'єру будувати, – це особиста справа кожної людини, питання розставлення пріоритетів» (чоловік, 42 роки), *«у наших жінок є не лише всі можливості та права є, що надаються державою, їх ще й чоловіки в усьому підтримують... з власної шкіри намагаються вилізти, аби жінці догодити. Я думаю, що це саме чоловіки страждають сьогодні від несправедливого ставлення та недооцінюються в суспільстві»* (чоловік, 55 років).

Досить значна частина громадян ототожнюють настанови гендерної рівності суто з формальним аспектом забезпечення рівних прав жінок і чоловіків і, відповідно, не вбачають особливих проблем у можливостях їхньої реалізації в реальному житті. Зокрема, 41% чоловіків погодилися, що гендерна рівність в українському суспільстві вже в цілому досягнута (табл. 6.1). Разом із тим, 29% із них підтримали думку, що від просування гендерної рівності в більшій мірі виграють заможні верстви населення, які мають більше можливостей користуватися її перевагами. Загалом, привертає увагу, що рівень обізнаності громадян щодо настанов гендерної рівності серед населення залишається низьким: значна частина респондентів не змогли визначити власне ставлення до цих питань або не мали власної думки з цього приводу.

Хоча переважна більшість чоловіків продемонстрували неупереджене ставлення до розширення прав жінок (табл. 6.1), кожен десятий із них досі погоджується зі стереотипними твердженнями, що надання жінкам прав призводить до обмеження прав чоловіків, а жінки, які виходять на ринок праці, відбирають робочі місця в чоловіків. В переважній більшості ці респонденти були представлені чоловіками старшого віку.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

**Табл. 6.1. Ставлення чоловіків до настанов гендерної рівності,
% респондентів**

Твердження	Повністю погоджуюся	Скоріше, погоджуюся	Скоріше, не погоджуюся	Повністю не погоджуюся	Важко відповісти
Гендерна рівність в основному вже досягнута	10	31	27	9	23
Коли жінки отримують права, вони відбирають права у чоловіків	3	9	36	48	5
Коли жінки працюють, вони відбирають робочі місця у чоловіків	2	8	39	48	3
Від просування гендерної рівності виграють переважно заможні люди	8	21	25	14	32

Позитивно, що більшість чоловіків продемонстрували неупередженість щодо сприйняття професійних якостей жінок як працівників. Близько 80% респондентів погодилися, що жінки можуть бути такими ж кваліфікованими фахівцями в своїй справі, як і чоловіки, так само добре виконувати професійні завдання, та повинні отримувати рівну з чоловіками заробітну плату за роботу однакової цінності (рис. 6.1). Разом із тим, 82% опитаних чоловіків переконані, що на ринку праці існує поділ на певні «жіночі» та «чоловічі» професії, а 40% респондентів загалом погодилися з твердженням, що чоловіки є кращими бізнесменами, ніж жінки. Ці уявлення формують передумови для зміцнення гендерної сегрегації зайнятості, що призводить до зосередження жіночої праці в менш оплачуваних видах економічної діяльності та на менш престижних посадах, та посилення гендерної нерівності в суспільстві. Недооцінювання підприємницького потенціалу жінок визначає також обмеження, з якими можуть стикатися представниці жіночого бізнесу в доступі до фінансових ресурсів та програм розвитку.

Дещо нижчим рівнем підтримки респондентів користувалися твердження щодо можливостей громадської та політичної діяльності жінок. Три чверті опитаних громадян погодилися, що жінки можуть бути такими

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

ж гарними лідерами громад, як і чоловіки, та повинні мати такі самі шанси бути обраними до політичних структур. Половина респондентів загалом підтримали твердження, що чоловіки є кращими політичними лідерами, ніж жінки (рис. 6.1). Ці соціальні очікування закономірно знаходять відображення в низькому рівні жіночого представництва в політичному житті країни, оскільки частка жінок серед депутатів Верховної Ради України не перевищувала 12% протягом усього періоду незалежності країни. Непропорційно низькою залишається досі й частка жінок на керівних посадах: згідно результатів останніх досліджень, вони становлять лише 30% серед керівників підприємств та організацій, які є юридичними особами⁵².

Рис. 6.1. Ставлення до можливостей професійної реалізації жінок і чоловіків у суспільстві, % респондентів, які загалом погодилися з твердженнями

Визнаючи низький рівень представництва жінок у політичних структурах та на управлінських посадах, респонденти даного дослідження не продемонстрували одностайної підтримки ідеї запровадження гендерних квот

⁵² Жінки та чоловіки на керівних посадах в Україні. Статистичний аналіз відкритих даних ЄДРПОУ. Вересень 2017. – Київ: ПРООН, 52 с.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

як тимчасового позитивного заходу державної політики, покликаного компенсувати тривале нехтування настановами ґендерної рівності по відношенню до жінок. Лише половина чоловіків загалом підтримала ідею про гарантування фіксованої частки посад для жінок в Уряді або Парламенті, а також на керівних посадах великих організацій і компаній. Разом із тим, чверть респондентів категорично не сприйняли ці підходи до просування ґендерної рівності (рис. 6.2), ще чверть респондентів не мали з цього приводу власної думки, що свідчить про відсутність у них інтересу до ґендерних питань.

Рис. 6.2. Сприйняття системи ґендерних квот у сфері державного управління та на вищих керівних посадах, % респондентів

Досить вираженими залишаються їхні очікування щодо пріоритетності сімейних зобов'язань у житті жінки. Майже 70% респондентів вважають, що найважливіша роль жінки – це піклуватися про власний дім та готувати для власної родини (рис. 6.3). Значна частина чоловіків продовжують пов'язувати соціальне призначення жінок з функціями домогосподарок, які мають народжувати дітей, виховувати та піклуватися про них. Так, 63% респондентів, зазначили, що догляд за немовлятами, а саме – зміна підгузків, купання та годування, – належить виключно до жіночих обов'язків, а третина з них наголошують, що чоловіки взагалі не знають, як піклуватися про немовлят. Лише половина респондентів підтримали думку, що чоловіки загалом мають залучатися до виконання домашньої роботи на рівні з власними дружинами, однак особистий досвід респондентів (розділ 5.2), демонструє зовсім інші реалії розподілу сімейних обов'язків. У цьому контексті більш прогресивно виглядали молоді люди (18-24 роки), чоловіки з вищою освітою та міські мешканці, які виявили меншу схильність до підтримки стереотипних тверджень.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:
СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Рис. 6.3. Ставлення до розподілу сімейних ролей жінок і чоловіків,
% респондентів, які загалом погодилися з твердженнями

Традиційні очікування щодо соціальних ролей підживлюються й настановами маскулінності, що пов'язані з уявленнями щодо домінуючої ролі чоловіків в ухваленні рішень у сім'ї та фінансовому забезпеченні родини. Дві третини респондентів дослідження були переконані, що саме чоловіки мають казати остаточне слово щодо ухвалення рішень, від яких залежить життя домогосподарства; третина з них вважають, що чоловік нічого не вартий, якщо заробляє менше, ніж його дружина (рис. 6.4). Особливо категоричними в цьому відношенні виявилися наймолодші респонденти, майже половина яких сприймали нижчий рівень чоловічої заробітку як ознаку його неспроможності та нереалізованості в житті.

Привертає увагу, що 28% респондентів погодилися, що для чоловіка набагато важливіше мати власний час або хобі, тоді як жінкам має цілком вистачати наявності сім'ї для відчуття повноти життя. Разом із тим, позитивно, що стереотипні настанови на розподіл сімейних ролей жінок і чоловіків значно менше проявляються у респондентів стосовно власних дітей. Абсолютна більшість опитаних чоловіків не погодилася з твердженням, що в умовах обмеженості ресурсів у родині ці кошти мають спрямовуватися на освіту хлопців, оскільки дівчатам вона може не знадобитися в дорослому житті. Це дає підстави сподіватися на поступову трансформацію суспільних очікувань щодо становища жінок і чоловіків у майбутньому.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

**Рис. 6.4. Сприйняття окремих складових маскулінності,
% респондентів, які загалом погодилися з твердженнями**

На жаль, в питаннях планування сім'ї значна частина чоловіків зберігають досить патріархальні погляди. Хоча абсолютна більшість із них погодилися, що члени подружжя або партнери мають спільно вирішувати, чи хочуть вони мати дітей, відповідальність за небажану вагітність в значній мірі покладається на жінок. Так, більше третини респондентів дослідження погодилися, що попередження небажаної вагітності – це обов'язок жінки (рис. 6.5). Особливо категоричними в питаннях планування сім'ї виявилися сільські мешканці, серед яких 41% зазначили, що саме жінка несе відповідальність за попередження небажаної вагітності. До того ж, кожен п'ятий респондент підтримав стереотипні уявлення щодо використання жінками засобів контрацепції, припускаючи, що це формує небажані передумови для надмірної сексуальної свободи жінок.

Підсумовуючи викладені вище результати дослідження громадської думки, слід звернути увагу, що формальне визнання громадянами рівності жінок і чоловіків у суспільстві поєднується зі стійкими уявленнями щодо співвідношення пріоритетів приватного (сімейного) та публічного (громадського) життя та соціальних ролей жінок і чоловіків. На практиці ці очікування не лише зміцнюють бар'єри, які обмежують можливості життєвого вибору жінок, а й здійснюють негативний вплив на життя чоловіків. Відповідний тиск з боку суспільства, пов'язаний з необхідністю відповідати загальноприйнятим настановам маскулінності, призводить до надмірного психологічного навантаження на чоловіків, які відчувають особисту відповідальність за добробут родини, та свідомо уникають

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:
СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

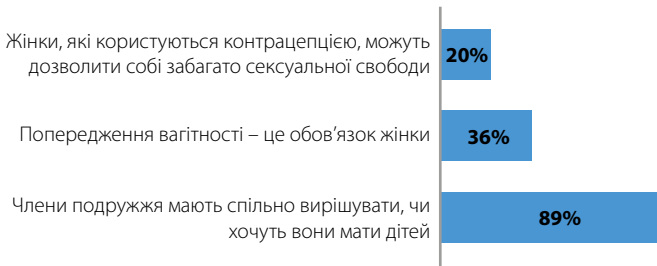

Рис. 6.5. Ставлення чоловіків до планування сім'ї,
% респондентів, які загалом погодилися з твердженнями

залучення до сімейних обов'язків та виховання дітей, від яких у значній мірі залежить відчуття суб'єктивного добробуту, задоволеності власним життям та емоційного благополуччя.

6.2. Обізнаність щодо гендерно-чутливого законодавства та політики. Міжнародні оглядачі наголошують, що в Україні сформовано прогресивне законодавство та інституційне середовище, які регулюють питання гендерної рівності⁵³. Країна приєдналася до засадничих міжнародних документів, що проголошують рівність прав жінок і чоловіків та недопущення дискримінації за ознакою статі, та регулярно звітує перед світовим співтовариством щодо прогресу в просуванні гендерної рівності в різних сферах життя суспільства. На національному рівні було реалізовано низку Державних цільових соціальних програм із забезпечення гендерної рівності, а питання рівних прав і можливостей жінок і чоловіків включено до порядку денного національного розвитку⁵⁴.

Ще в 2005 році було прийнято Закон України **«Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»**, який визначає основні напрями національної гендерної політики, запроваджує гендерні механізми на національному рівні та забороняє гендерну дискримінацію. Численні доповнення, спрямовані на дотримання настанов гендерної рівності, були внесені до низки нормативних актів з питань сімейного законодавства, освіти, забезпечення можливостей політичного пред-

53 Gerasymenko, G., Maksymenko, K. (2016). Country Gender Assessment for Ukraine 2016. Document of the World Bank, Washington, DC: 93. – Access mode: <http://documents.worldbank.org/curated/en/953111470822853577/Оцінка-гендернихпитаньв-україні-2016>.

54 Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна». – Мінекономрозвитку, ПРООН, 2017. – 176 с.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

ставництва та зайнятості населення. Нарешті, Законом «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012 р.) було визначено форми дискримінації, в тому числі за ознакою статі, та окреслено механізми запобігання порушенню прав людини.

Незважаючи на це, рівень поінформованості громадян щодо гендерно-чутливого законодавства та положень державної політики, що спрямовані на забезпечення рівності жінок і чоловіків, залишається досить низьким. Згідно результатів опитування, лише 30% чоловіків були обізнані, що в країні існує законодавство з питань гендерної рівності. Більше половини респондентів не знали відповіді на це запитання, а кожен дев'ятий був переконаний, що жодного спеціального закону, що гарантує рівність прав і можливостей жінок і чоловіків, у країні не існує.

Оцінюючи гендерну чутливість сімейного законодавства, половина респондентів висловили переконання, що вітчизняні закони, які регулюють вступ до шлюбу та процес розлучення громадян, є більш сприятливими для жінок (рис. 6.6). Лише 27% чоловіків визнали, що шлюбне законодавство не надає переваг ані жінкам, ані чоловікам; при цьому частка респондентів, які оцінили шлюбні закони як гендерно-нейтральні, була дещо більшою серед чоловіків з вищою освітою.

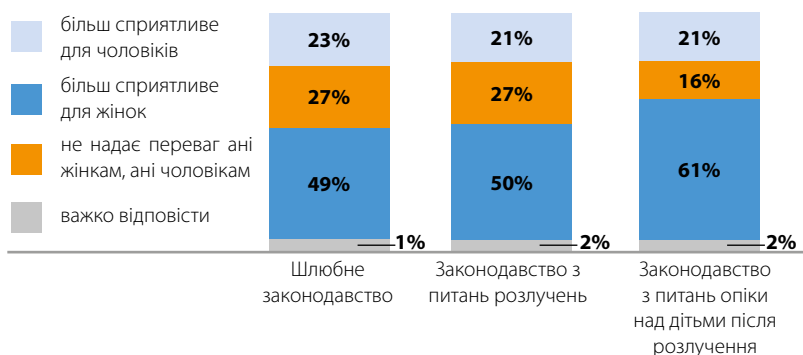

Рис. 6.6. Оцінка сприятливості вітчизняного сімейного законодавства щодо жінок або чоловіків, % респондентів

На думку значної частини респондентів, окрема проблема сімейного законодавства пов'язана з упередженістю щодо чоловіків у питаннях опіки над дітьми після розлучення. Переважна більшість чоловіків (61%) були переконані, що закони, які регулюють ці питання, працюють

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

на користь жінок, оскільки саме з жінками зазвичай залишаються діти за рішенням суду. Лише 16% респондентів погодилися з твердженням, що законодавство з питань опіки є гендерно-нейтральним.

Значна частина чоловіків була не в змозі відповісти на запитання щодо шлюбно-сімейного законодавства, що свідчить про низький рівень юридичної грамотності громадян, їхньої необізнаності щодо базових правових аспектів сімейних стосунків. Це може призводити до вразливості громадян до порушення власних прав, в той час як необізнаність щодо існуючих механізмів захисту – обмежувати доступ до отримання юридичної підтримки у вирішенні спірних питань.

У контексті оцінки ставлення населення до гендерних норм та стереотипів, особливий інтерес становить дослідження обізнаності громадян щодо програм, спрямованих на захист працівників із сімейними зобов'язаннями. Загалом, вітчизняне законодавство гарантує українським жінкам розгалужену систему заходів соціального захисту при народженні дитини. Зокрема, вони мають право на оплачувану декретну відпустку обов'язковою мінімальною тривалістю у 70 днів до народження дитини та 56 днів (у випадку проблем зі здоров'ям – 70 днів) після народження дитини. По закінченні цього періоду мати (чи батько) можуть взяти до 3 років відпустки по догляду за дитиною (у певних випадках, коли цього потребує стан здоров'я дитини, – до 6 років); їй (йому) також гарантоване збереження посади протягом відпустки. Відпустка для догляду за дитиною може бути використана повністю або частково у межах встановленого строку також іншими родичами, які фактично доглядають за дитиною, або особою, що усиновила чи взяла під опіку дитину.

Водночас настанови чоловіків на офіційне оформлення відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею 3 років залишаються настільки рідкісними, що значна частина з них взагалі не цікавляться можливостями, які пропонує законодавство. Так, менше половини респондентів дослідження (46%) знали, що батько має таке саме право скористатися відпусткою по догляду за дитиною до досягнення нею 3 років, як і її мати. При цьому 8% чоловіків були переконані, що таких законодавчих норм у країні не існує взагалі, решта з них не знали точної відповіді на це запитання.

Відсутність інтересу чоловіків до оформлення відпустки по догляду за новонародженою дитиною добре ілюструють наступні дані. Менше половини респондентів (44%), які загалом знали про можливість відпустки, могли визначити її допустиму тривалість (табл. 6.2). Третина чоловіків взагалі не могли надати відповіді на це запитання, решта з них були схильні суттєво недооцінювати норми трудового законодавства, припускаючи, що відпустка

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

по догляду за дитиною для чоловіка може тривати не більше року, декілька місяців, або взагалі протягом одного місяця. Такі суспільні очікування визначають відсутність самої постановки питання щодо гармонізації професійної зайнятості та сімейних зобов'язань батька у вітчизняному правовому полі та інституційному середовищі, в той час як більшість заходів державної політики, адвокаційних зусиль та ініціатив соціальних партнерів спрямовуються виключно на захист можливостей зайнятості жінок, які мають маленьких дітей.

Табл. 6.2. Очікування щодо тривалості відпустки по догляду за новонародженою дитиною, % респондентів, які знали про можливість відпустки, що гарантується законодавством

Тривалість відпустки по догляду за дитиною	Відсоток
Один місяць або менше	3
Декілька місяців	4
Близько 1 року	11
Декілька років	44
Важко відповісти	36

Серед останніх законодавчих ініціатив, що покликані сприяти просуванню гендерної рівності, слід зазначити розробку Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який було прийнято наприкінці 2017 року після тривалої адвокаційної кампанії. Законом передбачається криміналізація домашнього насильства, застосування комплексного підходу до боротьби з цією соціальною проблемою та розширення інструментів протидії насильству та захисту потерпілих. Незважаючи на масштабну інформаційну діяльність, що супроводжувала процес доопрацювання закону, лише 30% респондентів дослідження були обізнані щодо існування в Україні спеціального законодавства з питань домашнього насильства. Решта чоловіків зазначили, що їм взагалі нічого про це не відомо.

Ставлення поінформованих громадян до нового законодавства залишається досить скептичним. Зокрема, більше половини чоловіків вважають, що ці закони не забезпечуватимуть належної підтримки для постраждалих від насильства (рис. 6.7), а майже третина з них переконані, що застосування їх положень може призвести до посилення стигматизації постраждалих жінок, а отже – завдавати їм нових страждань. Досить пошире-

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

ною залишається й точка зору щодо певної упередженості законодавства з питань домашнього насильства по відношенню до чоловіків: на думку 44% респондентів, воно значно полегшує для жінок висунення звинувачень, які не завжди можуть мати обґрунтований характер. Нарешті, майже кожен п'ятий чоловік вважає, що положення законодавства є занадто суворими до кривдників. Підтримка останнього твердження виявилася більшою серед мешканців сільської місцевості та чоловіків старшого віку.

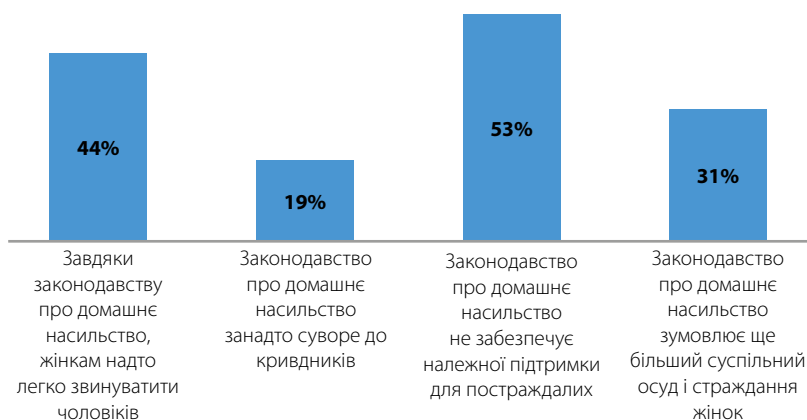

Рис. 6.7. Ставлення до вітчизняного законодавства з питань домашнього насильства, % респондентів, які чули про закони

Таким чином, рівень обізнаності чоловіків щодо гендерно-чутливого законодавства та окремих заходів гендерної політики залишається досить низьким. Значна частина респондентів узагалі не цікавляться цими питаннями або ж не вбачають необхідності в ґрунтовному ознайомленні з положеннями законодавства, навіть якщо воно покликано захищати їхні права та можливості. Відповідно, існує потреба в активізації зусиль з підвищення обізнаності населення та розгортання інформаційних кампаній, які б висвітлювали актуальні правові питання захисту соціальних і трудових прав громадян, недопущення можливостей дискримінації за ознакою статі, неприпустимості домашнього насильства, а також запровадження заходів із протидії насильству, включаючи посилення відповідальності кривдників та забезпечення послуг підтримки для постраждалих громадян.

7. СТАВЛЕННЯ ДО ҐЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА

7.1. Сприйняття ґендерно зумовленого насильства. Ґендерно зумовлене насильство залишається однією з найгостріших соціальних проблем, від якої можуть страждати як жінки, так і чоловіки. Разом з тим, міжнародні дані підтверджують, що переважна частина насильницьких дій за ознакою статі спрямовується чоловіками на жінок і дівчат. Тому в практиці міжнародних організацій використовується наступне визначення, яке може бути застосоване в українських умовах:

«Ґендерне насильство – це насильство, яке стосується чоловіків і жінок, і жертвами якого переважно є жінки. Воно виникає як наслідок нерівних владних стосунків між жінками і чоловіками. Це насильство, яке спрямоване проти жінки, тому що вона жінка, чи яке непропорційно впливає на жінок. Воно стосується (але не обмежується) фізичної, сексуальної і психологічної шкоди включно із залякуванням, стражданнями, примусом та/або позбавленням свободи в сім'ї чи в суспільстві загалом»⁵⁵.

На жаль, поширення злочинів, що вчиняються на сексуальному підґрунті, в Україні залишається досить високим. Зокрема, в 2016 році кількість зґвалтувань та спроб зґвалтувань зросла на 15,1% порівняно з даними минулого року (відповідно 328 проти 285 випадків). Упродовж 2016 року за вчинення 240 таких злочинів особам повідомлено про підозру (розкрито 73,2%), залишок нерозкритих злочинів минулих – 231 випадків. За 9 місяців 2017 року обліковано 249 зґвалтувань, із них у 213 випадках особам вручено повідомлення про підозру (рівень розкриття – 86%).

Не менш вагому проблему становить і домашнє насильство, кількість повідомлень про випадки якого зростає завдяки розгортанню інформаційно-роз'яснювальної роботи з населенням. Відповідно до положень Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», до домашнього насильства відносяться «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, неза-

55 UNFPA (1998). *Violence against Girls and Women: A Public Health Priority*. UNFPA Gender Theme Group, Interactive Population Center. New York: UNFPA.

лежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь»⁵⁶. Протягом 2016 р. до органів Нацполіції надійшло 127,5 тис. заяв та повідомлень про вчинені правопорушення й інші події, що пов'язані з насильством у сім'ї (2,5% від загальної кількості зареєстрованих заяв і повідомлень про правопорушення), з них 982 було подано неповнолітніми дітьми. Протягом року було розслідувано 893 кримінальних провадження за кримінальними правопорушеннями, скоєними в сімейному середовищі, до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП притягнуто 87,6 тис. осіб, із яких 246 – неповнолітні.

За 9 місяців 2017 року поліція зареєструвала 83,9 тис. заяв і повідомлень, пов'язаних з насильством в сім'ї, з них 1,1 тис. подані дітьми (Додаток 4). За результатами звернень виявлено 55,9 тис. осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, за 2 тис. із цих заяв розпочато досудове розслідування. За цей період кримінальні провадження закінчені за 599 правопорушеннями, що пов'язані з насильством у сім'ї, з них 110 – тяжких та особливо тяжких. Виявлено 463 особи, які вчинили кримінальні правопорушення, пов'язані з насильством у сім'ї, з них 409 осіб чоловічої статі (88% злочинців). Разом із тим, майже 71% потерпілих від таких кримінальних порушень – жінки (відповідно 401 з 568 осіб), що підтверджує гендерну умовленість проблеми домашнього насильства.

Протидія насильству за ознакою статі ускладнюється високою замовчуваністю подібних випадків, оскільки незначна частина постраждалих звертається по допомогу внаслідок дії соціально-культурних бар'єрів або через прогалини інституційного середовища. Жертви насильства не завжди шукають захисту правоохоронців, спеціалізованої медичної та психологічної допомоги через низьку обізнаність щодо можливості отримати відповідні послуги, недоступність надавачів послуг на місцевому рівні або низький рівень довіри до персоналу цих закладів. Не менш вагомими причинами, що стримують звернення по допомогу, є побоювання помсти від кривдника та очікування стигматизації постраждалих від насильства у суспільстві.

Тому запобігання ГЗН потребує довгострокових рішень, спрямованих не лише на розбудову міжвідомчої координації в протидії та запобіганні насильству, а й подолання гендерної дискримінації, зміну гендерних стереотипів та вироблення нульової толерантності до насильства в суспільстві. В цьому контексті важливими є системні зусилля щодо роз-

56 Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

ширення політичних, соціально-економічних прав і можливостей жінок, забезпечення гендерної рівності та залучення чоловіків до протидії ГЗН.

Дійсно, пануючі в суспільстві погляди на розподіл соціальних ролей та повноважень жінок і чоловіків у значній мірі визначають особливості ставлення громадян до проблем, що пов'язані з гендерно зумовленим насильством. Патріархальні очікування щодо «належної» поведінки жінки призводить до поширення настанов віктимізації потерпілих від сексуального насильства, звинувачення їх в провокуванні насильницьких дій власними вчинками або способом життя, нерозбірливістю в спілкуванні з представниками протилежної статі. Половина опитаних чоловіків ставить під сумнів можливість зґвалтування, якщо жінка перебувала під впливом алкоголю або наркотиків, 43% чоловіків - у випадках, якщо постраждала мала погану репутацію, третина з них - якщо жінка не чинила фізичного спротиву (рис. 7.1.).

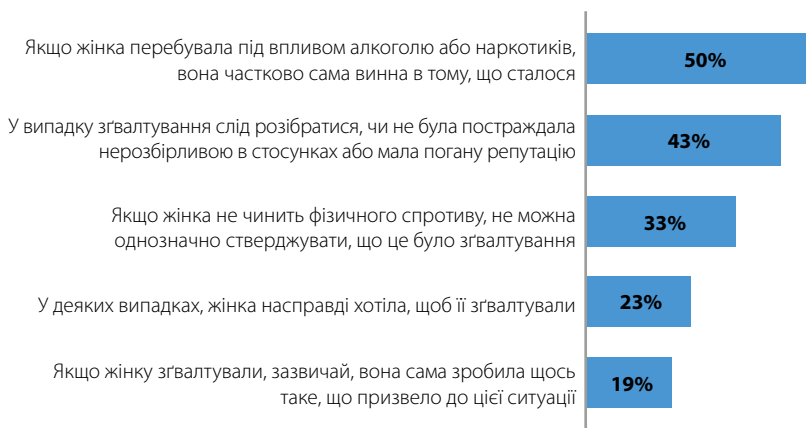

Рис. 7.1. Ставлення до жертв сексуального насильства,
% респондентів, які загалом погодилися з твердженнями

Досить поширеними серед чоловіків залишаються й настанови на толерування домашнього насильства. В значній мірі причини такого ставлення пов'язані з глибоко укоріненим сприйняттям нерівного значення жінок і чоловіків у суспільстві, зокрема підлеглого становища жінок в ієрархії сімейних стосунків. Відповідно, атрибути «гарної» дружини часто пов'язуються з поступливістю, прагненням дослухатися до чоловіка, та уникати конфліктних ситуацій у родині. Зокрема, більше третини

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

опитаних чоловіків погодилися з твердженням, що гарна жінка не повинна ставити під сумнів думку та рішення чоловіка, навіть якщо вона з ними не погоджується (рис. 7.2). Невідповідність реального сімейного життя цим очікуванням закономірно призводить до конфліктів, розгортання яких може супроводжуватися виявами агресії та насильства.

Як результат, досить поширеними в громадській свідомості залишаються культурні практики, які визнають право чоловіків застосовувати фізичні покарання до власних дружин у певних випадках. Зокрема, 13% чоловіків, які були опитані в рамках даного дослідження, вважали, що побиття дружини власним чоловіком може бути виправданим у деяких ситуаціях, 18% чоловіків погодилися, що чоловік має право вдарити або побити власну дружину, якщо він дізнався про її зраду, 5% чоловіків – якщо дружина відмовляє чоловікові в інтимних стосунках. При цьому кожен десятий респондент дослідження підтримав думку, що жінка повинна терпіти прояви насильства з боку чоловіка, щоб зберегти власну сім'ю.

Рис. 7.2. Ставлення до можливості насильства в сім'ї,
% респондентів, які загалом погодилися з твердженнями

Учасники фокус-груп, які підтримують цю тезу, відверто діляться власним досвідом:

«Ось у мого товариша дружина намагалася у всьому мати останнє слово та приймати остаточні рішення, тому що її мати у

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

своїй сім'ї так поводитися. То товариш покарав її кілька разів фізично – і все, такі спроби припинилися... Запанував мир і спокій в родині» (чоловік, 36 років).

Повертаючись до реалій власного життя, значна частина респондентів (32%) визнали, що вони мають знайомих чоловіків, які в дійсності застосовують фізичну силу до власних дружин або партнерок. Думки респондентів щодо власного ставлення до цих практик розділилися: переважна частина чоловіків були переконані, що їхні друзі чинять неправильно (41%), чверть із них були обурені такою поведінкою, кожен п'ятий почувався через це некомфортно (табл. 7.1). Разом із тим, третина респондентів зазначили, що вони вважають це приватною справою подружжя, що жодним чином не має стосуватися інших осіб. Більше того, 6% чоловіків були переконані, що в знайомій родині існують вагомі причини, які виправдовують фізичне насильство:

«У кожного насильства є своя причина. Якщо чоловік вважає, що жінку можна перевиховати, він проявляє насильство, якщо вважає, що ні – збирає чемодан і йде. Особисто в мене так було» (одружений чоловік, 45 років).

Табл. 7.1. Ставлення до знайомих чоловіків, які застосовують фізичну силу до власних дружин або партнерок, % респондентів, які мають таких знайомих

Розподіл відповідей	Відсоток
Думаю, що вони чинять неправильно	41
Вважаю, що це їхня приватна справа, мене не стосується	34
Мене це обурює	25
Почуваюся через це некомфортно	21
Думаю, що вони мають для цього поважні причини	6

** сума перевищує 100%, оскільки респонденти могли обирати декілька варіантів відповіді.*

Переважна більшість чоловіків на словах продемонстрували небайдужість до ситуації, якщо їм доведеться стати безпосереднім свідком вияву фізичного насильства щодо жінок. Лише 14% респондентів визнали, що не стануть втручатися, якщо в їхній присутності знайомі вчиняють насильство щодо власної дружини. Решта з чоловіків наголошують, що

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

втрутилися б в ситуацію одразу (51%), поговорили з чоловіком пізніше щодо неприпустимості такої поведінки (31%), звернулися по допомогу до інших осіб (поліції, сусідів, представників місцевої влади) або запропонували власну допомогу постраждалій жінці пізніше (6%). Кожен десятий респондент визнав, що в майбутньому уникав би власних знайомих, які вчинили фізичне насильство щодо жінки у його присутності (табл. 7.2).

Табл. 7.2. Розподіл відповідей на запитання «Що Ви зробили б (або вже робили раніше), якби побачили, що Ваші знайомі виявляють фізичне насильство стосовно власної дружини/партнерки?», % респондентів

Розподіл відповідей	Відсоток
Втрутився в ситуацію	51
Поговорив з чоловіком пізніше	31
Уникав чоловіка / не спілкувався з ним	10
Викликав поліцію	9
Поговорив з партнеркою чоловіка	5
Повідомив сусідів або спільних знайомих	3
Звернувся до представників місцевої влади	2
Не робив нічого	14

** сума перевищує 100%, оскільки респонденти могли обрати декілька варіантів відповіді.*

Основними причинами сімейних конфліктів, на думку чоловіків, які брали участь у фокус-групових обговореннях, є фінансові проблеми та скрутне економічне становище родини. Якщо одружений чоловік стає безробітним, протягом тривалого часу не може знайти гідно оплачувану роботу, та не докладає зусиль, щоб покращити матеріальне становище власної родини, то сімейні конфлікти вважаються неминучими:

«Може бути так, що подружжя втомились одне від одного. Але, щоб прибрати рутину і сходити розважитися, змінити обстановку... нарешті, просто прогулятися та попиту кави, то для цього потрібні гроші. Якщо їх немає – отримати нові враження та освіжити стосунки буде складно. Тобто, основа всіх сімейних конфліктів – фінансове становище» (чоловік, 28 років).

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Учасники фокус-груп наголошують, що такі фактори, як вживання алкоголю, наркотичних речовин, психічні розлади та стреси поза домом підвищують ризики виникнення конфлікту та виступають своєрідними «спусковими гачками» для викиду агресії, що накопичилася через зовнішні проблеми. Тому намагання вирішити проблеми за допомогою алкоголю лише загострює їх та зменшує шанси на позитивне розв'язання конфлікту:

«Алко- і наркозалежні на свої звички витрачають сімейний бюджет. І якій жінці це сподобається, хто це терпітиме? Буває ж і таке, що чоловік пропиває навіть не ті гроші, що заробив сам, а ті, що заробила дружина, чи допомогу на дитину. Ніхто не хоче жити з алкоголіком, наркоманом, який не забезпечує ані себе, а ні сім'ю» (чоловік, 49 років).

Розмірковуючи над наслідками домашнього насильства, учасники фокус-груп наголошують, що серед постраждалих можуть бути як жінки, так і чоловіки:

«Звичайно, жінка має більші шанси отримати фізичне ушкодження, бо чоловік просто сильніший за неї... Але від психологічного насильства, мені здається, більше потерпають саме чоловіки... і наслідки їхніх емоційних травм можуть бути більш серйозними, та «вибухнути» одного чудового дня у формі неконтрольованої агресії» (одружений чоловік, 52 роки).

Разом із тим, чоловіки виявилися однаковими в оцінках того, що найбільше від конфліктів в сім'ї страждають діти, які стають свідками вияву агресії між батьками. Учасники фокус груп добре усвідомлюють, що такий досвід може мати вкрай несприятливі психологічні наслідки для дітей, сформувати передумови для повторення насильницької моделі поведінки у власній сім'ї:

«Конфлікти між батьками впливають на дітей дуже сильно, бо дитина – як губка, все поглинає та накопичує, і будь-який негатив впливає на формування її характеру, поглядів, думок. В якій сім'ї виховується дитина, така й виростає з неї людина» (чоловік, 30 років).

Найбільш дієвим засобом допомоги для дітей, які стали свідками домашнього насильства, вважається підтримка дитячого психолога («я не знаю, які конкретно потрібні програми для дітей, але заняття з дитячим психологом обов'язково мають бути») та надання консультацій батькам дитини з приводу того, як звести нанівець негативні наслідки цієї психологічної травми:

«Психологи мають працювати і з дитиною, і з її батьками, щоб пояснити їм, яким чином зробити так, аби дитина забула все, що побачила... щоб цього не залишалося у неї в пам'яті, в поглядах та характері».

Незважаючи на це, результати опитування виявили, що чоловікам

бракує усвідомлення відповідальності за власний виховний вплив на зростаюче покоління. Зокрема, менше половини респондентів (46%), які мали дітей, зазначили, що їм особисто доводилося розмовляти з хлопцями – як власними синами, так і іншими небайдужими для них дітьми – щодо неприйнятності насильства стосовно жінок. Оскільки особливості ставлення до протилежної статі та очікування щодо майбутніх подружніх стосунків формуються ще в дитинстві, роль сімейного виховання у просуванні настанов на розбудову партнерських подружніх стосунків, що ґрунтуються на взаємній повазі, має бути посилена.

7.2. Особистий досвід вчинення насильства щодо жінок.

Гендерно-зумовлене та домашнє насильство можуть виражатися в різноманітних формах та проявах, що пов'язані не лише із застосуванням сили та нанесенням фізичних ушкоджень, але й психологічним тиском, погрозами, залякуваннями або обмеженням свободи постраждалих осіб. Однак не всі такі випадки однозначно сприймаються в суспільстві як насильницькі дії, оскільки завдяки впливу патріархальних соціальних норм деякі з них вважаються звичними практиками подружнього життя та стосунків між статями. У зв'язку з цим будь-які дослідження гендерно-зумовленого насильства наражаються на низку викликів, серед яких небажання постраждалих ділитися пережитим досвідом з огляду на можливість засудження або побоювання помсти з боку кривдника, та неспроможність ідентифікувати відповідні форми насильства.

Хоча в міжнародній практиці подібні обмеження збору даних переважно стосуються жінок, які пережили насильство, є всі підстави припускати, що рівень щирості чоловіків, які вчиняли насильство щодо жінок, теж лише частково відображає реальну ситуацію. Саме тому, методичні підходи до опитування населення з питань домашнього та гендерно-зумовленого насильства потребують чітких та зрозумілих формулювань, які не лише забезпечуватимуть достовірні дослідницькі дані, а й сприятимуть підвищенню обізнаності населення.

З огляду на це, програмою даного дослідження було передбачено низку конкретних запитань, що характеризували можливі прояви емоційного, економічного, фізичного та сексуального насильства з боку чоловіків до постійних партнерок (табл. 7.3). В рамках опитування аналізувалося також поширення сексуального насильства стосовно жінок, які не були постійними партнерками чоловіків.

Навіть в умовах очікуваної замовчуваності результатів опитування, майже третина чоловіків визнали, що їм доводилося вчиняти дії, що спів-

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

відносяться з формами емоційного насильства, по відношенню до дружини або постійної партнерки (рис. 7.3). Більше того, кожен сьомий чоловік повідомив, що застосував економічне насильство в партнерських стосунках, а 13% чоловіків визнали, що мають досвід фізичного насильства у подружжі. 5% чоловіків примушували власних партнерок до інтимних стосунків або будь-яких сексуальних дій всупереч бажанням жінок. Нарешті, 3% респондентів визнали, що примушували іншу жінку, яка не була дружиною або постійною партнеркою, вступати з ними в інтимні стосунки.

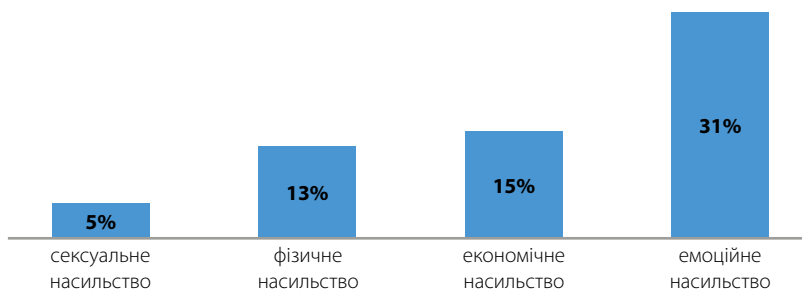

Рис. 7.3. Частка чоловіків, яким доводилося вчиняти певні насильницькі дії по відношенню до власних дружин або постійних партнерок упродовж життя, % респондентів, які перебували в стосунках

Найбільш поширеними проявами емоційного насильства щодо власних партнерок, про які повідомляли чоловіки, були образи та залякування жінок (табл. 7.3). Майже кожен десятий чоловік зізнався, що дозволяв собі подібні дії декілька разів упродовж життя, а 13% з них визнали, що ображали власних партнерок протягом останнього року. Кожен сьомий респондент зневажливо ставився або принижував партнерку в присутності інших людей, при цьому половина з них робили це протягом останніх 12 місяців.

Досить поширеними залишалися й прояви фізичного насильства, що могли призвести до легких тілесних ушкоджень (як-от: «**давати ляпаса, стусана, штовхати або сильно трясти жінку**»). Про подібний досвід повідомили 13% чоловіків, третина з них вчиняла такі дії протягом останнього року. Хоча про інші насильницькі ситуації повідомляли лише декілька відсотків респондентів, привертає увагу, що такі випадки мають не одиничний характер, а траплялися в житті чоловіків декілька разів, у тому числі принаймні раз за останній рік.

Табл. 7.3. Особистий досвід вчинення насильницьких дій по відношенню до власної дружини або партнерки, % респондентів, які мали стосунки

Форми насильства	Упродовж життя:			Принаймні раз протягом останніх 12 місяців, %
	загалом, з них:	один раз	декілька разів	
Прояви емоційного насильства:				
ображати партнерку або навмисно змушувати її погано думати про себе	25	13	12	13
намагатися навмисно залякати партнерку (кричати на неї, розбивати речі)	17	9	8	7
зневажливо ставитися або принижувати партнерку в присутності інших людей	14	9	5	7
погрожувати завдати шкоди партнерці	9	5	4	3
кривдити людей, які небайдужі партнерці, або пошкоджувати важливі для неї речі, щоб зробити їй боляче	5	3	2	2
Прояви економічного насильства:				
забороняти партнерці влаштовуватися на роботу, працювати або заробляти гроші	7	6	1	3
виганяти партнерку з дому	6	4	2	2
брати спільні гроші на власні потреби, якщо відомо, що в родині бракує коштів на найнеобхідніші речі	5	3	2	2
відбирати в партнерки її власні гроші	3	2	1	2
Прояви фізичного насильства:				
давати ляпаса, стусана, штовхати або сильно трясти партнерку	13	8	5	4

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

продовження табл. 7.3

Форми насильства	Упродовж життя:			Принаймні раз протягом останніх 12 місяців, %
	загалом, з них:	один раз	декілька разів	
бити партнерку долонею руки або предметом, який міг її поранити	6	3	3	1
бити партнерку кулаками, душити або залишати на її тілі опіки	2	1	1	0,5
погрожувати/застосовувати зброю проти партнерки	0,5	0,3	0,2	0,2
Прояви сексуального насильства:				
примушувати партнерку до інтимних стосунків або будь-яких сексуальних дій проти її волі	5	3	2	2
Прояви сексуального насильства поза межами сім'ї				
примушувати жінку, яка не була постійною партнеркою, вступати в інтимні стосунки	3	2	1	0,3

Ще більш поширеними виявилися прояви контролюючої поведінки чоловіків щодо власних дружин або постійних партнерок. Більше половини опитаних визнали, що вони прагнуть весь час знати, де перебувають їхні партнерки (рис. 7.4), 22% із них наголосили, що не дозволятимуть партнерці вдягнути деякий одяг або зробити певний макіяж, які здаються їм занадто відвертими, 18% чоловіків стверджували, що саме вони вирішують, з ким може проводити свій час їхня партнерка. Прагнення чоловіків відігравати домінуючі ролі в системі подружніх стосунків підтверджуються й наступними даними: дві третини респондентів очікували, що їхні партнерки одразу погодяться на інтимні стосунки, якщо чоловіки висловлюють таке бажання, третина з них вважали, що їхні думки щодо рішень, від яких залежить спільне життя, є більш вагомими, ніж думки партнерок.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:
СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

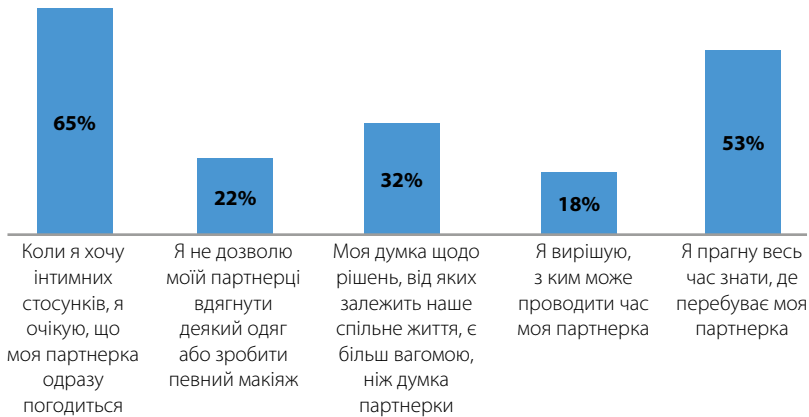

Рис. 7.4. Поширення проявів контролюючої поведінки щодо дружини або партнерки, % респондентів, які мали партнерок та погодилися з твердженнями

Ці результати цілком відповідають положенням теорії гегемонної маскулінності, згідно яким контроль над жінками сприймається як важливий атрибут чоловічої культури, а причини гендерно зумовленого насильства пов'язуються зі спробами зберегти панування та відносини нерівності між чоловіками та жінками. Дані опитування не виявляють чіткої залежності між схильністю чоловіків до вчинення насильства та будь-якими соціально-демографічними характеристиками, включаючи вік, рівень освіти або місцевість проживання. Це доводить, що насильство щодо жінок не знає соціальних бар'єрів. Тому дослідницькі зусилля у визначенні причин, обставин та наслідків насильства мають спрямовуватися на глибинний аналіз поведінки цільової групи населення, а саме – чоловіків, які мають документально підтверджений досвід вчинення насильства в родині та співпрацюють з соціальними службами задля попередження повторення домашнього насильства в майбутньому.

8. ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ПОРТРЕТ КРИВДНИКА ТА МОЖЛИВОСТІ КОРЕКЦІЙНОГО ВПЛИВУ

Задля поглиблення розуміння причин домашнього насильства, було проведено перше в Україні опитування чоловіків, які направлені на проходження корекційних програм або перебувають на обліку з приводу насильства в сім'ї⁵⁷. За сприяння правоохоронців, соціальних працівників та громадських організацій, які працюють із кривдниками, в режимі індивідуальних інтерв'ю були опитані 355 чоловіків, які належали до цієї групи населення. Після отримання поінформованої згоди, респондентам було запропоновано відповісти на запитання, що стосувалися особистого досвіду сімейних конфліктів, бачення їхніх причин та шляхів попередження. Розробці опитувальника передував якісний етап дослідження, коли у форматі фокус-групових обговорень із чоловіками, які проходять корекційні програми, були окреслені теми, структуровані запитання та можливі варіанти відповідей.

Цільова вибірка населення представляла різні регіони та різні соціально-демографічні групи (Додаток 3). Більшість із респондентів належали до найбільш активного працездатного віку, при цьому наймолодшому з них було 16 років, найстаршому – 75 років. Основна частина чоловіків мали професійно-технічну або середню спеціальну освіту (близько 40%), кожен четвертий – повну або неповну вищу освіту. Дві третини опитаних були зайняті на ринку праці (третина з них – на умовах нерегулярної зайнятості), кожен дев'ятий був безробітним (шукав роботу), 9% опитаних взагалі не працювали та не навчалися. Решта респондентів були представлені пенсіонерами, студентами та зайнятими в домашньому господарстві.

На момент опитування майже дві третини чоловіків, які вчинили насильство в сім'ї, перебували в офіційному або незареєстрованому шлюбі; кожен п'ятий із них розлучився або розійшовся з дружиною чи співмешканкою. Середня тривалість перебування в стосунках становила 10,6 року; для чверті респондентів цей період був менше 5 років, майже половина з них перебувала у шлюбі більше 10 років.

Половина чоловіків повідомили, що вони мають неповнолітніх дітей, однак із власними дітьми на момент опитування проживав лише кожен третій респондент. Трохи більше половини кривдників проживали ра-

57 За інформацією Міністерства соціальної політики України, протягом 9 місяців 2017 року на корекційні програми було направлено 3 093 особи (з них майже 94% – чоловіки), у той час як на профілактичному обліку з приводу вчинення насильства в сім'ї перебували майже 60 тис. осіб (з них 93% – чоловіки).

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

зом із дружинами або співмешканками, близько 40% із них зазначили, що в їхніх домогосподарствах проживають діти та батьки; у кожному десятому домогосподарстві проживали й інші родичі. Лише 8% респондентів повідомили, що на момент проходження корекційної програми вони проживали самі.

Серед тих чоловіків, які перебували в стабільних стосунках, майже половина (43%) зазначили, що вони забезпечують практично однаковий із дружиною внесок у формування доходів домогосподарства. Третина з них вважали себе головним годувальником родини, а 17% респондентів зазначили, що основну частину доходу забезпечує дружина або співмешканка. Разом із тим, учасники опитування продемонстрували досить категоричні оцінки щодо належного розподілу повноважень між членами подружжя:

«Я вважаю, що хазяїн у будинку має бути один. Як чоловік сказав – так і має бути... Я свою родину та дітей виховую саме в такий спосіб» (одружений чоловік, 54 роки);

«Жінка повинна знати власне місце, а чоловік – виконувати обов'язки годувальника» (одружений чоловік, 32 роки).

Серед чоловіків, яке не перебували в шлюбі або стосунках, виявилося значно більше тих, кого утримують батьки; ці респонденти були представлені не лише молоддю, а й старшими віковими групами. Декілька відсотків опитаних зазначили, що доходи їхніх домогосподарств переважно залежать від соціальних виплат та іншої допомоги держави. Незначна частина опитаних підтвердили приналежність до певної вразливої категорії населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб (2%), учасників бойових дій, у тому числі АТО (4%), багатодітних сімей (5%) та осіб з інвалідністю (8%). Вісім чоловіків (2% респондентів) повідомили, що вони самостійно виховують неповнолітніх дітей.

8.1. Причини та обставини конфліктів у сім'ї. Згідно результатів опитування, психологічне насильство залишається найбільш поширеним проявом сімейних конфліктів. Три чверті опитаних чоловіків були направлені на корекційну роботу або перебувають на обліку правоохоронців внаслідок емоційного насильства в родині (сварки, погрози). Лише 13% респондентів визнали, що потреба в проходженні корекційної програми була обумовлена виявами фізичної агресії по відношенню до близької людини. Помітна частина кривдників досі не визнали власної відповідальності: кожен дванадцятий респондент зазначив, що він не може пояснити (не розуміє) причину направлення, а 4% вважали, що

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

причиною звернення до поліції стало непорозуміння або неправомірний тиск з боку членів сім'ї.

У переважній більшості випадків агресивна поведінка чоловіків спрямовувалася на власну дружину або співмешканку (рис. 8.1). Це вкотре підтверджує ґендерну зумовленість домашнього насильства, постраждалою стороною якого зазвичай стають жінки. Більше того, саме на жінок були спрямовані дві третини конфліктів, що супроводжувалися виявами фізичної агресії чоловіків. Привертає увагу й помітна роль міжпоколінного насильства в сім'ї: кожен п'ятий респондент повідомив, що конфліктна ситуація виникла з власними батьками, у 12% опитаних – із батьками дружини або співмешканки. Значно менш поширеними були вияви агресії щодо дітей, інших родичів та осіб, які не є членами сім'ї.

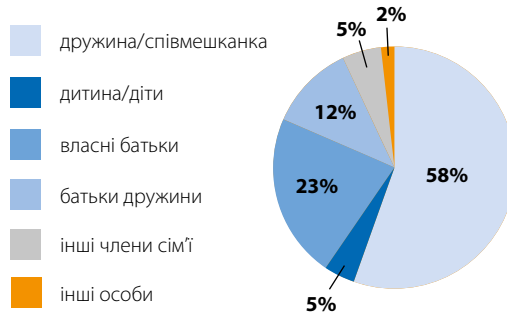

Рис. 8.1. Потерпілі у сімейних конфліктах, через які чоловіки були направлені на корекційні програми, %

Причини виникнення конфліктів у власних сім'ях кривдники рівною мірою пов'язують із впливом соціально-економічних та міжособистісних факторів (табл. 8.1). Близько третини чоловіків головною причиною власної агресії вважають постійну прискіпливість із боку дружини або члена сім'ї, кожен четвертий із них – надмірний контроль у стосунках. Водночас, приблизно та сама частка респондентів визнали головними причинами конфлікту матеріальні труднощі та прояви асоціальної поведінки в родині (зловживання алкоголем, наркоманія, ігрова залежність). Кожен шостий кривдник пов'язав конфлікт із втручанням родичів у подружні відносини, кожен десятий – із відсутністю спільних інтересів у членів сім'ї або особистою нереалізованістю в житті. Серед інших причин сімейних

конфліктів чоловіки зазначали розлади в інтимних стосунках, подружню зраду та ревності, відсутність дітей, невирішене житлове питання, неузгоджені витрати сімейного бюджету.

Табл. 8.1. Бачення кривдниками причин конфліктів у власних сім'ях, що призвели до направлення на корекційну роботу/перебування на обліку, % респондентів

Причини	Відсоток
Постійна прискіпливість з боку партнера або члена сім'ї	36
Скрутне матеріальне становище	32
Надмірний контроль з боку партнера або члена сім'ї	25
Негативна поведінка члена сім'ї (алкоголізм тощо)	25
Втручання родичів у подружні відносини	17
Відсутність спільних інтересів	11
Особиста нереалізованість у житті	10
Розлади в інтимних стосунках	5
Інше	3

**сума перевищує 100%, оскільки респонденти могли обирати декілька варіантів відповіді.*

Опитані чоловіки підтвердили провокуючий вплив алкоголю або наркотичних препаратів, вживання яких супроводжувало розгортання сімейних конфліктів у більшості випадків. Так, 55% кривдників визнали, що на момент вчинення насильства в родині вони перебували під впливом певних стимуляторів, а 17% із них зазначили, що в такому стані були інші учасники конфлікту. Кожен десятий респондент зазначив, що в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння перебували одночасно обидві сторони конфлікту.

Розмірковуючи над загальними причинами домашнього насильства в суспільстві, чоловіки, які мали досвід агресивної поведінки щодо близьких людей, продемонстрували чітко виражену схильність до віктимізації потерпілих. Так, більше третини опитаних наголосили, що постраждалі зазвичай самі провокують насильство (табл. 8.2), при цьому основна відповідальність покладається саме на жінок:

«Ініціаторами конфліктів частіше за все є жінки» (одружений чоловік, 42 роки),

«Основний «рушій» конфліктів – це жінка, хоча вона не завжди усвідомлює, до чого може привести цей конфлікт. Вони вважають себе потерпілими, і поліція, як правило, на боці жінок.. Але в більшості випадків винні саме жінки» (одружений чоловік, 62 роки),

«Винні жінки, оскільки вони весь час демонструють завищені вимоги до чоловіків. А чоловіки застосовують фізичну силу, коли вони вже втрачають терпіння» (неодружений чоловік, 27 років).

Близько чверті респондентів пов'язують причини домашнього насильства в суспільстві з міжособистісними проблемами в стосунках (як от: неможливість порозумітися, надмірні вимоги або контроль із боку партнера/члена сім'ї), скрутним матеріальним становищем або вживанням стимуляторів у родині. У розгорнутих відповідях вони зазначають:

«Це мабуть усе одночасно. Економічна ситуація, невміння чути один одного, виховання... Як батько бив мати, так і син буде бити власну дружину... Якимсь чином люди переймають досвід попередніх поколінь, і це не тільки гарний досвід» (одружений чоловік, 62 роки),

«Все починається з виховання. Потім – робота, розбудова стосунків... Завершується впливом державної політики. Це все ланки одного ланцюга» (неодружений чоловік, 27 років).

Менш вагомою опитані кривдники вважають роль психологічних факторів – стресів, отриманих поза домом (17%), імпульсивних реакцій – «не знаю як так трапилось, я себе не контролюю в таких випадках» (14%), відчуття особистої нереалізованості (11%) або впливу психологічних розладів (1%). Лише декілька відсотків кривдників визнали роль культурних або інституційних чинників (зокрема, відсутність покарання) як передумов домашнього насильства в суспільстві.

Дані опитування підтвердили, що домашнє насильство може перетворюватися на системну проблему: 83% кривдників зазначили, що конфлікти у їхніх стосунках із потерпілими траплялися і раніше. Деякі з учасників фокус груп наважуються відверто поділитися власним досвідом:

«Ми живемо разом 20 років, і я вам скажу, що було так в моїй практиці – доводилося карати жінку» (чоловік, 47 років).

При цьому майже дві третини респондентів зазначили, що конфліктні ситуації траплялися принаймні декілька разів, а 18% повідомили, що конфлікти відбувалися постійно (рис. 8.2). Занепокоєння викликає той факт, що половина опитаних чоловіків, які мають досвід вчинення насильства в родині, вважають, що сімейні конфлікти триватимуть і в майбутньому. Незважа-

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

ючи на проходження корекційних програм та запобіжні заходи правоохоронців, лише 7% кривдників висловили тверде переконання, що конфлікти в їхніх стосунках із близькими людьми більше не повторяться (рис. 8.3).

Табл. 8.2. Головні причини домашнього насильства в суспільстві, % чоловіків, які вчиняли насильство в сім'ї

Причини	Відсоток
Провокуюча поведінка потерпілих	37
Неможливість порозумітися з партнером/членом сім'ї	28
Скрутне матеріальне становище	27
Вживання стимуляторів (алкоголь, наркотики, енергетики)	25
Попередньо нанесена потерпілим образа	20
Стреси, отримані поза домом	17
Імпульсивні реакції	14
Особиста нереалізованість у житті	12
Подружня зрада/ревності	11
Самозахист	8
Намагання виховати/покарати партнера/члена сім'ї	7
Низький рівень культури	3
Відсутність покарання	2
Психологічні розлади	1

** сума перевищує 100%, оскільки респонденти могли обирати декілька варіантів відповіді.*

Схильність до насильницької поведінки простежується й у спілкуванні «корекційників» із іншими людьми: третина з них визнали, що час від часу мають конфлікти з іншими особами, а 3% зізналися, що стикаються з цим постійно. Вияви агресії переважно спрямовуються на представників найближчого оточення – власних батьків (майже третина опитаних), друзів та знайомих, колишніх дружин або інтимних партнерок (кожен п'ятий респондент). Менш поширеними є конфліктні ситуації з братами або сестрами, віддаленими родичами, сусідами, випадковими людьми, дітьми або колегами по роботі (табл. 8.3).

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

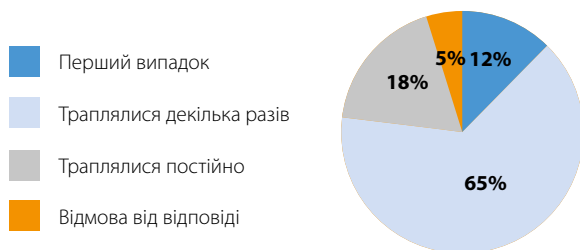

Рис. 8.2. Розподіл відповідей на запитання «Чи траплялися у Ваших стосунках із потерпілими конфліктні ситуації раніше?», % чоловіків, які вчиняли насильство в сім'ї

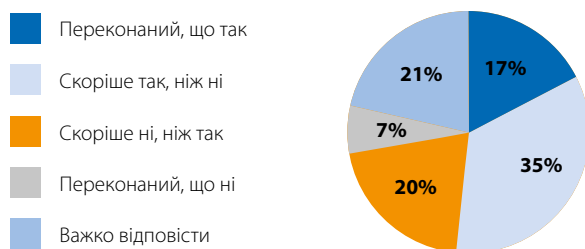

Рис. 8.3. Розподіл відповідей на запитання «Як Ви вважаєте, чи існує ризик повторного виникнення конфлікту у ваших стосунках?», % чоловіків, які вчиняли насильство в сім'ї

Численні дослідження наголошують, що схильність до вияву агресії в сім'ї може зумовлюватися несприятливим дитячим досвідом та успадкованими моделями стосунків у батьківській родині. Відповідно, цим питанням було присвячено окрему частину інтерв'ю з чоловіками, які проходили корекційні програми або перебували на обліку з приводу домашнього насильства. Переважна частина респондентів провели дитинство у повних сім'ях (71%), тож мали всі можливості засвоїти поведінкові моделі батьків. У неповних родинах (переважно з матір'ю) проживали лише 22% чоловіків, а декілька відсотків опитаних провели дитинство з іншими родичами, в прийомних сім'ях або інтернатних закладах.

Табл. 8.3. Інші учасники конфліктів, на яких спрямовувалася агресія чоловіків, які вчиняли насильство в родині, % кривдників, у яких виникали конфлікти з іншими людьми

Учасники конфлікту	Відсоток
Батьки респондента	31
Друзі, знайомі	22
Колишня дружина/співмешканка/дівчина	21
Батьки дружини/співмешканки респондента	19
Інші родичі/члени сім'ї	17
Випадкові, незнайомі люди	15
Сусіди	14
Брати/сестри	10
Дитина/діти	9
Колеги по роботі	7

** сума перевищує 100%, оскільки респонденти могли обирати декілька варіантів відповіді.*

Пригадуючи дитячий досвід, кожен четвертий кривдник зазначив, що йому часто доводилося ставати свідком сварок між батьками або іншими родичами (рис. 8.4). Чоловіки наголошують, що це справляло небезпечний травмуючий вплив на їхній психологічний стан у дитинстві:

«Основними потерпілими у ситуації сімейного конфлікту завжди є діти» (чоловік, 66 років).

Кожен шостий із опитаних був свідком виявів фізичного насильства у батьківській родині або особисто стикався з образами чи агресією з боку однолітків і старших дітей. Кожен десятий чоловік повідомив, що в дитинстві батьки застосовували до нього фізичні покарання.

Разом із тим, відповіді опитаних чоловіків не дають підстав для однозначного висновку про визначальний вплив несприятливих умов дитинства на формування насильницьких моделей поведінки в дорослому житті. Лише чверть із них визнали, що в дитинстві їм не вистачало уваги батьків, які були постійно зайняті, кожен сьомий скаржився на жорстку дисципліну та суворі правила поведінки у власній родині або стверджував, що його виховувала «вулиця». Опитування виявило практично од-

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

наковий вплив «вседозволеності» та жорсткого контролю у вихованні (рис. 8.5), лише 12% респондентів зазначили, що їх із дитинства привчали до силових засобів вирішення конфліктних ситуацій («*вміти постояти за себе*», «*давати задачі*», «*бити першим*»).

Рис. 8.4. Частка кривдників, які стикалися з різними проявами насильства в дитинстві, % респондентів

Рис. 8.5. Частка кривдників, які мали певний несприятливий досвід виховання, % респондентів

Обговорюючи витоки насильства в родині, учасники фокус-групових обговорень наголошують, що, остаточний вибір агресивних моделей поведінки все ж залишається особистим вибором кожного, хоча зале-

жить від поведінкових настанов, сформованих у дитинстві, особливостей виховання в підлітковому віці та соціалізації в дорослому житті:

«Звичайно, це дуже погано, якщо діти стають свідками конфліктів між батьками – нічому гарному вони з цього не навчаться, це для них великий стрес. Але не обов'язково вони будуть повторювати цю поведінку в своєму житті. Можливо, навпаки, сприймуть як негативний досвід, який не захочуть повторювати в своїй сім'ї та будуть докладати зусиль, аби не повторювати помилки батьків» (розлучений чоловік, 39 років),

«Якщо діти систематично стають свідками конфліктів, то ймовірність моделювання такої поведінки, повторення цього ж самого конфлікту, тільки вже у власній родині, є високою. Але це ще залежить і від їхнього виховання, від впливу навколишнього середовища» (одружений чоловік, 35 років).

8.2. Емоційний стан кривдників. Дослідження емоційного стану кривдників може сприяти кращому розумінню шляхів попередження крайніх проявів насильства в родині та обґрунтуванню оцінки потреби в психологічній допомозі. Тому в ході опитування чоловікам було запропоновано оцінити рівень власної агресії під час конфлікту, що призвів до направлення на корекційну роботу. Третина з них оцінили власну агресію на початку конфлікту як високу (на рівні 8-10 балів за 10-бальною шкалою, де 0 – агресія відсутня, 10 – найвищий рівень агресії). Після завершення конфлікту рівень агресії чоловіків суттєво знижувався (рис. 8.6), і лише 13% із них відчували високу роздратованість. Разом із тим, поверхнєве ставлення кривдників до наслідків власного насильства в сім'ї відображають їхні вислови: *«конфлікти призводять до емоційного очищення, що позитивно впливає на психологічний стан партнерів», «конфлікт – це спосіб дізнатися нову інформацію про партнера», «конфлікт сприяє покращенню емоційного стану сім'ї, дає можливість для розвитку та діалогу».*

Незважаючи на зниження рівня агресії після завершенню конфлікту, сварки в сімейному колі не сприяють покращанню емоційного стану кривдників: помітно більша частка чоловіків відчували після цього провину, образу, пригнобленість, втому (табл. 8.4). Тобто, вияви насильства в родинному середовищі здійснюють травматичний вплив не лише на психологічний стан потерпілих; вочевидь, негативні стресові наслідки простежуються й серед тих осіб, які вчинили насильницькі дії або виявили схильність до агресивної поведінки.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:
СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

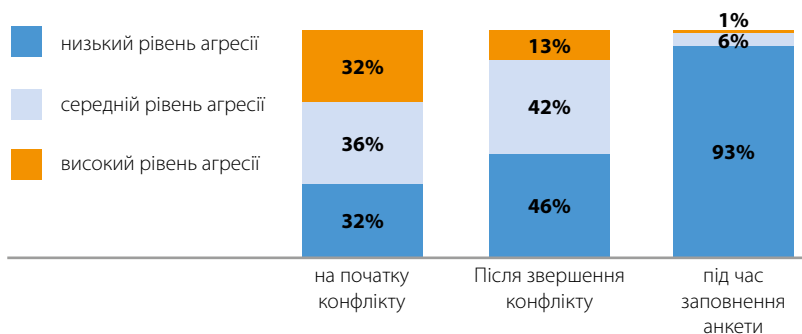

Рис. 8.6. Самооцінки власного рівня агресії на початку конфлікту, після його завершення та під час заповнення анкети, % чоловіків, які вчиняли насильство в сім'ї

Примітка: рівень агресії оцінювався за 10-бальною шкалою, де 0 – агресія відсутня, 10 – максимальна агресія. До категорії «низький рівень агресії» потрапили оцінки від 0 до 3 балів, до категорії «середній рівень агресії» – від 4 до 7 балів, до категорії «високий рівень агресії» – оцінки від 8 до 10 балів.

Табл. 8.4. Самооцінки власного емоційного стану на початку та після завершення конфлікту, % чоловіків, які вчиняли насильство в сім'ї

	Емоційний стан	
	на початку конфлікту	після завершення конфлікту
Спокійний	16	15
Піднесений/веселий	6	1
Пригнічений/засмучений	13	19
Виснажений/втомлений	16	19
Роздратований	45	28
Злий/агресивний	23	19
Ображений	17	25
Винний	4	12

Дійсно, майже половина опитаних чоловіків, які проходили корекційні програми, повідомили про наявність у них певних стресових розладів упродовж останнього місяця (табл. 8.5). Хоча близько третини кривдни-

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

ків відчували негативні психологічні прояви зрідка (1-2 рази на тиждень), більше 10% з них стикалися з такими відчуттями 3-4 рази на тиждень, а декілька відсотків – переважно більшість часу. Найпоширенішими розладами, про які повідомили більше половини чоловіків, були пригнічення або депресія, відчуття недобррозичливого ставлення з боку інших людей, а також нав'язливі думки щодо нікчемності власного життя. Дещо рідше зустрічалися проблеми з концентрацією уваги, розлади сну, раптові спалахи гніву або напади страху. У підсумку ці результати засвідчують, що потребу в психологічній підтримці відчувають не лише постраждалі від домашнього насильства, а й інші учасники конфлікту, зокрема кривдники.

Табл. 8.5. Поширення стресових розладів серед чоловіків, які вчиняли насильство в родині, % респондентів

Розподіл відповідей на запитання «Протягом останніх 30 днів, чи доводилося Вам:	Ніколи	Зрідка (1-2 рази на тиждень)	Іноді (3-4 рази на тиждень)	Переважно більшість часу (5-7 разів на тиждень)
відчувати складнощі з концентрацією на поточних заняттях	56	32	10	2
відчувати пригнічення або депресію	48	30	17	5
думати, що Ваше життя не склалося	46	28	18	7
відчувати напади страху/паніки	72	19	6	3
мати проблеми зі сном	53	36	10	2
відчувати себе самотнім	51	31	12	6
погано почуватися без видимої причини	58	25	14	4
відчувати, що інші люди погано до Вас ставляться	48	30	16	7
відчувати раптові спалахи гніву	55	29	12	4

8.3. Шляхи вирішення конфліктів у родині та настанови на пошук допомоги. Результати опитування чоловіків, які проходили корекційні програми або перебували на обліку з приводу домашнього насильства, підтвердили поширення стереотипних норм маскулінності, які не схвалюють звернення чоловіків за емоційною підтримкою. Переважна більшість респондентів (43%) зазначили, що зазвичай вони взагалі не звертаються ні до кого по допомогу, якщо відчувають себе засмученими або розгубленими:

«Я звик самостійно вирішувати свої питання» (чоловік, 35 років).

Серед тих чоловіків, які обговорюють власні проблеми з іншими людьми, основна частина звертається по підтримку до друзів і знайомих (третина опитаних). Кожен шостий шукає підтримки власних батьків, кожен дев'ятий – з боку дружини або співмешканки (табл. 8.6). На жаль, низьким залишається рівень довіри респондентів до церкви і до фахівців, які надають спеціалізовану психологічну допомогу (психологи, спеціальні групи підтримки тощо).

**Табл. 8.6. Розподіл відповідей на запитання
«До кого Ви зазвичай звертаєтеся по емоційну підтримку,
якщо відчуваєте себе засмученим або розгубленим?»,
% чоловіків, які вчиняли насильство в сім'ї**

Категорії відповідей	Відсоток
Не звертаюся ні до кого	43
До друзів, знайомих	32
До батьків	17
До дружини/співмешканки	12
До інших родичів, членів сім'ї	5
До колег по роботі	5
До церкви	3
До фахівців (психологи, групи підтримки тощо)	3
До дітей	2
Інше	16

** сума перевищує 100%, оскільки респонденти могли обирати декілька варіантів відповіді.*

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Загалом, домашнє насильство сприймається чоловіками як внутрішньосімейна проблема, що не має обговорюватися зі сторонніми людьми. Більше половини опитаних кривдників, які мали досвід вчинення насильства у власній родині, висловити переконання, що такі конфлікти мають вирішуватися винятково в межах родини (57%), лише 17% допускають ефективність «виховного» втручання з боку найближчого оточення – родичів, близьких друзів або колег по роботі (табл. 8.7).

Табл. 8.7. Шляхи вирішення або попередження сімейних конфліктів, що супроводжуються виявами агресії, % чоловіків, які вчиняли насильство в сім'ї

Категорії відповідей	Відсоток
Конфліктні ситуації мають вирішуватися винятково в межах родини	57
Робота психологів/соціальних працівників із усіма членами родини, де трапляються конфлікти	26
«Виховний» вплив родичів, близьких друзів, колег по роботі	17
Робота психологів/соціальних працівників із особами, які схильні до виявів агресії	13
Інформаційна робота в ЗМІ, соціальна реклама	12
Посилення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї	10
«Виховний» вплив моральних авторитетів	8

** сума перевищує 100%, оскільки респонденти могли обирати декілька варіантів відповіді.*

Учасники фокус-групових обговорень зазначають з цього приводу:

«Я вважаю, що сміття з хати виносити не треба, а якщо й виносити – то лише з довіреними людьми» (неодружений хлапець, 20 років),

«Сторонні люди не повинні втручатися в подружні конфлікти, це – приватне життя, яке нікого не стосується» (одружений чоловік, 62 роки),

«Сторонні люди можуть лише нашкодити, бо не розуміють справжній характер ситуації...» (розлучений чоловік, 39 років).

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Загалом, можливість звернення потерпілих по допомогу допускається лише у випадку крайніх проявів насильства, що формують загрози для життя та здоров'я:

«Звичайно, в ситуації фізичного насильства слід звертатися за допомогою» (неодружений чоловік, 37 років),

«Якщо чоловік за дружиною бігає по подвір'ю із сокирою – то тут тільки поліція зможе допомогти... Якщо він постійно конфліктує, прагне скандалу – його потрібно просто обстежити у лікаря» (одружений чоловік, 62 роки).

Чверть опитаних кривдників припускають можливість звернення до психологів або соціальних працівників у випадку сімейного конфлікту, однак наголошують на необхідності залучення до терапії всіх членів родини. Лише кожен восьмий із них вважає, що корекційної роботи потребують тільки особи, які схильні до вияву агресії в сім'ї. Разом із тим, у процесі обговорення учасники фокус-груп висловлювали сумніви щодо дієвості корекційних програм (*«мені, я думаю, ви не зможете допомогти нічим, я сам все вирішу»*) та недовіру до правоохоронних органів.

Незначну підтримку серед опитаних чоловіків отримали такі заходи впливу, як інформаційна робота в ЗМІ та соціальна реклама, спрямована на популяризацію моделей сім'ї, де панує взаємна повага, або посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства. Найменшою популярністю серед них користувалася можливість впливу моральних авторитетів, що визнані в суспільстві (відомі особистості, «зірки», громадські діячі, представники органів влади).

В дійсності, питання впливу «лідерів думок» на чоловіків, які схильні до насильства в сім'ї, залишається досить дискусійним, оскільки чверть опитаних кривдників зазначили, що вони не мають жодних авторитетів, до яких готові дослухатися (табл. 8.8). Для решти респондентів найбільшими авторитетами залишаються власні батьки та родичі (третина опитаних), а також друзі (чверть опитаних). Лише 13% респондентів були готові дослухатися до думки дружини або співмешканки, кожен десятий із них – до власних дітей, колег по роботі або представників органів влади (працівників поліції, органів управління, суддів тощо). На жаль, мінімальним залишається вплив психологів та фахівців із соціальної роботи на настанови чоловіків, які проходять корекційні програми; ще менш вагомим для них є вплив церкви, відомих громадських діячів або популярних у суспільстві людей.

Табл. 8.8. Розподіл відповідей на запитання «Хто є для Вас найбільшим авторитетом, до думки якого Ви готові дослухатися?», % чоловіків, які вчиняли насильство в сім'ї

Категорії відповідей	Відсоток
Батьки або інші родичі	31
Друзі	26
Дружина/співмешканка	13
Дитина/діти	10
Колеги по роботі	9
Представники органів влади	9
Психологи або соціальні працівники	7
Представники церкви, релігійні служителі	4
Відомі громадські діячі – політики, письменники, науковці	2
Популярні люди, «зірки» (спортсмени, актори, співаки)	2
Не маю таких авторитетів	26

** сума перевищує 100%, оскільки респонденти могли обирати декілька варіантів відповіді.*

Що стосується найбільш ефективних каналів донесення інформації до цільових аудиторій населення, більше половини респондентів визнали вагомий роль телебачення та радіо, майже для 40% із них важливим джерелом інформації є інтернет-ресурси (рис. 8.7). Більше чверті чоловіків вважали ефективним інформаційним каналом соціальні мережі, однак основна частина цієї групи респондентів представлена чоловіками у віці до 40 років. Значно меншою популярністю користувалися друковані засоби інформації, зовнішня реклама (біл-борди, оголошення в громадських місцях або на транспорті), спеціальні листівки та брошури.

Позитивно, що, розмірковуючи над власними мотивами залучення до корекційної роботи з приводу домашнього насильства, майже половина опитаних кривдників декларували бажання налагодити стосунки в родині та попередити можливі конфлікти в майбутньому. Кожен четвертий із них зазначив, що хотів би змінитися на краще, зокрема навчитися опановувати власні емоції, кожен шостий відчував провину перед близькими людьми (рис. 8.8). Разом із тим, третина опитаних чоловіків не приховували, що бе-

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

руть участь у корекційних програмах лише тому, що прагнуть уникнути покарання за вчинене насильство, або вказували на примусове направлення з боку поліції серед інших причин. На жаль, певна частина кривдників не сприймають корекційну роботу як засіб налагодження стосунків у родині та відчують брак особистої мотивації до відвідування занять.

Підсумовуючи результати опитування, слід приділити увагу дотриманню етичних засад дослідження. Важливо, що процес інтерв'ювання не призвів до негативних реакцій чоловіків, які мали досвід вчинення насильства в родині. Більшість опитаних (93%) спокійно поставилися до чутливої тематики запитань (див. рис. 8.6), в той час як учасники фокус-групових обговорень досить відверто ділилися власним досвідом та думками. У прикінцевих коментарях деякі з респондентів зазначили, що вважають анкетування корисним, оскільки запитання змусили їх замислитися над власним життям та переглянути деякі аспекти поведінки в родині.

Рис. 8.7. Вплив найбільш ефективних каналів на донесення інформації до цільових аудиторій населення, % чоловіків, які вчиняли насильство в сім'ї

Рис. 8.8. Розподіл відповідей на запитання «Що стало особисто для Вас мотивацією пройти корекційну програму/співпрацювати з соціальними службами?», % чоловіків, які вчиняли насильство в сім'ї.

ВИСНОВКИ

1. Ґендерна нерівність виступає одним з базових порушень прав людини, що проявляється в обмеженні прав, можливостей та інтересів жінок, зокрема в контексті доступу до ресурсів та ухвалення рішень. Одним з наслідків нерівного розподілу повноважень та владних відносин між жінками та чоловіками виступає ґендерно зумовлене насильство, причини якого безпосередньо пов'язані з підпорядкованим становищем жінок у ієрархії сімейних відносин та суспільстві загалом. У значній мірі ці відносини нерівності зумовлені впливом стереотипів, що визначають різні очікування щодо ролей, функцій та повноважень жінок і чоловіків. Тому подолання ґендерної нерівності уможливується лише за умови зміни світоглядних настанов усіх громадян; відповідно, необхідність залучення чоловіків до просування ідей ґендерної рівності все більше усвідомлюється розробниками політики. Разом із тим, брак даних щодо чинників становлення чоловічої ідентичності та їх ставлення до розподілу соціальних ролей жінок і чоловіків, подружніх стосунків або сприйняття ґендерно зумовленого насильства, обмежує ефективність інформаційних кампаній, покликаних забезпечити суспільні зміни. Одним із шляхів посилення таких адвокаційних зусиль виступають дослідження маскулінності як концепції чоловічої культури, в рамках якої визначаються та закріплюються прийнятні в суспільстві ролі, моделі поведінки та ставлення чоловіків. Окрім просування ґендерної рівності, дослідження сучасних культурних практик чоловіків має очевидні прикладні результати для вирішення важливих соціальних проблем, серед яких – створення прогресивної системи освіти, розвиток сектору охорони здоров'я та покращання медико-демографічної ситуації, вдосконалення політики ринку праці та посилення соціального захисту працівників із сімейними зобов'язаннями, підвищення рівня громадської безпеки та скорочення поширення асоціальних явищ у суспільстві.
2. Задля заповнення інформаційних прогалин у розумінні поведінкових настанов та ставлення чоловіків до ґендерної рівності, за ініціативи UNFPA було проведено спеціальне соціологічне дослідження, що ґрунтувалося на підходах Міжнародного обстеження чоловіків з питань ґендерної рівності (IMAGES), адаптованих до місцевого соціально-культурного контексту. Тематика опитування охоплювала особливості дитячого досвіду та сучасних подружніх стосунків чоловіків, розподіл повноважень у домогосподарствах та ставлення

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

до батьківства, сприйняття ґендерних норм, обізнаність щодо законодавства з питань ґендерної рівності та ставлення до ґендерно зумовленого насильства. Питання насильства щодо жінок перебували в центрі дослідження, оскільки глибинні причини цієї соціальної проблеми пов'язуються саме з нерівним розподілом ґендерних ролей та повноважень, що можуть визначати залежне становище жінок. Цільові аудиторії дослідження були представлені двома групами населення: 1) 1 520 випадково обраних чоловіків віком 18-59 років, які репрезентували все населення країни, та 2) 355 чоловіків, які вчинили насильство в сім'ї та були направлені на проходження корекційних програм або перебували на обліку в правоохоронних органах. Якщо опитування першої категорії респондентів дозволило дослідити настанови всього чоловічого населення, то кривдники, які вчиняли насильство, були обрані як цільова група чоловіків, які стикаються зі специфічною кризою маскулінності. З метою поглиблення розуміння проблем сучасних чоловіків та шляхів їх вирішення, були проведені фокус-групові обговорення з різними категоріями учасників, включаючи молодих чоловіків (так звані «мілленіали») та чоловіків, які проходили корекційні програми з приводу вчинення домашнього насильства.

3. Процес формування чоловічої ідентичності зазнає постійного тиску з боку суспільства, яке висуває вимоги до щодо відповідності чоловіків певним очікуванням та нормам поведінки. Соціалізація чоловіків розпочинається в ранньому дитинстві та зазнає різноманітних впливів, серед яких – виховання та досвід життя у батьківській родині, шкільне середовище, стосунки з однолітками та способи подання інформації в ЗМІ. Невідповідність між соціальними очікуваннями, які покладаються на чоловіків, та їх реальним життям може призводити до негативних наслідків, що концептуалізуються в рамках теорії сучасної «кризи маскулінності». Через відчуття нереалізованості чоловіки можуть шукати інших шляхів підтвердження власної маскулінності, зокрема через зловживання алкоголем, поширення ризикованих форм поведінки або вияви агресії.
4. Дослідження дитячого досвіду чоловіків показує, що агресія та насильство присутні в їхньому житті з раннього віку. Зокрема, половина респондентів зазнавали фізичних покарань з боку батьків, а кожен п'ятий із них стикався з фізичними покараннями з боку шкільних наставників. Досить поширеним виявився й досвід психологічного насильства в дитинстві: кожен п'ятий респондент зазнавав образ і

приниження з боку членів родини, 18% із них - цькування з боку од-нолітків або старших дітей. Кожен четвертий респондент був свідком виявів фізичного насильства з боку власного батька або вітчима по відношенню до матері, кожен сьомий - стикався з недбальством батьків, які зловживали алкоголем. У подальшому, сприятливе для розвитку насильницької культури середовище формується під час здобуття чоловіками військової підготовки. Майже половина респондентів дослідження проходили строкову службу в армії або отримували підготовку в військових навчальних закладах; 54% з них особисто стикалися з жорстким поводженням з боку керівництва, а 60% ставали свідками таких дій по відношенню до товаришів по службі. Випадки агресії та цькування були поширеними й у середовищі самих молодих людей, які проходили військову підготовку (51% респондентів стикалися з ними особисто, в той час як 64% були свідками таких ситуацій). Відповідно, агресивна стиль поведінки може засвоюються чоловіками як культурна норма, а фізичне насильство сприйматися як універсальний інструмент вирішення конфліктів або відстоювання власних інтересів.

5. Сім'я залишається головним осередком, де формуються та закріплюються уявлення щодо прийнятних у суспільстві ролей, обов'язків та повноважень жінок і чоловіків. Як показали результати дослідження, серед українських чоловіків зберігаються стійкі очікування щодо моделей подружніх стосунків, розподілу повноважень та обов'язків у домогосподарстві. Зокрема, головним стандартом, якому має відповідати чоловік, вважається спроможність фінансового забезпечення власної сім'ї. Більше того, 37% респондентів дослідження підтримали думку, що чоловік, який заробляє менше, ніж його дружина, нічого не вартий. Водночас, до ролі «гарної» дружини висувається ціла низка вимог щодо зовнішності, розуму, вправності у веденні господарства та облаштуванні сімейного затишку. Важливими рисами жіночого характеру визнаються терплячість, уміння уникати та «згладжувати» конфлікти, поступатися чоловікові в суперечках та підтримувати його за будь-яких умов. Очевидно, що невідповідність між очікуваннями та реальними обставинами сімейного життя може призводити до розчарувань, стресових станів і, як наслідок, - міжособистісних конфліктів у родині.
6. Питання розподілу сімейних повноважень та обов'язків між членами подружжя посідають важливе місце в системі гендерних досліджень,

оскільки засади нерівності в значній мірі обумовлюються непропорційно великим залученням жінок до хатньої роботи. Як показали результати дослідження, розподіл сімейних ролей в українських домогосподарствах досі зберігає традиційні ознаки, внаслідок чого середні часові витрати жінок на хатню роботу удвічі перевищують часові витрати чоловіків (відповідно 29 проти 15 год. на тиждень). При цьому абсолютна більшість чоловіків (майже 90%) задоволені розподілом обов'язків у власних сім'ях, а більше половини з них (62%) вважають, що партнерки також не заперечують проти визначеного поділу праці. Дослідження громадської думки підтверджує очікування щодо пріоритетності сімейних зобов'язань у житті жінок (майже 70% чоловіків вважають, що найважливіша роль жінки в суспільстві – піклуватися про власний дім та родину) та досить патріархальні погляди на деякі питання планування сім'ї (третина респондентів покладає виключно на жінку відповідальність за попередження небажаної вагітності). У кінцевому підсумку, ці суспільні очікування щодо соціальних ролей і функцій жінок і чоловіків зумовлюють нерівне ставлення та підпорядковане становище жінок.

7. Позитивно, що результати опитування демонструють поступову трансформацію гендерних норм серед молодих чоловіків. Значна частина молоді (18-24 роки) висловлювала переконання, що всі сімейні справи мають виконуватись разом, чи в однаковій мірі розподілятися між чоловіком і дружиною. Серед молодших чоловіків зростають настанови на відповідальне батьківство, вони демонструють більший інтерес до власних дітей, цікавляться питаннями планування вагітності, долучаються до партнерських пологів. Зокрема, майже третина чоловіків у віці до 40 років брали відпустки після народження своєї дитини (проти 24% чоловіків у віці 40-49 років та 18% чоловіків у віці 50-59 років). Не зважаючи на це, розподіл обов'язків щодо подальшого розвитку дитини залишається досить традиційним навіть серед молодих людей, оскільки більшість справ, пов'язаних із щоденним піклуванням або доглядом за хворою дитиною, виконуються жінками; чоловіки ж переважно долучаються лише до виховання дитини та розваг. В результаті, чоловіки проводять із власними дітьми в середньому 22 год. на тиждень, натомість жінки витрачають на піклування про дітей у середньому 49 год. на тиждень.
8. Ключовою темою цього дослідження є оцінка ставлення чоловіків до гендерно зумовленого насильства, оскільки масштаби цієї соці-

альної проблеми залишаються в Україні значними. Зокрема, третина респондентів визнали, що мають знайомих чоловіків, які вчиняють фізичне насильство по відношенню до дружин. При цьому рівень толерантності чоловіків до домашнього насильства залишається досить високим: 18% респондентів виправдовують фізичне насильство у випадку подружньої зради, 5% - у випадку відмови партнерки в інтимних стосунках. Досить упередженим виявляється й ставлення чоловіків до жертв сексуального насильства, які часто обвинувачуються в провокуванні злочинів власною поведінкою або способом життя. Зокрема, половина респондентів ставить під сумнів можливість з'валтування, якщо жінка перебувала під впливом алкоголю або наркотиків, 43% - у випадках, якщо постраждала мала погану репутацію, третина з них - якщо жінка не чинила фізичного спротиву. Хоча на словах чоловіки демонстрували небайдужість та готовність втрутитися, якщо їм доведеться стати свідком фізичного насильства стосовно жінки, власний досвід партнерських стосунків респондентів засвідчує зовсім інші реалії.

9. Навіть в умовах очікуваної замовчуваності фактів насильства, майже третина чоловіків визнали, що в своєму житті вчиняли емоційне насильство по відношенню до постійних партнерок. Кожен сьомий чоловік застосував економічне насильство в партнерських стосунках, 13% чоловіків мали досвід фізичного насильства у подружжі. Більше того, 5% респондентів примушували власних партнерок до інтимних стосунків або інших сексуальних дій всупереч бажанням жінок, 3% чоловіків примушували до інтимних стосунків інших жінок, які не була їх постійними партнерками. Домашнє насильство також тісно пов'язане з проявами контролюючої поведінки в стосунках: більше половини чоловіків визнали, що вони прагнуть весь час знати, де перебуває їх партнерка, 22% не дозволили б жінці вдягнути деякий одяг або зробити певний макіяж, 18% вирішують, із ким може проводити час їхня партнерка.
10. Результати опитування чоловіків, які вчиняли насильство в родині, підтвердили гендерну зумовленість цієї проблеми, оскільки агресивна поведінка кривдників у більшості випадків спрямовувалася на дружин або співмешканок (58%). Причини конфліктів у сім'ї, що призвели до вчинення насильства, в однаковій мірі пов'язуються самими кривдниками з соціально-економічними факторами (скрутне матеріальне становище або прояви асоціальної поведінки в ро-

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

дині – алкоголізм, наркоманія, ігрова залежність) та проблемами в міжособистісних стосунках (надмірний контроль або прискіпливість з боку партнера, втручання родичів у подружні стосунки тощо). Більше половини кривдників визнали провокуючий вплив алкоголю та інших стимуляторів: 55% із них перебували у стані сп'яніння на момент вчинення насильства, 17% зазначили, що в такому стані були інші учасники конфлікту. Дані опитування підтвердили, що домашнє насильство є системною проблемою, оскільки 83% кривдників визнали, що конфлікти в стосунках із потерпілими траплялися і раніше. Незважаючи на проходження корекційних програм та запобіжні заходи правоохоронців, лише 7% кривдників висловили тверде переконання, що конфлікти в їхніх сім'ях більше не повторяться.

11. На жаль, суспільні настанови щодо звернення по допомогу у випадку домашнього насильства залишаються малопоширеними серед громадян. Зокрема, більше половини чоловіків, які мали досвід насильства щодо близьких людей та співпрацювали з соціальними службами задля попередження конфліктів у майбутньому, досі вважають це приватною справою, що не має виноситися за межі родини. Разім з тим, чверть опитаних кривдників визнали ефективність звернення до психологів або соціальних працівників, наголошуючи при цьому на необхідності залучення до терапії всіх членів сім'ї, де відбуваються конфлікти, 13% припускали, що корекційна робота виключно з кривдниками також може бути ефективною. Незначним рівнем підтримки кривдників користувалися такі заходи впливу, як інформаційні кампанії в ЗМІ та соціальна реклама, посилення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, або «виховний» вплив моральних авторитетів. У переважній більшості випадків чоловіки, які мають схильність до вияву агресії, готові дослухатися лише до найближчого оточення – власних батьків, друзів і – меншою мірою - дружин. Кривдники досить скептично оцінюють можливості корекційного впливу в рамках спеціальних програм та відчують брак мотивації до відвідування тренінгів. Хоча майже половина з них декларували бажання налагодити стосунки в сім'ї, 24% - бажання змінитися на краще, а 16% відчували власну провину, значна частина кривдників визнали, що відвідують корекційні програми лише через прагнення уникнути покарання (32%).
12. Результати опитування чоловіків, які вчиняли домашнє насильство, показують, що зміна поведінкових моделей, настанов і ставлень, які міц-

но закріплені в свідомості дорослих чоловіків, є складним завданням. Тому принципово важливо зосередити адвокаційні зусилля та інформаційні кампанії на молодих чоловіках, які мають значний потенціал для просування гендерної рівності. Відповідно, підтримка громадських активістів та суспільних рухів молодих чоловіків, які усвідомлюють неприйнятність насильства та дискримінації за ознакою статі, має стати пріоритетом державних органів управління, неурядових організацій та міжнародних організацій, які підтримують реформи в Україні. В світовій практиці існують численні приклади успішних стратегій розширення участі чоловіків у протидії гендерно зумовленому насильству, подоланні дискримінації за ознакою статі та підтримці розширення прав жінок (наприклад, Кампанія «Білої Стрічки», що набирає обертів в різних країнах світу, інші шкільні, спортивні та громадські програми, що розробляються на засадах доказової політики). Окрім цього, існує потреба в спеціальних інтервенціях та програмах соціально-психологічної підтримки для чоловіків, жінок та дітей, які стали свідками насильства у власних сім'ях, оскільки цей негативний досвід може стати поштовхом до вчинення домашнього насильства в майбутньому.

13. Паралельні зусилля мають спрямовуватися на викорінення гендерних стереотипів щодо ролей, повноважень та обов'язків жінок і чоловіків, які досі відтворюються в системі шкільної освіти, нав'язуються засобами масової інформації та рекламою. Вирішенню цих проблем сприятиме системна гендерна експертиза освітніх програм, підручників та навчальних матеріалів, реалізація спеціальних тренінгів для освітян та представників ЗМІ, посилення відповідальності за використання сексистських підходів у рекламі. Популяризація відповідального батьківства може стати іншим шляхом залучення чоловіків до просування гендерної рівності та трансформації гендерних стереотипів. Зокрема, розвиток спеціальних програм батьківської підготовки для чоловіків забезпечить переваги як для обох батьків, так і для їхніх дітей, а також сприятиме залученню чоловіків до планування сім'ї та охорони здоров'я. Інформаційні кампанії можуть стати ефективними інструментами просування відповідального батьківства та рівного розподілу домашніх обов'язків між жінками та чоловіками за умови залучення «лідерів думок» та «рольових моделей», які користуються популярністю та довірою чоловіків. Важливо, що реалізація цих заходів має передбачати також залучення молодих жінок до поступової трансформації гендерних норм та ролей.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

14. Не менш вагоме значення має залучення чоловіків до збереження здоров'я та безпечного способу життя, включаючи репродуктивне та психічне здоров'я, а також попередження ризикованої поведінки. Проблеми стресової зайнятості чоловіків можуть бути вирішені завдяки розвитку активної політики ринку праці, переоснащення виробництв із шкідливими умовами праці, вдосконалення системи соціального захисту працівників, у тому числі чоловіків і жінок, які мають сімейні зобов'язання. Всі ці зусилля сприятимуть посиленню соціального добробуту та покращенню якості життя сучасних чоловіків.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Розподіл респондентів дослідження (чоловіки віком 18-59 років) за регіонами України

Область	Кількість чоловіків, осіб	Відсоток
1. Вінницька область	61	4,0
2. Волинська область	40	2,6
3. Дніпропетровська область	128	8,4
4. Донецька область	75	4,9
5. Житомирська область	46	3,0
6. Закарпатська область	47	3,1
7. Запорізька область	71	4,7
8. Івано-Франківська область	54	3,6
9. Київська область	66	4,3
10. м. Київ	111	7,3
11. Кіровоградська область	37	2,4
12. Луганська область	35	2,3
13. Львівська область	100	6,6
14. Миколаївська область	45	3,0
15. Одеська область	94	6,2
16. Полтавська область	55	3,6
17. Рівненська область	42	2,8
18. Сумська область	45	3,0
19. Тернопільська область	41	2,7
20. Харківська область	110	7,2
21. Херсонська область	44	2,9
22. Хмельницька область	49	3,2
23. Черкаська область	48	3,2
24. Чернівецька область	35	2,3
25. Чернігівська область	41	2,7
26. Усього	1 520	100,0

Додаток 2.

Інформація щодо складу учасників фокус-групових обговорень на тему «Сучасна маскулінність: особливості ставлення чоловіків до гендерних норм та домашнього насильства»

№	Цільова група чоловіків	Кількість учасників	Вік учасників	Місто проведення	Місцевий організатор/партнер
1.	«Мілленіали»	10 осіб	15-22 роки	Кременчук, Полтавська область	Кременчуцький міський комітет молодіжних організацій
2.	Учасники АТО	10 осіб	23-49 років	Київ	ГО учасників АТО «Справедливість»
3.	Особи, що проходять корекційні програми/ перебувають на профілактичному обліку у зв'язку з вчиненням домашнього насильства	6 осіб	22-56 років	Київ	Центр у справах сім'ї та жінок Деснянської районної адміністрації міста Києва
4	Особи, що проходять корекційні програми/перебувають на профілактичному обліку у зв'язку з вчиненням домашнього насильства	8 осіб	17-62 роки	Одеса	Відділ соціальної роботи Одеського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в Малиновському районі
5.	Особи, що проходять корекційні програми/ перебувають на профілактичному обліку у зв'язку з вчиненням домашнього насильства	7 осіб	35-59 років	Запоріжжя	НУО «ОПП «Взаємодія»
6.	Чоловіки	10 осіб	18-59 років	Біла Церква, Київська область	Український інститут соціальних досліджень ім. Олександра Яременка
7.	Чоловіки	10 осіб	18-59 років	Лисичанськ, Луганська область	Український інститут соціальних досліджень ім. Олександра Яременка
8.	Чоловіки	8 осіб	18-59 років	Сопішин, Львівська область	Український інститут соціальних досліджень ім. Олександра Яременка

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

продовження Додатку 2

№	Цільова група чоловіків	Кількість учасників	Вік учасників	Місто проведення	Місцевий організатор/партнер
9.	Чоловіки	10 осіб	18-59 років	Миколаїв	Український інститут соціальних досліджень ім. Олександра Яременка
10.	Чоловіки	10 осіб	18-59 років	Ніжин, Чернігівська область	Український інститут соціальних досліджень ім. Олександра Яременка

Додаток 3.

Соціально-демографічні характеристики чоловіків, які були направлені на проходження корекційних програм або перебували на профілактичному обліку у зв'язку з вчиненням домашнього насильства

Характеристики	Відсоток респондентів, %
Вікові групи	
18-29 років	18
30-39 років	40
40-49 років	27
50-59 років	16
Рівень освіти	
Початкова освіта (менше 9 класів)	2
Неповна середня освіта (повні 9 класів)	12
Повна загальна середня освіта (11 класів)	24
Професійно-технічна або середня спеціальна освіта (ПТУ, професійні коледжі)	39
Повна або неповна вища освіта	24
Шлюбний стан	
Ніколи не був одружений	12
Одружений	40
Перебуває в незареєстрованому (цивільному) шлюбі	24
Розлучений	16
Розійшовся з дружиною/партнеркою, але розлучення не оформлене	6
Тривалість перебування в стосунках (серед респондентів, які мали стосунки)	
5 – 9 років	27
10-14 років	18
15 років і більше	27
15 років і більше	27

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:
СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

продовження Додатку 3

Характеристики	Відсоток респондентів, %
Наявність неповнолітніх дітей	
Мають дітей віком до 18 років	50
Не мають дітей віком до 18 років	50
Поточне місце проживання	
Власне помешкання	18
Помешкання, що належить дружині/співмешканці	15
Помешкання, що є спільною власністю з дружиною/співмешканкою	16
Помешкання, що належить батькам/родичам респондента	30
Помешкання, що належить батькам/родичам дружини/співмешканки	9
Помешкання, що належить друзям/знайомим	0
Орендоване помешкання	10
Відомче помешкання (гуртожиток, службова квартира)	0
Інше	1
Дружина/співмешканка	58
Дитина/діти респондента	35
Інші діти (родичів, дружини від іншого чоловіка тощо)	7
Склад домогосподарства	
Проживає один	8
Мати та/або батько	27
Мати та/або батько дружини/співмешканки	13
Інші родичі, члени сім'ї	11
Інші особи, не родичі	1

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

продовження Додатку 3

Характеристики	Відсоток респондентів, %
Статус на ринку праці	
Не працює та не навчається (не шукає роботу)	9
Студент, учень	2
Безробітний (шукає роботу)	12
Працює на умовах постійної зайнятості	33
Працює на умовах нерегулярної зайнятості (у т.ч. сезонні роботи)	36
Пенсіонер (за віком, вислугою років тощо)	6
Зайнятий в домашньому господарстві (у т.ч. доглядом з дитиною або іншим членом сім'ї)	1
Інше	1
Головний «годувальник» домогосподарства (забезпечує основну частину доходу)	
Сам чоловік	36
Дружина/співмешканка	13
Чоловік приблизно порівну з дружиною	31
Батьки респондента	17
Батьки дружини/співмешканки	1
Інші родичі, члени сім'ї	1
Соціальні виплати, допомога від держави	2
Приналежність до вразливих категорій населення	
Внутрішньо переміщені особи (ВПО)	2
Учасники бойових дій, у т.ч. АТО	4
Особи з інвалідністю	8
Багатодітні сім'ї	5
Неповні сім'ї (батьки-одиначки)	2
Усього	100

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Додаток 4

Відомості про розгляд заяв, повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з насильством в сім'ї, у регіонах України за 9 місяців 2017 року

Найменування регіонів	Зареєстровано заяв, повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з насильством в сім'ї	по них						по яких матеріали знаходяться на розгляді підрозділів	
		з них правопорушення та інші події, пов'язані з насильством в сім'ї	розпочато досудове розслідування	складено адміністративні протоколи	з них підрозділами	рішення не прийнято	дільничних офіцерів поліції		превентивної діяльності з ювенальної превенції
Вінницька область	6 385	65	8	4 946	2 442	70	1 431	717	21
Волинська область	2 389	30	30	2 359	2 338	21			
Дніпропетровська область	6 936	112	112	6 773	4 493	146	51	32	
Донецька область	2 894	517	14	2 098	2 001	97	265	216	49
Житомирська область	2 528	58	63	2 360	2 284	76	47		
Закарпатська область	2 107	12	49	2 058	598	27			
Запорізька область	3 672	6	530	1 482	736	30	20	9	1

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

продовження Додатку 4

Найменування регіонів	Зареєстровано заяв, повідомлень про вчинення правопорушення та інші події, пов'язані з насильством в сім'ї	з них			розрахунок			по них		
		з них	розпачато	складено адміністративні проготи-коли	з них підрозділами	решення не прийнято	з них підрозділами	решення не прийнято	по яких матеріалах знаходяться на розгляді підрозділів	
		по-дані Дітьми	досудове розслідування	стративні проготи-коли	з них підрозділами	решення не прийнято	з них підрозділами	решення не прийнято	по яких матеріалах знаходяться на розгляді підрозділів	
Полтавська область	1 197	2	2	1 195	1 102	93				
Рівненська область	3 579	92	41	3 468	1 031	56				
Сумська область	3 145	77	41	1 616	1 590	26	38	38	дільничних офіцерів поліції	
Тернопільська область	2 120	18		2 013	1 960	53				
Харківська область	3 768	7	3	3 163	3 113	50	8	7	1	
Херсонська область	3 045	73	339	2 422	993	53	211	201	10	
Хмельницька область	2 195		131	2 049	704	33	15	14	1	
Черкаській області	1 988	42	26	1 407	690	43				

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:

СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

продовження Додатку 4

Найменування регіонів	Зареєстровано заяв, повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з насильством в сім'ї	по них				рішення не прийнято	по яких матеріали знаходяться на розгляді підрозділів
		з них правопорушення та інші події, пов'язані з насильством в сім'ї	розпочато досудове розслідування	складено адміністративні протоколи	з них підрозділами		
Чернігівська область	1 778	92	6	796	741	24	22
Чернівецька область	2 222	5	12	879	826	51	2
Усього по Україні	83 964	1 133	2 057	62 368	43 311	1 377	3 290

Джерело: Нацполіція України

**РОЗУМІННЯ МАСКУЛІННОСТІ:
СТАВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ
ДО ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ
І НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК**

Створюємо світ, де кожна вагітність є бажаною,
кожні пологи безпечними, і кожна молода людина
може реалізувати свій потенціал

м. Київ, вул. Шовковична, 42-44, 01004
+380 (44) 281 32 31
ukraine.office@unfpa.org